

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Diplomová práce

Spisovnost – nespisovnost v nové češtině

Standard – Non-standard in the Modern Czech

Vedoucí diplomové práce: **doc. PhDr. Zdeněk Starý, CSc.**

Autor diplomové práce: **Václav Velčovský**
Holasova 8
700 30 Ostrava – Jih
vaclav.velcovsky@seznam.cz
ČJL – D, prezenční

Praha 2009

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury.

V Praze 10. ledna 2009

Εάν ταις γλώσσαις των ανθρώπων
λαλώ και των αγγέλων, αγάπην δε μή
έχω, γέγονα χαλκός ηχών ή
κύμβαλον αλαλάζον.

(1 Κορ 13, 1)

Skutečná národní jazyková kultura se
měří podle toho, jak vypadají vyhlášky
o kontumaci psů.

(Pavel Eisner)

Die moderne Linguistik ist deskriptiv,
nicht präskriptiv. Eine präskriptive
Linguistik ist keine Wissenschaft. Weil
die Sprachwissenschaft nicht präskriptiv
ist, gibt es für Sprachschutz keinen Platz.

(Gereon Müller)

Děkuji doc. Starému za vedení práce.

Děkuji dr. Mališovi a dr. Šmejkalové za podnětné konzultace.

Děkuji své rodině za podporu.

Obsah

1. ÚVOD	6
2. VÝVOJ ČESKÉ SPISOVNOSTI	8
2.1. SPISOVNOST ZA NÁRODNÍHO OBROZENÍ	8
2.1.1. MLUVNICE PŘED DOBROVSKÝM	8
2.1.2. DOBROVSKÝ	11
2.1.3. JUNGSMANN	18
2.1.4. PRAVOPISNÉ SPORY PRVNÍ POLOVINY 19. STOLETÍ	25
2.1.5. SHRNUÍ: NÁRODNÍ OBROZENÍ A KONSTITUOVÁNÍ NOVÉ ČEŠTINY	28
2.2. SPISOVNOST DO POČÁTKU DVACÁTÉHO STOLETÍ	30
2.2.1. MLUVNICE DRUHÉ POLOVINY 19. STOLETÍ	31
2.2.2. PURISMUS A BRUSY	35
2.2.3. GEBAUER	42
2.2.4. PRAVIDLA PRAVOPISU 1902-1913	46
2.2.5. SHRNUÍ: PRVNÍ STOLETÍ SPISOVNOSTI NOVÉ ČEŠTINY	47
2.3. SPISOVNOST PRVNÍ POLOVINY 20. STOLETÍ	49
2.3.1. ČECHOSLOVAKISMUS	50
2.3.2. PRAVIDLA PRAVOPISU	53
2.3.3. <i>NAŠE ŘEČ</i>	55
2.3.4. JAZYK <i>DOBRÉHO AUTORA</i>	57
2.3.5. SPISOVNOST V POJETÍ MEZIVÁLEČNÉ PRAŽSKÉ ŠKOLY	60
2.3.6. SHRNUÍ	66
2.4. SPISOVNOST PO ROCE 1945	69
2.4.1. STRUKTURALISMUS – MARRISMUS – MARXISMUS (1948-1960)	70
2.4.2. PRAVIDLA PRAVOPISU	76
2.4.3. ŠEDESÁTÁ LÉTA	79
2.4.4. TZV. NORMALIZACE	88
2.4.5. SPISOVNOST 1989-1993	94
2.4.6. SHRNUÍ	97

3. SPISOVNOST **98**

3.1. FUNKCE SPISOVNÉHO JAZYKA	103
3.2. STRATIFIKAČNÍ MODEL	107
3.3. MODEL STANDARDU	112
3.4. SPISOVNOST – MLUVENOST	118
3.5. DIGLOSIE	122
3.6. JAZYK – IDENTITA – POLITIKA	124
3.7. SPISOVNOST / STANDARDNOST VE VYBRANÝCH SVĚTOVÝCH JAZYCÍCH	129
3.8. SHRNUÍ: SPISOVNOST (PŘEDEVŠÍM) JAKO HODNOTA	139

4. SPISOVNO **143**

4.1. ČESKÉ SPISOVNO 1780 - 2000	147
---------------------------------	-----

5. ZÁVĚR **152**

RESUMÉ	154
RESÜMEE	155
SUMMARY	157
POUŽITÁ LITERATURA A PRAMENY	159
SEZNAM ZKRATEK	176
KLÍČOVÁ SLOVA	177

1. Úvod

Kdykoliv se v české bohemistické obci vedly diskuse o pojetí spisovnosti, vždy probíhaly nesmírně emotivně. Jejich jádrem byl většinou vztah spisovné a obecné češtiny, což vyústilo v konstrukt tzv. hovorovosti. Vše se dělo na pozadí Dobrovského kodifikace a v ovzduší tzv. národního údělu (STARÝ 1995). Poslední pokus (2005-2006) snažící se zavést anglosaský termín *standard* selhal. Proč? Také tuto otázku se tato diplomová práce pokusí zodpovědět.

Práce je rozdělena do tří částí. V první se pokouším ve stručném diachronním přehledu charakterizovat pojetí spisovného jazyka od Dobrovského po rok 1993. Primární zde není kodifikace jistých prvků jako taková, ale spíše důvod této kodifikace (ne tedy *co*, ale *proč*). Snažím se spisovnost charakterizovat v širších souvislostech, tj. ve světle převládajícího lingvistického paradigmatu, podle funkcí, které měl spisovný jazyk v dané době plnit, a v neposlední řadě také v historických, politických a sociálních souvislostech určitého období. Nejedná se o detailní analýzu veškerého historického a lingvistického materiálu, ale o naznačení jistých názorových proudů, které (popř. jak) určovaly pojetí spisovného jazyka. Snažím se při tom podchytit vnější i vnitřní dějiny jazyka v jejich spojitosti. Oním svorníkem je právě spisovný jazyk. (Poznámka: Zaměřuji se pouze na psanou spisovnost. Otázky ortoepie a vůbec vývoje pravidel spisovné výslovnosti v češtině nechávám stranou.)

Druhá část analyzuje termín spisovný jazyk a výsledek rozboru se pokouší aplikovat na naznačený vývoj spisovnosti z předešlé kapitoly. Tato část vznikla za mého studijního pobytu na univerzitě v Lipsku v akademickém roce 2007-2008, a proto zde vycházím především z nečeských teorií spisovného jazyka, které se pokouším interpretovat pohledem češtiny.

Ve třetí části se snažím vymezit termín *spisovno*, který by mohl v mnohém postihnout právě onen širší kontext spisovného jazyka, který se ukazuje jako nepostradatelně nutný k jeho plnému pochopení.

Problematice pojetí spisovného jazyka, jazykové kultury a jazykových norem byly věnovány např. práce F. Daneše (1988, 1995, 1996), Z. Starého (1995), I. Nebeské (1996) a V. Cvrčka (2004, 2006), ze starší literatury především B. Havránka (1963, 1979). Tato práce by chtěla ukázat dnešní spory o pojetí spisovného jazyka ve světle vývoje českého

spisovného jazyka v 19. až 21. století a ve světle teorií spisovného jazyka vůbec. Svým širším pojetím se tedy vymezuje vůči těmto (dnes už klasickým) pracím.

Hlavními prameny pro 19. století mi byly mluvnice, jazykové příručky, pravidla pravopisu a brusy, pro 20. a 21. století především studie v *NRĚ*, *SaS*, ve sbornících konferencí pořádaných k tématu spisovnosti a spisovného jazyka a také monografie s tímto zaměřením. V práci používám empiricko-analytickou a částečně také historicko-srovnávací metodu. Vzhledem k tomu, že diachronní přehled spisovnosti se snažím pojmout v širších souvislostech, je periodizace spoluurčována historickými a politickými událostmi.

Struktura práce odpovídá její cíle. Cílem práce tedy je (1) podat ucelenou charakteristiku názorů na spisovný jazyk od Dobrovského po rok 1993, (2) tyto názory interpretovat ve světle české i zahraniční teorie spisovného / standardního jazyka a (3) vymezit termín spisovno jako nutnou a nedílnou součást těchto teorií.

Tato diplomová práce vznikala od června 2007 do prosince 2008 v Praze, v Ostravě a v Lipsku.

2. Vývoj české spisovnosti

2.1. Spisovnost za národního obrození

Za tvůrce spisovnosti v nové češtině založené na retardačních tendencích¹ je tradičně považován Josef Dobrovský. V roce 1809 vydal stěžejní mluvnici, která se stala základním kamenem a vzorem pojetí spisovnosti až do vystoupení Pražského lingvistického kroužku. Všechny mluvnice až do prací Gebauerových vycházely (až nekriticky) z Dobrovského. Retardační pojetí spisovnosti zůstalo závazné a vzniklé problémy nebyl s to překonat ani funkční přístup, který začal (a ve svém pojetí chtěl nechtěl musel) postupem času selhávat.²

2.1.1. Mluvnice před Dobrovským

Přestože byly Dobrovského práce pro národní obrození a pro celý vývoj spisovnosti nové češtiny nejstěžejnější, nebyly zdaleka prvními mluvnicemi řešícími pojetí nové češtiny. Při bližším pohledu na mluvnice vznikající od osmdesátých let 18. století zjistíme, že přijetí retardačních tendencí ve spisovném (tj. mluvnicemi kodifikovaném) jazyce nebylo zdaleka bezproblémové a všemi vítané. Důvody retardační kodifikace se budeme zabývat v kapitole o Dobrovském, zde si alespoň částečně demonstrováme lingvistické spory.

Především se jedná o práce F. J. Tomsy (1782), K. I. Tháma (1785), F. M. Pelcla (1795) a J. Nejedlého (1804). Vyvrcholením těchto raně obrozeneckých snah pak byly monumentální práce Dobrovského (1809, 1819). M. Hroch (1999b: 66) poznamenává: *Měřeno počtem vydaných gramatik a slovníků bylo zkoumání jazyka nejfrekventovanější intelektuální činností v Čechách. Literární historik J. Jakubec napočítal pro období let 1775 – 1825 28 vydaných mluvnic, 14 slovníků a dalších více než 20 spisů o češtině, tedy v průměru více než jeden titul ročně.*³

¹ Označení jisté kodifikace jako *retardační* v sobě může nést nepatřičné negativní konotace. V celé práci ho ovšem chápu jinak, a sice jako kodifikaci *konzervativní*, a v důsledku toho *zpomalující* (tj. *retardující*) *přijetí jistých nových prvků do jazykové normy*.

² K problematice funkčního přístupu srov. např. STARÝ 1995.

³ Podobně také při srovnání evropských národních hnutí: *význam jazykových požadavků ve fázi B národního hnutí* [tj. v období agitace za národní myšlenku – pozn. V.V.] *byl nepřímo úměrný podílu vládnoucích tříd a vzdělaných elit v sociální struktuře dané nevládnoucí etnické skupiny* (HROCH 1999a: 82).

Při porovnání všech čtyř výše zmíněných mluvnic zjistíme, že Pelcl a Nejedlý kodifikovali jazyk 16. století, zatímco Tomsa a Thám přihlíželi k současnému úzu. Tomsa, rodák ze středočeského venkova, měl bezpečnou znalost současné češtiny, popsal tehdejší obecnou češtinu. Naproti tomu Pelcl, rodák městsý (z Rychnova nad Kněžnou), znal češtinu hlavně ze starší literatury a sám psal česky poměrně ztěžka. Rivalita těchto dvou skupin byla obrovská, vyšlo několik *Kritik* a také *Antikritik* jednotlivých mluvnic, v nichž se lingvisté vzájemně napadali (blíže srov. např. KUSÁKOVÁ 1985). Pelcl (1795) ve své mluvnici poznamenává, že práce Tomsovy a Thámovy *mají naštěstí jen málo následovníků neklasických pravidel* [...]. Na druhé straně josefínský kněz Václav Stach vydává roku 1806 proti Dobrovskému pamflet s názvem *Kritický výklad pomatených českých gramatik* (blíže srov. HROCH 1999b).

Kodifikace spisovného jazyka, resp. konstituování spisovného jazyka kodifikací, bylo nutné. Raní obrozenci potřebovali demonstrovat národní jednotu.⁴ A jak jinak ukázat sílu národa než přes jeho jazyk (blíže srov. např. HROCH 1999a, 1999b). Česká společnost se stala lingvocentrickou. Stěžejní byl především vztah obrozenců k předcházejícímu baroku, k jeho „cizácké“ kultuře a „úpadku“ vysoké, vytríbené renesanční češtiny (viz kapitola *Dobrovský*).⁵ Tento problém byl zásadní také proto, že gramatiky ve své době nebyly pouze vědecká díla (kodifikační příručky), ale rovněž učebnice češtiny pro Němce a pro Čechy. Jsme tedy svědky snahy naučit dle tehdejších měřítek jazyk buď „dokonalý“, nebo živý.

Pelcl a Nejedlý svou kodifikací normy veleslavínského jazyka sice přinášeli potřebnou jazykovou jednotu, ustálenost, vytríbenost a funkční pestrost, ale pouze za cenu značného násilí – retardací jazykového vývoje o dvě stě let. Naproti tomu Tomsa (maje dokonalé znalosti současné mluvené češtiny)⁶ a Thám ukázali ve svých mluvnicích obraz především mluveného jazyka na pozadí jazyka veleslavínského. Tomsa uvádí v gramatice na prvním místě tvary staré (veleslavínské), hned za nimi ovšem tvary běžně mluvené (*leží, ležejí; učí, učejí*, infinitiv na *-ti i -t*). Např. po uvedení knižních tvarů zájmena *můj* píše: *So findet man das Fürwort můj in guten Büchern, man muss aber auch wissen, wie es im gemeinem Leben am häufigsten gebraucht wird.*⁷ Jednotlivé prvky mluvené řeči

⁴ Za zmínku stojí také fakt, že změny, které proběhly v barokní češtině, oddálily českou normu od slovenských dialektů, od slovenského kulturního koiné – Bible kralické. Blíže srov. např. STICH 1991.

⁵ Nutno poznamenat, že tzv. úpadkové jevy češtiny 17. a 18. století byly způsobeny nikoliv vnitřními, ale vnějšími jazykovými činiteli. Blíže srov. např. STICH 1991.

⁶ Blíže srov. např. KOBLÍŽEK 2001.

⁷ Citováno dle KUSÁKOVÁ 1985: 138.

ovšem nepřebírá nekriticky, hodnotí je (jejich stylovou platnost) a vybírá vhodné ke kodifikaci.

Dobrovský, jehož poznámky a konzultace lingvisté obou táborů využívali, pak v prvním vydání své mluvnice (1809) do značné míry oba protichůdné tábory spojil, resp. nejostřejší hrany sporu otupil kompromisy (problematika druhého vydání, které je daleko konzervativnější, stojí stranou).

Uveďme jeden příklad argumentace: Pelcl se stavěl k současnému úzu s nelibostí, zdůrazňoval úpadkovost současnosti oproti době veleslavínské. Ve své úvodní řeči při jmenování profesorem na stoličce české řeči a literatury na pražské univerzitě (1793) prohlásil: *Otevřeme-li české knihy, které od začátku tohoto [tj. 18. – pozn. V.V.] století vyšly tiskem, shledáme, že ve většině z nich je jazyk znetvořen a zohyzděn.*⁸ Jak jsme již uvedli, vzorem jazykové kultury byla podle Pelcla doba veleslavínská, kdy jazyk dosáhl svého vrcholu jak ve stabilizaci hláskosloví a tvarosloví, tak v bohatosti lexika (byť ne ve všech oblastech). Proto se rozhodl k demonstrování dokonalosti jazyka vydávat česky psaná díla té doby (podobně edice F. F. Procházky). Edice předbělohorské literatury se měly stát vzorem kultivované spisovné češtiny pro současnost.

Pelcovy názory byly značně konzervativní, jakoby neuznávající nutnost jazykového vývoje. Setrvává na statickém pojetí jazyka: *Všichni znalci se shodují v tom, že se čeština ve Veleslavínově době povznesla k nejvyššímu stupni dokonalosti a že od té doby ani nepotřebuje zlepšení, ani nemůže změnu snést.*⁹ Musíme ovšem kriticky poznamenat, že v tomto „zlatém věku“ češtiny vystupoval jazyk sice ve funkci jazyka administrativního a byl také jazykem prózy náboženské, populárně vzdělávací a beletristické, ale ve dvou vrcholných funkcích, tj. ve funkci estetické a teoreticky odborné, nedosáhl národní jazyk plného uplatnění. Pelcl přesto jako první obrozenec kodifikoval veleslavínskou češtinu jako normu pro současný spisovný jazyk.

Ve světle přelomu 18. a 19. století musíme konstatovat, že jazykový konservatismus nereflektující nutnost vývoje jazyka je neodmyslitelně spojen s idejemi osvícenství. Nicméně právě problematika kodifikace nové češtiny vede k přehodnocování této myšlenky nebo alespoň k její kritické reflexi.

Tak nacházíme zájmeno můj v dobrých knihách. Musíme ale také vědět, jak je v běžném životě nejčastěji používáno. (překlad V.V.)

⁸ Citováno dle BĚLIČ 1978: 121.

⁹ Citováno dle BĚLIČ 1978: 128.

2.1.2. Dobrovský

Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache (1809) nese podtitul *zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenern Kenntniß für Böhmen*. Můžeme už ze samotného podtitulu určit, komu je vlastně mluvnice určena (srov. např. NEWERKLA 1999). Na jedné straně základy češtiny pro Němce, na straně druhé úplnost znalostí pro Čechy. Dobrovského pojetí se nebrání bilingvnosti českého prostředí, jeho gramatika je určena především pro skupinu německy mluvících intelektuálů žijících v Čechách.¹⁰ To je důvod, proč českou gramatiku napsal právě v němčině, což dokládá také Dobrovského předmluva s názvem *Gebrauch gegenwärtiger Sprachlehre*:

Wenn ich gleich bey der Abfassung dieser Sprachlehre mehrere Zwecke vereinigen musste, um dadurch nicht nur den philologischen Sprachforscher, der den ganzen Bau der Sprache in einem vollständigen Abrisse derselben zu überschauen wünscht, zu befriedigen, sondern auch dem geborenen Böhmen, der sich daraus in zweifelhaften Fällen vollkommener belehren will, Genüge zu leisten: so verlor ich dabey den lernenden Anfänger, den Deutschen, nie aus den Augen. [...] (DOBROVSKÝ 1809/1940: 13-14/34.)¹¹

Jasně vyplývá, že Dobrovského pojetí není ani tak záměrně kodifikační, jako spíše praktické a didaktické. To, že se jeho mluvnice stala závaznou, měla na svědomí především následující obrozenecká generace, která „modrého abbého“ brala za nejvyšší možnou a nezpochybnitelnou autoritu.¹² Národní obrození přitom nemělo ambice pouze jazykové, ale především politické. Jazyk byl nejzjevnějším a také nejdůležitějším nástrojem prosazování politických cílů.

¹⁰ Srov. např. MACURA 1995: Macura se snaží dokázat, že české národní obrození bylo ve své počáteční fázi pouze jakousi intelektuální hrou, hrou vyšších vrstev podnětených osvícenskými myšlenkami a idejemi Velké francouzské revoluce „obnovit“ český jazyk a českou společnost. Obnovit ji ovšem po svém. A k tomu napomohla také Dobrovského retardační kodifikace.

¹¹ *Při sestavování této mluvnice jsem musel sjednotit vícero účelů, abych uspokojil nejen lingvisty, kteří chtějí poznat celkovou stavbu řeči v jednom úplném přehledném nárysu, ale také rodilé Čechy, kteří se chtějí dokonale poučit v nejistých případech; proto jsem nespouštěl z očí učící se začátečníky, tj. Němce. (překlad V.V.)*

¹² H. Gladkova (2003: 389) poznamenává: [...] *Dobrovský při svých úvahách o jazyce a jeho struktuře vůbec neměl na mysli úplnou sociální strukturu nového národa. Navíc šlo Dobrovskému vždy primárně o strukturu jazyka, nikoli jeho fungování, ačkoli [...] velmi dobře si uvědomoval sociální aspekty existence spisovné variety. [...] Národní jazyk nebyl v jeho době schopen obsluhovat všechny sféry kulturní komunikace na úrovni srovnatelné s kulturním prostředím, z něhož vyrůstal, tedy v poměrování se s dosud vládnoucím jazykem. Tuto intenci přisoudila Dobrovského mluvnici až následující generace, on sám takové poměrování nehledal.*

Celou úvodní pasáž mluvnice uzavírá patetická citace Sixta z Ottersdorfu z jeho předmluvy k *Solfernovi* (1553): *V pravdě jest čemu se podiviti, že přirození Čechové, majíce svůj jazyk tak hojný, tak ozdobný, tak ušlechtilý i tak spanilý, jemuž (krom jazyku řeckého a latinského) žádný se jiný pod nebem v hojnosti a ozdobnosti vrovhati nemůže, malou a téměř žádnou o to péče nevedou, aby vlastnosti buď v psaní aneb v mluvení jazyku svého šetřili a ji právě a náležitě požívali. [...]* (DOBROVSKÝ 1809/1940: 19/40)

Dobrovský v předmluvě uvádí jemu známé gramatiky češtiny. Jedná se o jakýsi hutný přehled, který začíná v 16. století u Ondřeje Klatovského. Jednotlivé gramatiky Dobrovský téměř nekomentuje, pouze naznačuje, že jsou všechny nedostatečné a že na velkou a hlavně ucelenou gramatiku si čeština musela počkat až do počátku 19. století.¹³ Jeho argumentace je ovšem zavádějící. Z uvedeného vyplývá, že na gramatiku tzv. veleslavínské češtiny si musela vědecká obec počkat až do času Dobrovského. Ostatní gramatiky buď nebyly dostačující, nebo se nevěnovaly „zlatým časům českého jazyka“. Dobrovského práce je tedy opravdu prvním úplným pokusem podchytit humanistickou češtinu, pokusem, který byl interpretován nejen jako popis češtiny staré dvě stě let, ale také jako norma a ideální stav, kterému se má současný jazyk přiblížit.

O deset let později od vydání *Ausührliches Lehrgebäude der Böhmische Sprache* Dobrovský mluvnici přepracoval, *zum Theile verkürzt, zum Theile umgearbeitet und vermehrt* (DOBROVSKÝ 1819/1940: 1/3).¹⁴ Vyšla pod názvem *Lehrgebäude der Böhmischen Sprache* (1819). V ní poměrně rozšířil přehledovou pasáž o gramatikách češtiny, naopak úplně vypustil česko-německé didaktické posláním své gramatiky. Byť i druhé vydání bylo v němčině, tón, jímž je napsána, je výrazně více obranný.

Vyjadřuje se k diskusím o pravopisu a svou volbu, tj. pravopis analogický místo bratrského, vysvětluje následovně (DOBROVSKÝ 1819/1940: 19-20/33):

Ich darf also [...] diejenigen nicht tadeln, die sich an die Rechtschreibung halten, die in Hankischen Prawopis gelehrt wird, so wie ich auch niemand deßhalb tadeln will, der die alten willkührlichen Regeln: Schreibe nach z, s, c überall ein y oder ý, nie ein i oder j, am Anfange eines Wortes setze v für u, bloß deshalb befolgen zu müssen glaubt, weil man seit langer Zeit durchgängig so geschrieben hat. Von dem allgemein

¹³ K Rosovi např. poznamenává, že jeho dílo je plně omylů, které svedly také následující gramatiky počátku 18. století, a to tím, že se česky pouze tváří.

¹⁴ *Zčásti zkrácena, z části přepracována a rozšířena* (překlad V.V.).

*Angenommenem weiche ich selbst nicht gern ab, wenn aber das Abgenommene gegen die Analogie streitet, so befolge ich nicht die alte Sitte, sondern die Regel, weil ich in einem Lehrbuch die Regel mehr gelten lassen mußte, als die bloße Gewohnheit. [...]*¹⁵

Je jasně patrná Dobrovského snaha přímo nekodifikovat jeho volbu pravopisu (analogicky pak můžeme tuto pasáž vztáhnout také na další oblasti mluvnice, nejen na pravopis), ale pouze ukázat možnosti, které se mohou (ale nemusejí) využít, resp. je patrná „alternativnost“ Dobrovského názorů na jazyk, na jeho aktuální stav a stav ideální (dle Dobrovského kritérií). Opět nám to dokazuje, že Dobrovského dílo se stalo nástrojem, který byl do značné míry použit proti původnímu záměru autora. Dobrovský sice popsal veleslavínskou češtinu, snažil se ji uvést do praxe pro nejvzdělanější vrstvy obyvatelstva českých zemí (české i německé), ale rozhodně nezamýšlel svou mluvnici jako kodifikační pro úplné funkční spektrum jazyka. To, že tak byla pochopena a použita, je věc jiná.

Podívejme se blíže na Dobrovského kodifikační činnost, na komentáře k výběru prostředků z jednotlivých variet češtiny. Syntetickému zpracování české mluvnické normy předcházela Dobrovského činnost jazykově kritická v periodikách jím vydávaných v letech 1779 – 1787 (blíže srov. JEDLIČKA 1982a: 15nn.). V prvním vydání mluvnice Dobrovský přihlížel (vzhledem k didaktičnosti mluvnice a ke snaze vytvořit opravdu praktickou příručku) také k soudobému úzu, ale s příslušným noremním hodnocením:

Všimá si např. hovorového krácení a úžení vokálů: *Da die Böhmen das gedehnte é nicht lieben, so sprechen es viele kurz aus, und schreiben westi, kwesti, nesti; in der gemeinen Rede geht es gern ý über: wýst, nýst; nach dem feinen l in j: pljsti für plésti [...]* (DOBROVSKÝ 1809/1940: 123/284).¹⁶ Tyto jevy však pouze zmiňuje, a protože nejsou opřeny o písemné památky humanistické češtiny, nepovažuje je za dostatečně vhodné a reprezentativní ke kodifikaci.

Rozlišuje tvary slovesa *být* jako plnovýznamové a pomocné. U plnovýznamového zdůrazňuje pravopis *jsem* atp., naproti tomu sloveso pomocné má u Dobrovského zásadně

¹⁵ *Nesmím tedy hanit ty, kteří zastávají pravidla, která se učí v Hankově Prawopisu, podobně jako nikdy nechci hanit ty, kteří si myslí, že musí následovat stará pravidla: Piš po z, s, c všude y nebo ý, nikdy i nebo j, na začátku slova v pro u, pouze proto, že se již po dlouhou dobu tak všeobecně psalo. Od všeobecného přijetí jsem se nerad odchyloval, ale když se přijetí vzpíralo analogii, tak jsem se řídil ne starým zvykem, ale pravidly, protože jsem v mluvnici musel zdůraznit právě pravidla, a ne pouhou zvyklost. (překlad V.V.)*

¹⁶ *Češi nemají rádi dlouhé é, proto ho vyslovují daleko více krátce a piší ho vesti, kwesti, nesti; v prosté řeči se mění na ý: wýst, nýst; po l na í: plíst místo plésti. (překlad V.V.)*

tvar *sem, si* atp. (DOBROVSKÝ 1809/1940: 299/578).¹⁷ Zmiňuje se také o unifikačních koncovkách instrumentálu plurálu *-ma*, a to v pasáži o duálu. Poznává ale, že se jedná opět o pouhou *gemeine Rede*, tj. prostou řeč, kterou klade (možno říct, že ještě podle klasicistních vzorů hierarchie) do kontrastu s řečí vysokou, honosnou (nechceme-li užít označení *spisovnou*), doloženou z renesančních pramenů.

Diftongizaci *y > ej* uznává ve slovech jako *hlemejžd', slepejš, strejč, zejtra*, ovšem analogické změny koncovek či kořenů jiných slov neuznává: *In der gemeinen Redesprache vertritt das weibliche é im Plural das sächliche á, so wie y das a: pěkné děvčata byly rády [...]. Übrigens spricht der Böhme das é häufig wie y, das y wieder wie ey aus: dobrey für dobrý, dobreych, dobreym für dobrých, dobrým [...]* (DOBROVSKÝ 1809/1940: 274, 315/528, 606).¹⁸ Obdobně také zmiňuje zjednodušování první osoby plurálu u sloves první až třetí třídy (*můžeme > můžem*) (DOBROVSKÝ 1809/1940: 274/528).

Jednotlivé prvky, které Dobrovský zmiňuje, ale neuznává, nachází také u autorů, jakými byli Blahoslav nebo Benedikt z Nudožer. Poznává ovšem, že se nejedná o tvary, dle jeho názoru rozšířené a vhodné pro kodifikaci v mluvnici (blíže srov. např. DOBROVSKÝ 1809/1940: 307/594).

Dobrovský uvádí další příklady „prosté řeči“, např. vynechávání pomocného sovesa *být* v minulém čase po použití zájmena. Jeho argumentace, proč tento jev nezahrnout do „vysoké řeči“ (jako do protikladu k řeči „prosté“), je nesmírně zajímavá: *[...] aber kein guter Schriftsteller hat sich dieß noch je erlaubt* (DOBROVSKÝ 1809/1940: 310/598).¹⁹ Zaznívá tady poprvé idea dobrého autora, kterou za více než sto let vyřkne V. Ertl (1929: 42nn.). Při ideji dobrého autora musíme reflektovat kritéria jeho výběru. U Dobrovského by dobrým autorem byl jistě česky píšící autor doby veleslavínské.

U Dobrovského se setkáváme i s pojetím nositele jazykové normy. Označuje ho názvy *der geborene Böhme* nebo *der eigentliche Tscheche*, užívání nespisovných tvarů váže na prostého mluvčího (*der gemeine Mann*). Když diferencuje některé jazykové jevy z hlediska vývojové dynamiky, staví proti sobě dvě skupiny nositelů, staré a novější (*die Alten – die Neuern*). Rovněž frekvenci jazykových prostředků vystihuje poukazem na nositele, na jejich širší nebo užší okruh (*von Vielen - nach Einigen*) (blíže srov.

¹⁷ Srov. např. dnešní ortoepickou výslovnost [sme] pro pomocné sloveso, [jsme] pro plnovýznamové. Toto rozlišení dodržuje i Hanka ve všech devíti vydáních svého pravopisu.

¹⁸ *V prosté řeči zastupuje v plurálu neuter dlouhé é dlouhé á, podobně jako y a: pěkné děvčata byly rády [...]. Ostatně vyslovují Češi é často jako y a y jako ej: dobrey místo dobrý, dobreych, dobrejm místo dobrých dobrým [...].* (překlad V.V.)

¹⁹ *Ale žádný dobrý spisovatel si to ještě nedovolil.* (překlad V.V.)

JEDLIČKA 1982a: 17). To můžeme chápat jako de facto stylové hodnocení různých jazykových prostředků, byť je omezeno pouze na klasicistní polaritu „starý (vysoký) – nový (nízký)“.

Při detailním pohledu na vydání mluvnic z roku 1809 a 1819 zjistíme, že poznámky k „nepsisovným“, resp. „hovorovým“, tj. k přirozeným jevům v jazyce a k rozlišování „vysoký – nízký“ nebo „starý – hovorový – *pöbelhaft*“, najdeme pouze v mluvnici z roku 1809 (v *Ausführliches Lehrgebäude*), a to především v oddílu tvaroslovném a slovtvorném. Naproti tomu syntax je vystavěna výhradně na základě starých literárních památek (nejmladším pramenem je Komenský). Jazyk je u Dobrovského realizován pouze v textech a jazyková (mluvnická) pravidla jsou vyvozována právě z užití v textech. O deset let později své pojetí spisovného jazyka Dobrovský ještě více zradikalizoval, z mluvnice odstranil veškeré vývojové prvky, které češtinu zasáhly v 17. a 18. století, dubletnost či slohovou variantnost připouštěl jen výjimečně. Retardační tendence v pojetí spisovnosti tak byla definitivně nastolena.

Důvody tohoto Dobrovského rozhodnutí můžeme vidět ve vícero rovinách. České národní obrození mělo především cíle politické. A prostředkem k jejich dosažení se stal právě jazyk, resp. jazyková politika. Obrozenecká společnost se stala radikálně lingvocentrickou. Jazyk jako politický program byl logický požadavek, kterému vyšel Dobrovský vstříc.

Česká kultura se budovala na zrcadlovém antagonismu k německu (blíže srov. MACURA 1995). Tím, že německou kulturu, jazyk i názory obrozenci popírali, byli na nich de facto stále závislí. Německu se stalo paralelou k barokní kultuře v českých zemích, která byla dlouhou dobu (někdy dokonce až dodnes) zpochybňována (mýtus Jiráskova *Temna*).²⁰ V devatenáctém století vznikl národní mýtus, jehož důsledky pocítujeme dodnes. Např. Bílá hora byla v kontextu třicetileté války poměrně malá šarvátko, která však brzy začala žít vlastním životem. Většinou byla interpretována jako ztráta státní suverenity, samostatnosti atp. Je nutné si uvědomit, že české země zažily velký otřes především přijetím *Obnoveného zřízení zemského*, kdy nekatolíci museli opustit zemi nebo konvertovat.

²⁰ Musíme poznamenat, že „pravá“ germanizace nepřišla s Bílou horou, ale s nástupem Josefa II. Ten na žádost uherských stavů o povolení maďarštiny jako vnitřního úředního jazyka odpověděl: *Německý jazyk je univerzálním jazykem mé říše. Proč bych tedy měl povolit, aby se v jediné provincii projednávaly zákony a veřejné záležitosti v jejím národním jazyce? Jsem císař německé říše: proto jsou ostatní státy, které držím, provinciemi, které tvoří se státem jediné tělo, jehož jsem hlavou* (citováno dle HROCH 1999b: 13).

Dobrovský ve druhém vydání *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur* (1792/1936: 193n./160n.) stvořil onen pobělohorský apokalyptický mýtus.²¹

*Die Schlacht am weißen Berge 1620 lähmte und entkräftete die ganze böhmische Nation an Leib und Seele. Durch die darauf erfolgte Auswanderung der Nichtkatholischen war Böhmen entvölkert und durch den dreißigjährigen Krieg das ganze Land so verheeret, daß sich der patriotische Jesuit Balbin mit Recht darüber wundert, wie noch Einwohner übrig bleiben konnten. [...] Hier fängt nun die traurigste Epoche der böhmischen Sprache und Litteratur an. [...] Böhmen bis zu Ende des dreißigjährigen Krieges (1648) in einer Lage sich befand, die für die böhmische Sprache gar nicht vortheilhaft war. Die Gelehrten und Prediger, weil sie größtenthils nicht katholisch waren, jagte man aus dem Lande, und die übrig gebliebenen Bücher aus der Periode suchte man mit Sorgfalt auf, um sie zu verbrennen [...].*²²

Do českých zemí přišla především německy a francouzsky mluvící šlechta, která si s sebou přinesla také svou cizojazyčnou kulturu. To je primární důvod, proč se čeština vytrácí z nejvyšších společenských, a tedy i literárních vrstev. S tím, že české literatuře chybí doba velkých českých barokních a klasicistních románů, se obrozenci nehodlali smířit. V jejich očích nastala doba úpadku, kdy funkční omezenost češtiny zapříčinila „deformaci“ jazyka lidovými vrstvami, které „nedbaly“ o jeho vytříbenost. Nebyla-li ovšem elita, která by přijala českou kulturu a používala český jazyk sféry odborné a vysoké umělecké, nebylo možné udržovat vysokou českou kulturu při životě a logicky muselo dojít ke zúžení funkčního spektra češtiny.²³ Došlo k omezení sociální i funkční báze češtiny (byla vytlačena z oblasti vědecké, administrativní a vysoké kultury).

²¹ Samozřejmě nechceme zpochybňovat ani marginalizovat dopad třicetileté války na střední Evropu, který byl katastrofální (pokles obyvatelstva až o jednu třetinu, hladomor, devastace země, nucený odchod nekatolíků). Na druhou stranu je nutno si uvědomit, že právo odchodu měla pouze šlechta. Poddaní museli zůstat a konvertovat. Nucený tlak na poddané zapříčiňoval jejich poměrně časté útoky do protestantského Saska, kde žili často v ještě horších podmínkách než ve své vlasti. Tyto skutečnosti jsou nám známy, ovšem nechceme absolutizovat jejich dopad na kulturně-jazykovou situaci v českých zemích.

²² *Bitva na Bílé hoře 1620 ochromila a vysílila celý český národ na těle i na duši. Kvůli následnému vystěhování nekatolíků byly Čechy vylidněny a kvůli třicetileté válce tak zpustošeny, že se právem vlastenecký jezuita Balbin podivuje, že zde ještě mohou nějakí obyvatelé vůbec zůstat. [...] Tady začíná nejmudnější epocha českého jazyka a literatury. [...] Čechy se na konci třicetileté války (1648) nacházely v takovém stavu, který nebyl vůbec pro český jazyk výhodný. Učenci a kazatelé, protože byli většinou nekatolíci, byli vyhnáni ze země a zbylé knihy předešlých časů byly pečlivě hledány a pak páleny. (překlad V.V.)*

²³ A. Stich (1991: 60) k tomu poznamenává: *Všechny barokní inovace jsou motivovány snahou přiblížit spisovnou normu běžně mluvenému jazyku, a to té jeho podobě, která se neopírá o žádný přísně krajově vymezený nářeční základ (ale spíše o to, co se později pro většinu stalo obecnou češtinou).*

Rozkolísání se projevilo především v plánu morfologickém a lexikálním (blíže srov. např. JEDLIČKA 1949: 7nn.).

To byl zásadní důvod, proč se obrozenci, jejichž reprezentantem se svým dílem stal právě Dobrovský, rozhodli vrátit k češtině 16. století. Chtěli zvrátit „nepříznivý“ jazykový vývoj, chtěli se vrátit k „ideálnímu“ stavu, v jejich očích ke zlatému veleslavínskému věku. Návrat k humanistické češtině byl krokem symbolickým. Představovali si, že návratem ke staré formě²⁴ se navrátí také všechny (tehdejším pohledem úplné) funkce: *Ob nun durch alle diese neuen Aufmunterungen, Bemühungen, Anstalten und Antheilnehmung einer patriotisch gesinnten Böhmen die böhmische Sprache, früher oder später, zu einem merklich größern Grade von Vollkommenheit, als derjenige war, den sie in ihrem goldnen Zeitalter unter Maxmilian und Rudolph II. erreicht hatte, sich emporschwingen werde, will ich, da dieß von so vielen Umständen abhängt, die nicht in unsrer Gewalt sind, der Zukunft zu entscheiden überlassen.* (DOBROVSKÝ 1792/1936: 216n./171n.)²⁵

Dobrovský chtěl obnovit především funkční spektrum češtiny. Měl k tomu dvojí cestu: Buď rozšířit daný stav (lidové) češtiny na ostatní jazykové funkce, které v té době nebyly naplňovány, tj. konstituovat normu z úzu tzv. nízkého stylu, nebo se vrátit k takovému stavu češtiny, kdy její funkční spektrum bylo co nejširší. První možnost byla pro obrozence neakceptovatelná – museli by přijmout barokní kulturu, která se (v nejvyšších vrstvách) rozvíjela bez českého přispění, a uznat její kvality, navíc by s uznáním barokní kultury šlo ruku v ruce také uznání němectví. Proto byla zvolena cesta druhá, retardační.

Z. Starý (1995: 56nn.) charakterizoval tuto situaci jako „národní úděl“, u jehož zrodu stál právě Dobrovský. Retardační volba neznamenalala pouze návrat k jazyku 16. století, ale také popírání a popření kultury barokní. Ta byla chápána jako úpadková, stejně jako jazykový vývoj té doby. Na počátku 19. století můžeme spatřovat prvky jakéhosi prvního purismu (JAKOBSON 1932: 85nn.) – snaha odstranit z jazyka veškeré nečistoty ať už „německé“ nebo vzniklé vývojem jazyka během 17. a 18. století. Purismus v tomto slova smyslu stál u zrodu novodobé české kultury a pomohl jí etablovat se. Byl

²⁴ Přitom záměrně přehlíželi např. latinismy, které byly do češtiny v této době uměle implantovány, nebo ne právě plnou funkčnost češtiny v oblasti estetické a teoreticky odborné. Tam stále převažovala latina. V plánu fonologickém a morfologickém byla sice humanistická čeština stabilní, v plánu syntaktickém je jasně patrný vliv latiny, v lexikálně sémantickém pak pronikání cizích slov atp.

²⁵ *Zda díky těmto novým pobídkám, snahám, organizacím a zájmu vlastenecky citících Čechů dosáhne český jazyk dříve nebo později znatelné a velké dokonalosti, jakou měl za zlatých dob za Maxmiliána a Rudolfa II., to musím přenechat na rozhodnutí budoucnosti, závislé na mnoha okolnostech, které nejsou v naší moci.* (překlad V.V.)

tedy značně odlišný od purismu konce 19. století, který je chápán (oprávněně) v negativním světle jako nepřirozený a umělý. Prostředky obou purismů se od sebe neliší. Rozdíl je však v době jejich vzniku a v potřebách, které tehdy daná společnost užívající češtinu měla a jejichž plnění vyžadovala, tj. rozdíl intelektuální vrstva pokoušející se etablovat češtinu versus nejširší masa národa užívající jazyk a požadující jeho funkčnost a vůbec efektivnost komunikace (blíže srov. např. NEUSTUPNÝ 1989). Purismus první obrozenecké generace byl s ohledem na zvolenou retardační cestu jazykového managementu a na její smysl (a politický podtext) jediným možným řešením.

2.1.3. Jungmann

Vývoj spisovného jazyka byl za národního obrození utvářen především činiteli mimojazykovými – zásahy teoretiků, jejichž rozhodování bylo vázáno na politické (tj. národnostní) cíle ovlivněné idealizovanými představami zlatého veleslavínského věku a úpadkového baroka. To, co Dobrovský kodifikoval, Jungmann přivedl k praktickému životu (ať už teoretickými spisy, praktickými příručkami nebo vydáváním *Hlasatele českého* nebo *Kroku*). Dobrovský si sám jistě uvědomoval omezenost humanistické češtiny v oblasti umělecké a teoreticky odborné, a možná právě proto se zhruba třetina jeho mluvnice věnuje slovtvorbě. Toho využily následující generace. Obrozenci se snažili nastolit druhý zlatý věk: *Zlatý věk jazyku padá v tu dobu, když národ ve svém fysickém, rozumovém (intelektuálním), krasocitném a mravném vzdělání nejvyššího stupně dokročil a vzdělání toho obraz v dokonalých (klasičných) formách vystavuje* (JUNGMANN 1948a: 107). *Já pravím, že český jazyk vybroušený, zvučný a zvláště pomocí svých sbratřených nářečí ke všem uměním a vědomostem způsobilý jest* (JUNGMANN 1948b: 56).

V oblasti básnické byl nejzářnějším příkladem Milota Zdirad Polák, který se (pod Jungmannovým vedením) pokusil konstituovat český básnický jazyk vysoké klasicistní poezie. V roce 1813 vyšla *Vznešenost přirozenosti v Prvotínách pěkných umění*, příloze Hromádkových *Vídeňských novin*. Knižně bylo vydáno o šest let později, kdy na jeho dokončení dohlížel vedle Jungmanna také J. L. Ziegler.²⁶ Polák dílo přepracoval a rozšířil do *Vznešenosti přírody*. V definitivní verzi z roku 1819 nově koncipoval celek básně, počet veršů vzrostl téměř čtyřikrát.

²⁶ Blíže k Polákově korespondenci srov. např. RYBIČKA 1870.

Jungmann *Vznešenost* recenzoval ve svém *Kroku* (1821: 150nn.): *Tato vlastně popisná báseň jest v jistém ohledu nejvýtečnější až posaváde plod českého básnictví, a hodna nejlepším toho tvaru cizokrajným básním na bok postavenu býti. [...] a tak báseň jeho náleží k vyšším popisným básním rovně jako Počasy Thomsonovy. [...] Básník náš svobodným duchem vlastní cestou pokračuje, a novou, osobnou mluvu básnickou sobě tvoří, uděluje všady svému dílu potřebného uměleckého rázu, bez něhož báseň nad okres obecné mluvy nikdy nevynikne, nikdy básní se nestane.* Jungmann ani tak neoceňoval originalitu básnické skladby (dokonce sám přiznává, že je dobře, že jsou podobny *Počasům* J. Thomsona, které byly v klasicismu nedostižným literárním vzorem), jako spíše kvality formální – slovotvorné. Kvůli zvolenému metru osmistopého trocheje musela zákonitě ve *Vznešenosti* převažovat čtyřslabičná slova, mnohá „méněslabičná“ proto morfologickými a slovotvornými procesy přeměnil na čtyřslabičná.²⁷ To vyhovovalo i Jungmannovu požadavku básnického jazyka, který se měl svou exkluzivností odlišovat od jazyka běžného. Proto obsahovala *Vznešenost přírody* také *Vysvětlení některých slov pro začátečníky* (často s německými ekvivalenty) a seznam nově vytvořených básnických slov.

Na Polákově příkladu jsme si demonstrovali, co Jungmann požadoval od básnického jazyka: vytvořit specifický výrazový systém (do značné míry umělého rázu), který by se svou exkluzivitou vymykal běžné řeči, který by byl postaven (hláskoslovně, tvaroslovně a syntakticky) na humanistickém základu, ale právě novým tvořením slov by se překonal nedostatek češtiny z doby Veleslavínovy. Na rozdíl od raných obrozenců už Jungmann nepřijímal humanistický jazyk jako nepřekonatelný a neměnný vzor (jako např. Pelcl), ale přenášel na něj svá kritéria, rozvíjel ho jistými směry.

Podobně také Jungmannovo tvoření odborné terminologie.²⁸ Jednalo se de facto o jistou formu jazykového purismu (snaha přeložit či úplně nahradit nečeské termíny českými), který mohl v mnohém navázat na purismus barokní (např. Rosův). Zatímco Dobrovský poměrně striktně kodifikoval humanistickou normu, Jungmann ji diferencuje a

²⁷ Májovská literární generace ovšem Polákovu novotářské těžkopádné tvoření slov odsoudila, ba ho dokonce slovem *vichrochlomrakověcomodropovětrniny* parodovala. Blíže ke slovotvorným zvláštnostem srov. MUKAŘOVSKÝ 1948: 145nn.

²⁸ Ze členů Jungmannovy skupiny jmenujme F. Palackého (názvosloví estetické a filozofické, spolu s Jungmannem), J. V. Sedláčka a F. J. Smetanu (názvosloví lingvistické, fyzikální, matematické, astronomické), bratry Preslovy a K. S. Amerlinga (názvosloví botanické, zoologické), K. F. Hýna (názvosloví psychologické) nebo A. Marka (názvosloví logické).

přijímá pouze normu hláskoslovnou a tvaroslovnou.²⁹ Uznával proměnlivost lexikální roviny, kterou bral za základ živého jazyka. Naproti tomu normu hláskovou a tvaroslovnou chápal jako neměnnou a pevnou. Jedlička poznamenává: *Jak je tedy patrné, byl proti formě, hláskové a tvarové soustavě jazyka, stavěn u Jungmanna a současníků v protiklad obsah, materie, tedy lexikálně sémantická struktura jazyka* (JEDLIČKA 1949: 13).

Při přestavbě lexika nové češtiny šlo v širším pohledu o samotný problém spisovnosti. Musely být určeny prameny a zdroje spisovnosti. Bylo zřejmé, že retardační tendence je pro lexikum nedostatečná a nevyhovující. Na jedné straně neologismy, na straně druhé slavismy.³⁰ Podobně jako se měl jazyk básnický odlišit od běžné mluvy, měl se specifickými termíny odlišit i jazyk odborný. Jednotlivé termíny tedy neměly mít platnost univerzální, ale pouze pro svou stylovou oblast. Palacký (1827: 143) napsal: *Přijměme je [neologismy – pozn. V.V.] ochotně, ne vůbec do mluvy pospolité, do poesie, do prosy obecné, ale do naučných knih, do vědeckých soustav, do obcování vědeckého.*

Mezi stěžejní Jungmannova díla patří vedle *Slovníku a Historie literatury české* také *Slovesnost* (1820, přepracováno 1845). Právě v této učebnici češtiny pro gymnázia³¹ se v druhém vydání nachází kapitola *Další obohacování jazyka českého* (JUNGSMANN 1845: 22nn.), která objasňuje Jungmannovy názory na konstituování novočeského lexika. Prameny přejímání nových slov v jeho pojetí jsou:

1. *drahé památky literatury staré*, tj. humanistická tradice, prvky „stylově vysoké“, *těchto památek pilné čítání jest nejjistější prostředek k nabytí známosti českého jazyka*;

²⁹ Přes všechny názorové posuny Jungmann plně přijímal Dobrovského autoritu. Srov. např.: *Máme přes padesáte mluvníc českého jazyka, a vždy se ještě nové tvoří. Ať díím upřímně, co o nich smýšlím, jsou potud dobré, pokud se drží mluvnice Dobrovského, té nejvýtečnější práce jeho, kterouž on z pilného čtení českých spisův s použitím nejlepších starších gramatik vyhotovil, a kteroužto sobě o jazyk český nesmrtečnou zásluhu získal.* (JUNGSMANN 1845: 6)

³⁰ Musíme ale poznamenat, že Jungmann sice schvaloval termíny – slavismy a jejich začleňování do češtiny, ale ostře a razantně vystoupil proti snahám, aby se spisovná čeština sblížovala s moravskými dialekty nebo se slovenštinou. Srov. např. JUNGSMANN 1948c: 67nn.

³¹ V roce 1817 bylo povoleno vyučovat češtinu na gymnáziích, Jungmann se dal do rychlého psaní učebnice (podobně jako Hanka do psaní pravopisu), k čemuž mu pomohly také německé předlohy (Eberhard a Pölitz). Jungmann se snažil jednak přetlumočit zásady německé poetiky a stylistiky, jednak uvádět příklady z novočeské a vůbec slovanské literatury. De facto se tedy jedná o učebnici slohu. *Sloh jest k věci a záměru píšícího neb mluvícího hodné myšlének vyjádření. Závisí celé od schopnosti a hotovosti spisovatele; poněvadž na něm jest, kterak o věci jedná, t.j. kterak, v čemže vlastně sloh záleží, vyvolenou látku tvoří neb formuje. Hlavní jakosti dokonalého slohu jsou správnost a krása. Správností Jungmann myslí správnost gramatickou, logickou a estetickou.* (JUNGSMANN 1820: VIII.)

Bliže srov. např. NOVÁK 1922: 128nn.

Obecně k problematice českého školství za Rakouska srov. např. NEWERKLA 1999.

2. *mluva národní*, tj. prvky hovorové, dialektové, „stylově nízké“, ale přesto „ryzí“;
3. *čítání spisovatelův novějších*, tj. soudobý spisovný úzus, opět se zde setkáváme s ideou dobrého autora: Jungmann poznamenává, že ne každý spisovatel může být brán za vzor spisovnosti;
4. *nářečí jinoslovanská*, tj. již zmíněné slavismy (mezi jinoslovanská nářečí řadí Jungmann nejen slovenštinu, ale také moravštinu [sic!]);
5. *přirozenost a vnitřní obrazovatelnost jazyka českého*, tj. již zmíněné slovotvorné neologismy;
6. *doslovné překládání z cizích jazykův*, tj. kalky, které se smějí použít pouze tehdy, *jestli že není na odpor duchu češtiny*.

Za zmínku stojí skutečnost, že vlastní neologismy jsou až na místě předposledním, kalky pak posledním. Je jasně patrné, že Jungmann dával přednost prvkům přirozeným, byť uměle implantovaným, než prvkům zcela umělým. Ve shodě s Dobrovským zdůrazňuje nutnost všechny nové termíny přizpůsobit hláskoslovně a tvaroslovně kodifikované (tj. humanistické) češtině (blíže srov. např. NEWERKLA 2004). Nutno také poznamenat, že novotaření Jungmannovy skupiny nebylo přijímáno všemi s nadšením. Největšími odpůrci byli J. Nejedlý a J. Palkovič.

Jungmannovy názory na spisovný jazyk najdeme také v jeho drobnějších pracích, jakým byl např. *Napominatel*, přednáška z r. 1843 o současných jazykových nedostacích (otištěna v ČČM, 17, 1843: 395-414). Jungmann nebyl spokojen s „novými autory“, jejichž *sloh a mluva i lepších a pilnějších spisovatelů nových vždy a všude oné přesnosti a ráznosti nejeví, jakéž v dobrých starých knihách se divíme*.³²

Z celkového pojetí *Napiminatele* je jasně patrný Jungmannův názor na spisovný jazyk: *Dobré jest pravidlo: Piš jak se mluví; ale jest i druhé: Mluv jak se píše. Dokud nebude šetřeno pravidla druhého, nemůže první všude průchod míti, jinak bychom potvory jako: míti recht, býti auf, jíti aus ap. bohu žel denně slýchané, bez rozpaků psáti mohli. Nemudrujíce tedy příliš o jasnotě a zvučnosti, aniž chtějíce jazyk z rub v líc obrátiti, držme se příkladu starých i grammatiky podlé písem jejich složené* [tj. gramatika Dobrovského – pozn. V.V.].³³ Jasně vidíme, že Jungmann přijímá cestu započatou Dobrovským. Vychází z veleslavínské normy a její dodržování požaduje. Spisovný jazyk

³² Citováno dle SEDLÁČEK 1993a: 251.

³³ Citováno dle SEDLÁČEK 1993a: 254-255.

je mu především prostředkem (a zároveň důkazem) národní jednoty: *Jednota literatury, jednota jazyka, jednota národnosti toho žádá, aby se písemního jazyka šetřilo co zákona, sice by každá provincie, každý kraj, každé město, každá ves, každá rodina svůj v něčem se dělící jazyk měla, [...] jen jednota písemního jazyka spása naše* (JUNGMANN 1973: 78.). To byl důvod, proč se poměrně nevstřícně stavěl k hovorovým prvkům: jednak byly „napadeny“ germanismy, jednak nebyly jednotné na celém českém území. Manifestačně měly být české země jazykově sjednoceny právě spisovnou (humanistickou) češtinou.³⁴ Jungmann si nastolovaný rozkol spisovný – mluvený jazyk musel uvědomovat, přesto ho zřejmě nepovažoval za problém. Národní zájem byl normou nejvyšší. Otázkou je, zda předpokládal, že se v jazyce spisovném vytvoří jakási konverzační podoba, nebo zůstane spisovný jazyk (dle klasicistních vzorů) mluvené řeči vzdálen. Druhá varianta se jeví jako pravděpodobnější. Mluvenou řeč jako konstituující prvek spisovnosti nebere v potaz. Zdůrazňuje pouze nutnost jazyka literárního, o který se dá na rozdíl od jazyka mluveného daleko jednodušeji a také praktičtěji institucionalizovaně pečovat. Česká literatura je důkazem, prostředkem i cílem zachování národa.

Spisovný jazyk není Jungmannovi přirozeným kódem, ale kódem umělým, který se každý správný Čech musí naučit. Je zde jasně patrná předem deklarovaná exkluzivita a výjimečnost postavení spisovného jazyka v rámci češtiny jako takové. V argumentaci proti sblížení spisovné češtiny s dialekty poznamenává: [...] *ano každý i prstonárodní spisovatel, který se čtením starých knih českých pilně nezanáší, břídilem hnusným ostává a slávy nezapomenutelného Krameriusa nikdy nedosáhne. Vidíte tedy, že se my rovně jako vy [tj. Moravané a Slováci – pozn. V.V.] spisovnímu jazyku českému ne pouze od matek, ale na větším díle z knih a z literatury starší učiti musíme, a v té věci před vámi ač něco, avšak nemnoho napřed máme* (JUNGMANN 1948c: 72). Nebo dále: [...] *osvojuj sobě potřebnou znalost písemního jazyka, kteréž ti ani domácí ani tržištné sprosté mluvení v ouplnosti a klasičnosti podati nemůže, ale jediné čtení pilné starých dobrých knih českých zjednati v stavu jest* (JUNGMANN 1948c: 76).³⁵

Kdo ovšem rozhoduje o tom, které prvky kodifikovat? *Písemní jazyk shromažďuje všechny dobré vlastnosti národního jazyka, [...] z domácího hlaholu potravu bere. [...]*

³⁴ Také z tohoto důvodu se Jungmann ostře stavěl proti jakýmkoliv dialektickým (v tehdejší pojetí bychom do tohoto termínu mohli zařadit také slovenštinu, tedy i slovenským) prvkům ve spisovném jazyce. Srov. např. JUNGMANN 1948c.

³⁵ V raných pracích agitačního zaměření jsme svědky názoru přesně opačného. Jungmannovo národní přání zde bylo silnější než reálný pohled na českou jazykovou situaci: *U nás Čechů jediný (vyjmouse maličkosti) dialekt panuje. Bohyně zní po celých Čechách bohyně. Náš jazyk v knihách a národní mluvě jeden a týž samý jest. Hledati rozdílů mezi nimi, bylo by hledati chlupu u vejce. [...] Rozdíl, jako mezi krásnej a krásný, jest toliko orthografický [sic!].* (JUNGMANN 1948b: 56-57.)

Soudnosti třeba, aby jen zdravá potrava mu přibývala – pročež to přibírání jen od zasvěcených kněží jeho, jen od mluvnicky učených spisovatelů díti se musí, nemá-li nákaza a rez schválně naň uvozována býti (JUNGMANN 1973: 77). Patrné je tady opět zbožšťování jazyka – má své kněze, je to rostlina, o jejíž čistý růst musíme pečovat atp. Na celkovou čistotu a na to, kdo je opravdu *mluvnicky učený spisovatel*, by v Jungmannově pojetí měla dbát Maticе česká (založena 1831):³⁶ *Poněvadž jest čistoty písemního jazyka českého a nová čeština se od něho uchyluje, a my nemáme škol českých ani Akademie, která by zákon správnosti usoudila a ustanovila, jest to věcí sboru matečního, který má povolání, aby k přesnosti jazyka přihlížel, pronésti veřejně žádost, aby se sepsal Brus českého jazyka, sloužící za pravidlo těm, kdo se poučiti chtějí* (JUNGMANN 1973: 80). Poprvé v historii nové češtiny se setkáváme s požadavkem institucionalizace a také vědecké kodifikace normy současné spisovné češtiny. Normotvorný by měl být přitom úzus obyvatel politického a kulturního centra země (opět ale úzus psaný, literární).³⁷

Požadovaný mateční *Brus jazyka českého* spatřil světlo světa až roku 1877, a to za úplně jiné jazykové situace a s úplně jinými výsledky, než jaké si představoval Jungmann (viz následující kapitoly).

Monumentálním Jungmannovým dílem, které bývá dodnes používáno jako pramen pro ranou novou češtinu, je pětidílný *Slovník česko-německý* (1833-1839) o 4689 stranách. Zásadním přínosem pro dnešní bohemistiku je skutečnost, že slovník není výlučně normativní, ale zčásti také deskriptivní, byť ani zde Jungmann neopustil své puristické stanovisko a nezařadil sem běžná, ale původem nečeská slova. Čerpal jak ze staré literatury, tak z literatury současné a „nezkažené“ mluvy – *z knih a z úst národu*, přímo se nebránil ani prvkům moravským a slovenským. U každého hesla uvádí jeho výklad, pramen, v dnešním slova smyslu stylistickou platnost a německý (a hlavně u terminologie latinský) ekvivalent. Jungmann v předmluvě zdůraznil především didaktickou funkci svého díla – má sloužit studentům, vědcům, spisovatelům, aby se seznámili s bohatostí jazyka a samozřejmě aby zdomácněly termíny vytvořené jungmannovskou skupinou (JUNGMANN 1948d: 130). Přestože i tento slovník (podobně jako Dobrovského mluvnice) byl pojat jako deskriptivní (seznámit se s bohatstvím,

³⁶ K dějinám Maticе české srov. např. TIEFTRUNK 1881.

³⁷ *Má-li národní literatura nějakou jednotu a vnitřní ukončenost míti, potřebí jest, aby jazyk co nástroj její na obecných a určitých pravidlech založen byl. Taková pravidla poskytuje obyčejně sídelní, neb jiné hlavní město.* (JUNGMANN 1948c: 66)

nikoliv ukázat „pravé“ cesty), brzy svým rozsahem, použitelností a také proslulostí začal být chápán jako normativní, kodifikační.

Podobný obraz o barokním jazyku jako Dobrovský v *Geschichte* uvádí také Jungmann v *Krátké historii národu, osvícení a jazyka*. Nevyhnul se stereotypnímu klišé že *Zde* [po 1620 – pozn. V.V.] *počíná se smutná doba jazyka a literatury české* nebo že *Stou dobou* [na konci 18. století – pozn. V.V.] *počíná se vzkříšení jazyka českého, kterému protivníci jeho již takořka umíráčkem zvonili* atp. (JUNGMANN 1947: 125, 156) Takto konstituovaný národní mýtus se v mnoha podobách traduje dodnes.

Můžeme na závěr srovnat jazykovou koncepci Dobrovského a Jungmanna. Koncepci, kterou (nezávazně, resp. ne kodifikačně, ale pouze deskriptivně) naznačil Dobrovský, Jungmann přijal za závaznou. Striktně se držel požadavku na veleslavínskou normu hláskoslovnou a tvaroslovnou. Naopak jeho generace stála před nelehkým úkolem uvést češtinu do oblastí, které v humanismu rozvinuty nebyly, tj. do oblasti vysoké literatury a vědy. Jungmann primárně nestál proti Dobrovského koncepci, přestože ten odmítal jeho neologismy (např. odmítl první vydání *Slovesnosti* kvůli nové terminologii, Jungmann výtky přijal a druhé vydání upravil). Svými kroky ji podpořil a přiměl k dalšímu rozvoji. Právě tím, že z ní vycházel, přispěl k jejímu závaznému přijetí. Jungmann chtěl vytvořit specifické výrazivo, nahradit původem nečeské termíny, ovšem tyto termíny neměly vejít ve všeobecné použití, měly sloužit své specifické stylové oblasti. Jungmannův přínos k rozvoji novočeské slovní zásoby je obrovský. Svým pojetím jazyka to byl ještě klasicista. Konstituoval (na základě Dobrovského) spisovný jazyk, a to především v lexikálním plánu.³⁸ Sám se vyjadřoval v tom smyslu, že spisovný jazyk je výsostnou, exkluzivní a nejvyšší (a také uzavřenou) vrstvou češtiny. Vytvořil tak pojetí do značné míry uzavřené a vývoji se vzpírající vrstvy, o kterou má být institucionálně pečováno.

³⁸ Srov. obdobnou roli Locka a Huma pro angličtinu nebo Descartesa pro francouzštinu.

2.1.4. Pravopisné spory první poloviny 19. století

Zkoumáme-li spisovnost a nespisovnost v nové češtině, nemůžeme se vyhnout problematice pravopisu. Obecně bývá uznáván pravopis vyhlášený příslušnou státní nebo vědeckou institucí nebo významným odborníkem nebo užívaný významnou skupinou uživatelů jazyka. Právě ze sporů správné – chybné můžeme vyvodit další nuance pojmání spisovnosti – nespisovnosti.³⁹

V první polovině 19. století se uskutečnila série oprav, jejímž cílem bylo posílit morfonologický princip českého pravopisu. Hlavní úlohu měl při těchto reformách pravopisu Václav Hanka. Jeho *Pravopis Český podle Základu Gramatiky Dobrowského* vyšel celkem devětkrát.⁴⁰ Hanka na obhajobu pravopisných změn pronesl tezi, která vystihuje jeho snažení: *Ustrnulost jest forma smrti* (blíže srov. TEŠNAR 2003: 30). Prvním pokusem o reformu byla Dobrowského snaha zavést úpravu analogickou. Ta posílila zřejmost slovotvorného původu slov a také jejich morfematičnost. Autorem reformy byl Dobrovský a jejím největším obhájcem Hanka,⁴¹ který brzy získal také Jungmannovu podporu, přestože ten nepřijímal Hankův argument, že pravopisná oprava může mít přímý vliv na rozvoj literatury. Naopak největším odpůrcem byl Jan Nejedlý. Nejedlého gramatika psaná bratrským pravopisem nezpůsobila větší zájem, a tedy ani jeho názory na pravopis nabádající k zachování tradice. Vinařický Nejedlého charakterizoval jako *potřeštěného strachojota ypsilonomila* (blíže srov. TEŠNAR 2000: 246). Rozpoutal se žabomyší spor tzv. jotistů a ypsilonistů. Konzervativního Dobrowského vedlo k reformě především poznání jazykových zákonitostí a zdůraznění logičnosti jazykového systému. Stejně jako jeho mluvnické názory, tak i pravopisné pojímal Dobrovský především jako doporučení, ne jako kodifikaci, protože si jasně uvědomoval český tradicionalismus.⁴²

³⁹ K problematice pravopisu srov. např.: STARÝ 1992, SEDLÁČEK 1993b, TEŠNAR 2000, TEŠNAR 2003

⁴⁰ Poprvé v roce 1817, v roce 1821 dokonce dvakrát a pak v letech 1835, 1839, 1844, 1847, 1848 a 1849. Na Hankovu práci později navázal Tomíček (1850).

⁴¹ [...] žádné obojetnosti v slovích nepřipouštějíce, svou jednoduchostí a prostotou k světlosti jazyka velice pomáhají, odstraňujíce z gramatiky nesčíslný počet nepotřebných výmínek, vyjasňujíce proměnu jinak nepochopitelnou mnohých hlásek v tvoření, odvozování, skloňování a časování slov, i tam, kdež neanalogickým psaní obyčejem tma zůstávala [...]. (HANKA 1831: XXV)

⁴² Srov. Dobrowského opatrnost ve formulování zásad pravopisu v jeho mluvnicí: *Nesmím tedy hanit ty, kteří zastávají pravidla, která se učí v Hankově Pravopisu, podobně jako nikdy nechci hanět ty, kteří si myslí, že musí následovat stará pravidla: Piš po z, s, c všude y nebo ý, nikdy i nebo j, na začátku slova v pro u, pouze proto, že se již po dlouhou dobu tak všeobecně psalo. Od všeobecného přijetí jsem se nerad odchyloval, ale když se přijetí vzpíralo analogii, tak jsem se řídil ne starým zvykem, ale pravidly, protože jsem v mluvnicí musel zdůraznit právě pravidla, a ne pouhou zvyklost.* (DOBROVSKÝ 1819/1940: 19n./33; překlad V.V.)

Změna pravopisu byla úzce propojena se změnou grafiky. Také tady se setkáváme se snahou osamostatnit se a odlišit se od německého kulturního vlivu, tedy s nahrazením novogotické kurzivy latinkou.

V roce 1842 následovala reforma další – skladebná. 2. června 1842 se veškeré výhrady týkající se pravopisu prodiskutovaly v Královské společnosti nauk. Nejedlý zemřel v roce 1834, čímž odpůrci ztratili svého vůdce. Oprava byla přijata poměrně příznivě, a to Palackým i Šafaříkem. Těmito dvěma opravami byla posílena, ovšem nikoliv důsledně posílena morfonologičnost českého pravopisu. To, že mnozí spisovatelé tyto reformy ne právě důsledně dodržovali, svědčí o tom, že spisovnost nebyla ještě dostatečně ustálena a kritéria jazykové správnosti se teprve dotvářela. Nejednotnost a rozkolísanost se ještě víceméně tolerovala (blíže srov. SEDLÁČEK 1993b).

Přestože analogická oprava byla nakonec přijata a skladebná téměř bez problémů taktéž, spor o *au/ou* a *w/v* se začal ve 40. letech vyhrocovat.⁴³ Některé noviny a časopisy vycházely postaru, např. Vinařický a Čelakovský odmítali publikovat v Muzejníku, protože Palacký novoty nepovolil.⁴⁴ Základním argumentem zachování *au* byl požadavek sjednocovací funkce spisovného jazyka (pro Čechy, Moravany i Slováky), zachování národní jednoty a klasičnosti, tj. bratrského pravopisu Bible kralické,⁴⁵ nikoliv připouštění dialektických prvků do spisovného jazyka (Kollár, Šafařík, Trnka, Žák, Kampelík). Na druhou stranu už v polovině 19. století bylo jasně patrné, že se samostatnému jazykovému vývoji na Slovensku nelze bránit. Hanka se s argumentem národní jednoty vypořádává zdůrazněním Čech jako politického a kulturního centra národa, proto je nutné přijmout zde vytvořenou kodifikaci (HANKA 1847: 12): *neb my Čechové, aneb abych řekl provincie česká [...] a národ český, dělá, ne polovici, nébrž vzdělanou většinu celého československého [sic! ne českoslovanský – pozn. V.V.] národa, a většinou se slušně i přirozeně řídí strana i částka menší. Mimo to jsou Čechy dosaváde středem a česká většina vůdcem československé literatury, a zdá se nám to býti povolání národu českého, aby i dále nejen všem Čechoslovanům, ale zvláště ostatním západním Slovanům vůdcem osvěty byl [...].* Nechyběla ani nacionalistická zdůvodnění, *w* a *au* byly např. Hankou (1847: 9) označovány jako německé prvky: *Však my přece tvrdíme, že w jest německé; ne*

⁴³ Prvním dílem tištěným tímto novým pravopisem byl *Česko-německý slovník* Franty Šumavského z roku 1843.

⁴⁴ Palacký plně přijal opravu analogickou a skladebnou, ale k poslední navrhované měl výhrady. Opět argumentoval požadavkem národní jednoty.

⁴⁵ Hanka (1847: 1) ironicky uvádí ve svém spisku názory odpůrců reform: [...] *bychom měli swým předkům děkovaťi, totiž za jednou i grammatickau pewnost a ukončitost jazyka spisovného. [...] to zahaubné počínání nejen zewnitřní jednotu všeho národu ničí, ale i wnitřní její základy a wýminky podkopává.*

*proto že ho Němci užívají, ale že si ho Němci nepochybně udělali aneb alespoň osvojili.*⁴⁶ Hanka požadoval přehodnocení veleslavínské normy, sám zdůrazňoval jazykový vývoj, ne lpění na ustrnulé normě. Pramenem spisovné normy je Hankovi lidová mluva, resp. lidový úzus, který se ovšem stane normou až tehdy, je-li přijat intelektuální vrstvou, tj. nositeli vzdělanosti, záměrnými a deklaroványými (vzorovými) nositeli spisovnosti: *Však jest tu třeba i mluvu od mluvy rozličovati [...], totiž mluvu veřejnou vzdělané části národa (populi, nationis) od mluvy domácí nevzdělaného lidu (plebis), kterážto nikdy, aneb jen teprva potom do veřejného spisovního jazyka vchází, když byla od oné vzdělané části národa přijata* (HANKA 1847: 7).

Největším odpůrcem této reformy byla Matice česká, dle Čelakovského byli spisovatelé, kteří zasilali Matici spisy psané novým pravopisem, diskriminováni (blíže srov. TEŠNAR 2003). Vleklé jazykové spory postupem času začaly veřejnost značně unavovat. Tyl i Havlíček si stěžovali, že se přehnaně velká pozornost věnuje otázce formy namísto budování národní literatury a národního smýšlení (blíže srov. JEDLIČKA 1954: 467).

Veškeré tři opravy (analogická – 1827, skladebná – 1842 a *au/ou, w/v*) byly nakonec definitivně přijaty až v roce 1849. Od roku 1850 pak Matice tiskla spisy tak, jak si to přáli sami autoři: buď *au, w*, anebo *ou, v*. Těmito opravami se český pravopis zesystematizoval, zpřesnil a také zjednodušil. Přestože s sebou změny nesly nacionalistické a subjektivně útočící výroky, dokládají zvyšování zájmu uživatelů o jejich mateřský jazyk. Úprava pravopisu byla nutná. Na počátku 19. století používala češtinu hrstka vzdělanců, a proto přesné definování pravidel nebylo bezpodmínečně zapotřebí. Stačilo deklarativně se k českému obrození přihlásit použitím češtiny. V polovině 19. století, kdy se spektrum uživatelů a také spektrum funkcí češtiny začalo značně rozšiřovat, byla kodifikace k uchování jednoty spisovného jazyka nezbytnou nutností. A argumenty byly také očekávatelné: staromilci zdůrazňovali návaznost na bratrský pravopis a humanistickou češtinu, naopak novátoři světovost a pokrokovost, rozvoj národní literatury. České kulturní prostředí se už začalo značně diferencovat a uvědomovat si protichůdnost jednotlivých, v obou případech značně nacionalistických stanovisek.

Institucionálně byla reforma vedena jednak významnými osobnostmi, jejichž názor společnost považovala za závazný (v závěrečné fázi Hanka, Čelakovský, Palacký,

⁴⁶ Podobně také v devátém vydání Hankova pravopisu čteme: *Přijavším latinské písmo, zbytečně jest německým w to krásné písmo zohyzďovati.* (HANKA 1849: III)

kteří rozpoutali pravou agitační akci za svůj názor), ale do praxe byla převedena především nakladatelskou činností Matice české, Muzea a Královské české společnosti nauk. Jejich postup a názory ovšem nebyly jednotné a v různých fázích sporu se různě stavěli k pravopisným otázkám (od roku 1850 začali být tolerantní). Přesto jsme už svědky toho, že pravopisné otázky začaly být rozebírány vědeckou i laickou veřejností, že se už nejednalo o libovůli jednotlivce (byť dobře míněnou), který určí normu a kodifikuje ji (jak tomu bylo u Dobrovského), ale o jednotlivých variantách, jejich kladech i záporech se poměrně zuřivě, subjektivně a nacionalisticky diskutovalo. Ale přesto diskutovalo. Právě v polovině 19. století se vytvořilo takové názorové podloží, které sneslo lingvistickou diskusi. Čeština už byla natolik silná, že ji unesla. To, jak byla diskuse bouřlivá, je dokladem teprve pomalého zbavování se národnostních a kulturních předsudků, resp. vyrovnávání se s nimi.

2.1.5. Shrnutí: Národní obrození a konstituování nové češtiny

Rokem 1850 jsme uzavřeli první část vývoje nové češtiny. Jedná se o zásadní období v konstituování spisovné variety naší mateřštiny a v zaujetí hodnotového a citového postoje k ní.

Na počátku stál Dobrovský, který byl zároveň konzultantem mluvnic vydaných před rokem 1809. Přestože se již na počátku vedly spory o to, zda připustit do spisovného jazyka také „hovorové“ prvky, tj. prvky vývoje jazyka v 17. a 18. století, všichni autoři mluvnic se shodovali v tom, že jako základ se musí brát čeština veleslavínská. Spor tedy spočíval v tom, pouze do jaké míry by se měla připustit čeština mluvená. Dobrovského pojetí nakonec zvítězilo a „modrý abbé“ se se svou erudicí stal nezpochybnovanou a nezpochybnitelnou autoritou raných obrozenců. Tím došlo ke značné deformaci jeho pojetí spisovnosti: z doporučujícího na kodifikační (normotvorné).

Dobrovský popsal normu veleslavínskou a následující generace plně přijala normu hláskoslovnou a tvaroslovnou. Lexikální normu, která by zaplnila absenci veleslavínské češtiny v oblasti vysoké literatury a vědy, vytvořil Jungmann a jeho skupina. Tím přivedl k životu Dobrovského pojetí spisovnosti. Zastával názor, že pouze lexikální norma je proměnlivá, ostatní jsou stálé. V duchu klasicismu tak kodifikoval spisovné české lexikum a čeština se zdála být dotvořena. Problém běžné mluvy byl odsunut do pozadí. Primárním úkolem bylo vytvořit jazyk vysoké literatury a vědy, který by dokázal manifestovat rozvoj českého národa.

Fáze utváření nové češtiny je ukončena pravopisnými spory a následnou vyhlášenou tolerancí roku 1850, kdy byly nakonec přijaty všechny tři navrhované úpravy. Zásadní roli sehrál v prosazování pravopisných reforem Václav Hanka, jehož kodifikační činnost se stala po celou první polovinu 19. století závaznou. Hankův přínos nové češtině nebyl dodnes kvůli problematice Rukopisů patřičně doceněn.

Během prvního půlstoletí existence nové češtiny se změnilo její funkční spektrum (rozšířilo se přesně dle Jungmannových požadavků a ideálů). Tím, jak se užití češtiny i počet jejích uživatelů rozšiřuje, roste také jazykové povědomí a jazykové otázky se nestávají pouze záležitostmi obrozeneckých elit, ale širších vrstev. Z tohoto důvodu roste tlak na vydavatelství, resp. jejich zodpovědnost za stav a vývoj jazyka. Právě institucionalizace, byť ne jednotná, je důležitým jevem, který se ve vývoji spisovnosti objevuje v polovině devatenáctého století.

Důležité je jazykové povědomí na základě vytvořeného jazykového mýtu. Argumentace při všech sporech byla značně subjektivní, apelující na národní jednotu, na společnou historii, na budoucí rozvoj národa. Patrný je přechod od klasicismu k (pre)romantismu. Spisovný jazyk se stal nejzjevnějším a také nejdůležitějším symbolem národa. Realizoval se hlavně (či pouze) v textech, a to textech historických a literárních: jedny ukazovaly historickou velkolepost národa, druhé její umělecký rozvoj (blíže srov. např. HROCH 1999a, 1999b). A tomu Dobrovského a Jungmannovo pojetí spisovnosti plně vyhovovalo, pro ně plnil kodifikovaný jazyk všechny jimi požadované funkce. Na spisovnost se nahlíželo jako na něco exkluzivního a výjimečného, proto jí byla věnována maximální pozornost. Teprve později se ukázalo ignorování běžného mluveného jazyka jako fatální nedostatek.

2.2. Spisovnost do počátku dvacátého století

V druhé polovině 19. století došlo k rozvoji a rozmachu české měšťanské společnosti. Česká literatura se začala masivně rozvíjet ve všech žánrech, čeština pronikla do vyššího školství a do administrativy, tedy do oblastí, v nichž byla zatím v pozadí. V literatuře je jasně patrný odklon od knižních archaismů k jazykovým prvkům novějším (konec klasicistních požadavků na literaturu, naopak rozvoj romanticko-realistického pojetí literatury).

Pokračuje lexikální terminologický rozvoj především právnícké, ekonomické, hudební a tělocvičné oblasti. Novinkou v oblasti lingvistiky je práce komisi, které si daly za úkol vytvořit určité názvosloví, zasáhnout do kodifikace. Už se tedy nejedná o práci jednoho člověka (či pod záštitou osobnosti jednoho člověka), ale o práci souboru spolupracovníků jisté instituce.

Komise pro názvosloví právnícké vznikla sice z úředního popudu, ale přesto byla její práce vedena špičkami tehdejší lingvistiky: v čele stál Šafařík a členy byli např. Erben, Kollár nebo Šembera. Výsledkem práce komise se stal *Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs, deutsch-böhmisch Ausgabe* (1850). Má celkem tři zdroje nového lexika: slova stará, slova známá s pozměněným významem a slova cizí. Velký význam měl vznik *Německo-českého slovníku vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* (1853), který nové odborné lexikum de facto kodifikoval. Také tento slovník vyšel z úředního podnětu – z požadavku sjednocení odborné terminologie používané na českých školách. V čele komise stál opět Šafařík, který ke slovníku napsal předmluvu. V ní se sice zříká purismu (*jak v případě purismu, tak i vetčnosti nebo novosti slov, aby prostřední cestou se krácelo, krajnostem na obě strany se vyhýbajíc, ovšem se všemožným při tom šetřením názvův již dříve přejatých, pokud by to bez újmy důkladnosti státi se mohlo*),⁴⁷ ale praxe slovníku je spíše opačná. Důvod purismu v této době tkví ještě v samotných kořenech národního obrození, v jeho antiněmectví. Přejímaná terminologie pocházela především z němčiny a latiny a po vzoru Jungmanna se překlady snažily dokázat vyspělost půl století existujícího nového jazyka. Purismus sedmdesátých let však bude mít důvody jiné (viz kapitola *Purismus a brusy*). Snad nejpropracovanější terminologie byla tělocvičná, kterou v šedesátých letech vytvořil Tyrš. Přestože byla vytvořena de facto výhradně uměle, udržela se dodnes. Vyvrcholením

⁴⁷ Citováno dle HAVRÁNEK 1979: 118.

rozvoje lexikografie byl *Riegrův slovník naučný* (1859-1873) a následně monumentální *Ottův slovník naučný* (1888-1909). Ani jeden definici spisovného jazyka neuvádí.⁴⁸

Dokladem sebevědomí uživatelů češtiny byly např. snahy o jazykově českou univerzitu⁴⁹ nebo boje o tzv. jazyková nařízení na konci 19. století (boje víceméně neúspěšné).⁵⁰

Můžeme shrnout: do značné míry umělý rámeček spisovnosti navozený Dobrovským a Jungmannem začal žít vlastním životem. Přijetí češtiny širokými masami nutně vedlo k požadavku vyrovnat se jistým způsobem se spisovností, resp. vymezit její jasná kritéria, která by byla uplatňována ve školství, publicistice, literatuře, administrativě atp. Idea spisovného jazyka jako něčeho exkluzivního, výjimečného a nadřazeného byla neudržitelná, přestože nové tvoření terminologie by mohlo nasvědčovat pravý opak. Spisovný jazyk se zákonitě musel víceméně přibližovat jazyku mluvenému či se s ním jiným způsobem vyrovnat. V češtině se nevytvořila plnohodnotná konverzační podoba jazyka, která by byla využívána středostavovskou společností, byť to bylo zbožné přání mnohých lingvistů. Dichotomie spisovnosti – nespisovnosti zůstala zachována, což ještě posílila poměrně konzervativní kodifikační praxe jazykových příruček.

2.2.1. Mluvnice druhé poloviny 19. století

V tomto období se setkáváme se značným počtem mluvnic, které se však svým pojetím od sebe příliš neliší. Až do vystoupení Gebauera byla jejich podoba prakticky totožná. Autoři vycházeli z normy kodifikované Dobrovským a každý z nich v odlišné míře přizpůsoboval kodifikaci svému pohledu na spisovný jazyk, tedy každý dle svého uvážení, ale bez potřebné argumentace kodifikoval v různé míře do té doby nespisovné prvky. Přesto (či právě proto) mluvnice vycházely ve značném počtu. Od padesátých let (a hlavně po pádu tzv. bachovského absolutismu) vycházely mluvnice téměř každý rok. Patrná je snaha lingvistů zaplnit trh, uspokojit potřeby českých čtenářů, úředníků a škol.

Zmiňme se alespoň o nejvýznamnějších představitelích této doby.⁵¹

⁴⁸ Heslo *spisovný jazyk* nalezneme až v *Dodatcích* – zpracoval ho B. Havránek a de facto zestručňuje Havránkův díl *Vlastivědy* (viz dále).

⁴⁹ 1869 byla na českou a německou rozdělena technika, 1882 pražská univerzita.

⁵⁰ 1880 Stremayerova nařízení: zrovnoprávnění češtiny a němčiny při vnějším úředním styku, neprosazeny v okresech s německou většinou; 1897 Badeniho nařízení: čeština zrovnoprávněna s němčinou při vnějším i vnitřním úředním styku, pro bouřlivý odpor Němců odvolána; 1898 Gautschova nařízení: vnitřní úřední jazyk se řídí jazykem většiny obyvatel v daném soudním okrese, pro odpor Čechů i Němců odvolána.

⁵¹ Pozn.: Z důvodu omezeného rozsahu této práce se nebudu zabývat, pokud to nebude bezprostředně nutné (jako např. u Gebauera), mluvicemi školskými, zásadně upravenými dle požadavků jednotlivých typů

Snad nejplodnějším a také nejpopulárnějším autorem mluvnic této doby byl Josef Věnceslav Vlasák (1802-1871). Jeho *Böhmische und deutsche Sprachlehre mit Beispielen*, poprvé vydaná roku 1850, se dočkala celkem patnácti vydání.⁵² Úspěch si vydobyla především přehlednou a značně zjednodušující didaktickou strukturou a také tím, že byla zaměřena bilingvně, tedy jak pro Čechy, kteří se chtějí naučit německy, tak pro Němce, kteří se chtějí naučit česky: viz podtitul *Česká i německá Mluvnice v příkladech, zvláště pro ty, kteří se té neb oné řeči snadně naučiti a však zdoluhavým a suchopárným pravidlům mluvnickým vyhouti chtějí, s připojeným krátkým dějepisem České země*. Nejedná se o detailní mluvnici s podrobnými paradigmaty a tabulkami. Spíše by se dalo říct, že se jedná o konverzační česko-německou příručku. Je rozdělena dle slovních druhů, v levém sloupci najdeme vždy větu českou, v pravém pak přeloženou do němčiny.

Podíváme-li se na Vlasákovu dílo pohledem problematiky spisovnosti, zjistíme značně konzervativní pojetí. Jako většina mluvnic této doby nevěnuje pozornost jakýmkoliv mluveným prvkům, přestože je zaměřena hlavně prakticky, ne teoreticky.⁵³ Prvky mluvenosti zde byly pouze velmi málo připuštěny (např. kodifikace tvaru *miluju, pracuju*), ale jinak máme z Vlasákových děl dojem, jako by česká jazyková situace nebyla dichotomií spisovnosti – nespisovnosti vůbec zatížena.

Podobně také Vlasákovu dílo *Krátká Mluvnice a Dobropísemnost Česká pro dům i školy vlastenské, hojnými příklady vysvětlené* (1850, celkem sedm vydání). V úvodní pasáži zmiňuje diftongizaci *y > ej*, ale uvádí, že se tak *zprostěji psávalo* (VLASÁK 1850: 5). Vlasák zde definuje kritéria jazykové správnosti: *Dejme pozor: 1. na dobré vyslovení [...], 2. Odkud slova pocházejí, čili na původ slov [...], 3. Na zvyk dobrých spisovatelů [...], 4. Na význam slov* (VLASÁK 1850: 89n). Ke třetímu bodu Vlasák poznamenává: *Dobří spisovatelé píšou [v předešlé teoretické části kodifikováno pouze píší – pozn. V.V.] některá slova, aniž se dá světle dokázati, proč. V tom je musíme toliko následovati. Nesnadné to není, poněvadž takových slov velmi málo jest, jako: zvyk, obyčej,*

českých škol. Zaměřím se především na oficiální vědecká díla, z nichž bude jasně patrné uvažování o spisovnosti. Jsem si vědom toho, že by bylo jistě přínosné zkoumat spisovnost – nespisovnost ve školních mluvnicích a v učebnicích českého jazyka, ale z již zmíněného důvodu to není v možnostech této práce.

⁵² Národní knihovna vlastní vydání z let 1850, 1853, 1855, 1857 dokonce dvakrát, 1860, 1863, 1893, ovšem na posledním vydání z roku 1893 je uvedeno, že se jedná o vydání v pořadí patnácté. Přes hojnost vydání, která byla vytištěna v průběhu celé druhé poloviny 19. století, zůstávají pravidla v ní kodifikovaná téměř nezměněna.

⁵³ S problémem spisovnosti ve výuce češtiny pro cizince se setkáváme dodnes. Jaký statut přisoudit obecné češtině? Je vůbec nutné učit cizince spisovný jazyk? Tyto otázky ovšem leží mimo rámec této práce.

vy, my, brzy a t. d. (VLASÁK 1850: 90, 96). Ve Vlasákově pojetí tedy pouze slova vyjmenovaná.

Musíme podotknout, že Vlasákovy práce působí značně nejednotným dojmem a že si na mnoha místech odporují. Např. v *Pravopise* (v prvních vydáních v *Dobropísemnosti*) kodifikuje pouze tvary *píši, píší*, naproti tomu ve své *Mluvnici* používá zásadně podobu *píšu, píšou*. Ať už jsou důvody jakékoliv, výsledek dokazuje skutečnost, že kodifikovaná norma rozhodně nebyla jednotná a ani jednotně pojímaná.

Mluvnice Jana Slavomíra Tomíčka (1806-1866) jsou určeny především českým čtenářům. Svou *Českou mluvnici nově vzdělanou* (1850)⁵⁴ v roce 1858 rozšířil hlavně kvůli praktickému použití do dvou dílů – teoretického a praktického.⁵⁵ Svým pojetím spisovnosti zásadně nevybočuje ze standardu druhé poloviny 19. století.

V pokusu kodifikovat pravopis (de facto rozšířil Hankovy práce) byl sice značně konzervativní, ale benevolentnější už byl v prvních vydáních své mluvnice: kodifikace tvarů *piju, pijou, miluju, milujete*, k nimž poznamenává, že *V písemní řeči místo piju, miluju, užívá se piji, miluji* (TOMÍČEK 1856: 150) nebo koncovek 3. os. plurálu 4. slovesné třídy: Tomíček kodifikuje dublety *bolí – bolejí, hoví – hovějí, mrzí – mrzejí, bydlí – bydlejí, velí – velejí, mizí – mizejí, sluší – slušejí, vězí – vězejí, náleží – náležejí, musí – musejí*, které vymezuje dle nejasných kritérií, která blíže nedefinuje (TOMÍČEK 1851: 199). V přepracovaném (dvoudílném) vydání své mluvnice z tohoto pojetí spisovnosti slevuje a pouze poznamenává, že se tyto dublety objevují *v obyčejném životě* (TOMÍČEK 1867: 128).

Novinkou je u Tomíčka částečné zdůrazňování mluveného jazyka jako pramene kodifikace oproti jazyku psanému. Tomíčkovu kodifikaci musíme ale stále charakterizovat jako konzervativní. Přestože se snažil pojetí spisovnosti reformovat, neujasněná kritéria výběru nově kodifikovaných prvků vedla jeho samotného k rezignaci na tuto snahu. Absenci konkrétních kodifikačních kritérií mu také vytkl ostrým tónem M. Hattala (1877: 257nn.).

Na samotném počátku padesátých let je ještě viditelná doznívající snaha vydávat mluvnice pro německy mluvící Čechy, převažuje tedy funkce agitační (podpořená značnou euforií roku 1848).

⁵⁴ Celkem se dočkala čtyř vydání: 1850, 1851, 1853, 1856.

⁵⁵ Přepracované (rozšířené) pojetí se dočkalo čtyř vydání.

Jako příklad prvního pojetí uvedme mluvnici historika Václava Vladivoje Tomka (1818-1905) *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre für Böhmen* (1849, 1855, česky 1848, 1853, 1860, 1864). Tomek v ní zdůrazňuje rozšíření funkčního spektra češtiny, čímž dokládá nutnost naučit se česky: *Der Umschwung der Verhältnisse in unserem Vaterlande hat die schnelle Erlernung der böhmischen Sprache für jeden Beamten und Geschäftsmann zu einem dringenden Bedürfnis gemacht* (TOMEK 1855: III).⁵⁶ Sám sice poznamenává, že doba, kdy bude čeština zrovnoprávněna s němčinou také při úředním styku, ještě nenastala, ale doufá, že přece jen jednou přijde. Také u Tomka se setkáváme s poměrně zavádějící formulací, že se mluvená řeč od psané odlišuje jen minimálně.⁵⁷ Jasně vidíme, že Tomkovo (a nejen jeho) pojetí ukazovalo touhu po funkční univerzálnosti a jednotnosti spisovného jazyka ve všech oblastech. Z tohoto důvodu se nespisovným (mluveným) prvkům nevěnuje vůbec. Mluvenost jako taková se ovšem nedala okleštit a šla vlastním vývojem. Jediný výjimečný prvek můžeme spatřovat v kodifikaci 1. pl. kondicionálu slovesa *být* jako *bysme*. Podobu *bychom* pak vůbec neuvádí, ani tento tvar nijak nekomentuje [sic!].

Načrtli jsme zde pojetí několika gramatik druhé poloviny 19. století. Můžeme shrnout: většina gramatik té doby je značně rozkolísaná. Kodifikují sice jazyk na základě normy Dobrovského (veleslavínské), ale každý z autorů víceméně s různou intenzitou kodifikoval také prvky „hovorové“. Rozpor spisovnosti (psanosti) – nespisovnosti (mluvenosti) jim musel být zřejmý. Dobrovského kodifikace ovšem stále zůstávala alfou a omegou. To byl také důvod, proč mnozí autoři své pozdější stanovisko k mluvenosti jako pramenu kodifikace zpřísnilo (např. Tomíček). Z jednotlivých mluvníc je jasně patrné kolísání. Lingvistická scéna čekala na takovou osobnost, která by svou erudiicí a také osobním charismatem byla schopna daný problém vyřešit, rozhodnout, které ze stanovisek je správné (a přijatelné). Takovou osobností se stal až Jan Gebauer.

⁵⁶ *Náhly obrat poměrů v naší vlasti zapříčinil nutnou potřebu rychlého naučení se českému jazyku každým úředníkem a obchodníkem.* (překlad V.V.)

⁵⁷ *Die böhmische Sprache hat glücklicher Weise [...] so wenig von einander unterschiedene Mundarten, daß die allgemeine Schriftsprache von Umgangssprache nur sehr wenig abweicht [...].* (TOMEK 1855: IVn.)
Český jazyk se naštěstí jen málo liší jednotlivými dialekty, takže všeobecný psaný [spisovný – pozn. V.V.] jazyk se jen málo odchyluje od jazyka mluveného. (překlad V.V.)

2.2.2. Purismus a brusy

Už jsme upozornili na to, že v druhé polovině 19. století došlo k masivnímu rozšíření funkčního spektra češtiny, a proto i k rozvoji českého lexika. S tím související stylistická diferenciaci vedla ke vzdalování raně obrozeneckého kodifikovaného jazyka od jazyka běžně užívaného, což mnozí kritikové považovali za úpadek češtiny. Tento názor nabyl na síle především v sedmdesátých letech. Úpadek dle mnohých spočíval ve faktu, že čeština měla řadu (především slovotvorných, frazeologických a syntaktických) prvků společných s němčinou. Připomínány byly dva prameny „ryzosti“ češtiny: čeština humanistická (záměrně se přehlížely značné latinismy) a čeština lidová, tj. dialekty (dle romantických představ neposkvřené prameny národní minulosti, které ovšem nevyhovovaly kodifikaci svou geografickou variantností).

Spisovný jazyk se měl obrodit především z těchto dvou zdrojů, které se staly kritérii jazykové správnosti. Tato kritéria, přestože byla formulována obdobně, se od raně obrozeneckých značně lišila. Dobrovský i Jungmann striktně odmítali dialektické prvky (v opozici např. ke Kollárovi), protože spisovný jazyk jim byl především důkazem národní jednoty. Také proto vznikl spisovný jazyk jako umělý kód. Humanistická čeština byla přijata jako základní kritérium jazykové správnosti, ale záhy začala být kvůli rozšiřujícím se funkcím „oživována“ jinými prvky. Daný vývoj byl logický a v nastolené cestě pojetí spisovného jazyka jediný možný.

Činnost Jungmannovy skupiny jsme také označili za puristickou. Vzhledem k praktickému přesahu jejich lexikologických prací bychom tento purismus mohli označit jako tvůrčí, produktivní, nejen vymežovací (antiněmecký), ale primárně konstruktivní. Naproti tomu purismus čtvrté čtvrtiny 19. století se netajil svým antiněmeckým postojem, zdůrazňováním pravé, tj. bezpodmínečně nutně odlišné podoby spisovné češtiny od němčiny. Pojetí tohoto purismu bylo silně obranné a nacionalistické (blíže srov. např. NEUSTUPNÝ 1989).

Musíme poznamenat, že vlna jazykového purismu prošla ve třetí třetině 19. století celou Evropou a byla spojená s utvářením občanské společnosti na pozadí všeobecného nacionalismu.⁵⁸ České země nebyly výjimkou. Unikátní bylo pouze české pojetí spisovnosti, resp. dichotomie mluvenosti a psanosti.

⁵⁸ Např. Sandersův *Wörterbuch der Hauptschwierigkeiten in der deutschen Sprache* (první vydání 1872) se dočkal více než 25 vydání. (K německému purismu srov. např. BARTOŠ 1901: IIIInn.)

V svolání komise Matice české českým spisovatelům z roku 1871 čteme (BRUS 1877: III): *Kdokoliv bedlivě si všímá literárního rozvoje našeho za posledních desetiletí, toho nemůže býti tajno, že, kdežto písemnictví české množstvím a rozmanitostí plodův nad doby minulé předčí, jazyk náš pořád více pozbývá původního rázu a kazí se tou měrou, že jest opravdu obávati se, aby v něm pravý duch český zúplně nevyhynul a nezbyl něho pouhý prázdný zvuk. [...] Avšak nákaza jazyková vzmáhá se přes to přese všechno [přes zlepšující se postavení češtiny v rámci monarchie – pozn. V.V.], zachvacujíc mocným proudem již samé jádro národu našeho. Z citátu je jasně patrné ztotožnění spisovného jazyka a jazyka literárního. Literatura je obrazem a reprezentantem jazyka spisovného. Literatura má být normotvorná a zároveň má z normy starší literatury vycházet. Nacházíme se v začarovaném kruhu: literatura má být vzorem spisovnosti, má reflektovat normu obrozeneckou (veleslavínskou), což je ovšem v přímém rozporu s romanticko-realistickým uměleckým pojetím jazyka a se zacházením s ním. Spisovnost byla chápána jako posvátná a úroveň literatury jako ukazatel vyspělosti národa. V době, kdy do literatury začaly pronikat dialektismy a obecná čeština (byť většinou pouze v přímé řeči nebo v pásmu postav), to bylo chápáno jako porušování norem literárnosti, za ohrožení nejen spisovnosti, ale i samotné existence spisovného jazyka. Jakýkoliv vývoj spisovnosti a potažmo i literatury je popírán: od literatury se vyžaduje *původní ráz*, tj. zřejmě ráz veleslavínský, ráz kodifikovaného jazyka bez uměleckého ozvláštňení, bez použití nespisovnosti jako estetického prvku. *Jádrem národa* je myšlena především česky mluvící a píšící inteligence, přirozené jazykové autority jsou pro chápání spisovnosti nesmírně důležité.*

Práce na matičním brusku probíhaly zdlouhavě (viz dále) a mnozí jiní spisovatelé a lingvisté se snažili potřebu příručky jazykové správnosti uspokojit po svém. Tak vyšel např. *Brus jazyka českého* Jana Javůrka (1873), který se zaměřil především na „chybné“ užívání předložek a na „chybné“ slovesné vazby.⁵⁹ Argumentace, kterou Javůrek vede, je totožná pro všechny brusíče, ať už matiční nebo soukromé: *S dostatkem známo jest, že není jazyka, jenžby projitím krátkých dob podroben býval živlům z ciziny naň hltavě se deroucím, jako český. Za tou příčinou není se i diviti tomu, že působením tolika mu*

Samozřejmě ne všechna národní hnutí měla jazykovou politiku (ve smyslu návazání na starší literární tradici) na prvním místě. M. Hroch (1999a: 54) poznamenává, že tomu tak nebylo v případě Norů, Řeků, Irů nebo Srbů.

⁵⁹ Z „chyb“ zmiňme např.: *Podepsati něco, správně: podepsati se v něčem* nebo *Zasnoubiti se s mužem nesprávně, místo: zasnoubiti se muži* nebo *Chrleti krev nečeské, místo chrleti krví* nebo *Vyznati se v něčem hrubý germanism, místo znalý býti něčeho* atp.

nevraživých živlů nikterak uniknouti nemohl náklady, bývalou jeho dokonalost', přesnost' a ryzost' na mnoze rušící, čímž i nemalé porušení, ano za doby naší patrnu již pohromu vzal (JAVŮREK 1873: 1). Normotvorný je pouze jazyk veleslavínský, Dobrovského a Jungmannova kodifikace. Zachování čistoty jazyka je ztotožňováno se zachováním národnosti a národa samého.

Zásadní příspěvek k uvažování o spisovném jazyce je první brus Matice české z roku 1877. Komise pro zpracování brusu byla při Matici české ustanovena roku 1871 a z jejích členů jmenujme např. J. Gebauera nebo M. Hattalu. Hattala ovšem už o dva roky později komisi opustil kvůli neslučitelnosti jejich názorů,⁶⁰ čímž se její činnost značně zpomalila. Tomu napomohla také předčasná úmrtí několika členů, takže roku 1875 nakonec v komisi zůstali pouze Gebauer,⁶¹ Hylmar, Kott, Patočka, Slavík a Tieftrunk. Komise se na počátku své činnosti obrátila na české spisovatele, aby jí pomáhali brus sestavit. U spisovatelů ovšem žádnou odezvu nenašla, a tak brus zásobovali doklady „chyb“ především faráři a středoškolští profesoři. Komise brusu se při posuzování jazykové správnosti držela závazně prací Jungmannových, Šemberových, Mikšových a Malého (BRUS 1877: V). Každý týden se komise scházela a o jednotlivých příspěvcích se dlouze diskutovalo.

Co bylo kritériem správnosti kromě již zmíněných obrozeneckých autorit? Komise se usnesla na tom, *aby Brus vyčítal a opravoval nejobyčejnější chyby pravopisné, tvaroslovné, syntaktické a lexikální; aby měřidlem správnosti jazykové toliko byla spisovná řeč starších dob až do času Komenského, zejména tedy čeština klassická tak řečená, avšak i mluva obecného lidu československého a, kde ta nestačí, i analogie ostatních jazyků slovanských* (BRUS 1877: VI). Naznačená kritéria jazykové správnosti jsou různá pro různé jazykové plány. Např. pramenem syntaxe je Štítný (tedy autor pět set let starý) a humanisté. Autoři brusu se s latinismy, kterých si v humanistické literatuře nemohli nevšimnout, vyrovnali šalamounsky: *Ale spisovatelé tito [humanisté – pozn. V.V.], všímajíce si zvláštností jazyka latinského, cítili v sobě a znali ducha řeči české mnohem lépe než my epigonové jejich; i přispůsobili také ty obraty, jež z latiny do češtiny převedli, povaze jazyka našeho, tak že mu dokonce na ujmu nejsou, zvláště uváží-li se, že duch jazykův klassických mluvě naší není v té míře na odpor, jako povaha řeči německé* (BRUS 1877: VII). Opět do argumentace vstupuje obrozenecký mýtus blízkosti klasických

⁶⁰ Srov. např. *Marnost' snah Matičných a jiných o napravení písemné češtiny* (HATTALA 1877: 295-301).

⁶¹ Ten se ovšem kvůli nemoci a zaneprázdněnosti přestal zasedání brzy účastnit. Srov. např. poznámku proti nařčení, že jeho mluvnice kodifikuje tvar *kost* oproti brusičskému *kosť*. (GEBAUER 1892/1986: 331)

jazyků a češtiny a věčného, slovy Palackého, *stýkání a potýkání češtví s němectvím*. Pro přijetí humanistických latinismů má mluvit podobnost češtiny s latinou, zatímco proti germanismům se bojovat musí z opačného důvodu. Z *mluvy obecné* byly přijímány pouze prvky lexikální, a to pouze ze sběrů přísloví a písní.

Autoři se museli vyrovnat s problematikou jazykového vývoje. Ten plně uznávají: *Jest třeba mu [jazyku – pozn. V.V.] takové volnosti, aby sám mohl spisovný jazyk rozhojňovati a materiál jeho množiti. Této vlastnosti nesmějí jazyku našemu žádná pravidla odníti, povědavž jest hlavní podmínkou dalšího života jeho. Než rozhojňování toto dítí se má tak, aby vnitřní a zevnitřní tvářnost jazyka, bez toho volnosti dopouštějící, se nerušila. Jakmile proti obdobě či analogii jazyka slova ohýbáme, přetvořujeme, skládáme, odvozujeme a vážeme, prohřešujeme se proti duchu jazyka toho* (BRUS 1877: VIII). Je uznán požadavek jazykového vývoje, ale pouze vývoje v nastolené dobrowsko-jungmannovské cestě. Z rétoriky brusičů jasně vyplývá, že volnost vývoje je dovolena pouze v rovině lexikální.

Při posuzování jazykové správnosti si v mnoha případech ani sami autoři nebyli jisti, protože se často dostal do rozporu jazyk humanistických děl a *mluva obecná*. Brusiči proto kodifikovali dublety: *V takovýchto věcech jest třeba připustiti spisovatelům volnost, až spisovná řeč bud' konvencií neb nějakou auktoritou na jednom tvaru se ustálí. Vždyť rozdíl takové spisovnému jazyku ani na ujmu nejsou, nedotýkajíce se vlastní povahy jeho* (BRUS 1877: IX). Dublety jsou chápány jako přechodný stav. První vydání brusu je dle autorů značně benevolentní. Kodifikuje nejen „vysoký styl“, ale také „nízký“, protože také *prostonárodní sloh tím větší přesností prospívá, čím bedlivěji sloh vyšší se vzdělává* (BRUS 1877: XII). V praktické části (tj. ve slovníku) ale téměř žádné dublety nepřipouštějí a nekompromisně vystupují proti jakýmkoliv (v jejich očích) germanismům. Brus se snaží být především příručkou praktickou a didaktickou, jednak pro školy, jednak pro české spisovatele. Autoři se stylizují do obránců čistoty jazyka, ale na druhé straně se odmítají označit za puristy.⁶² Deklarují jakousi střední cestu, která však byla neudržitelná a stala se pouze zbožným přáním.

V roce 1877 vyšel vedle matičního brusu také brus Martina Hattaly. Jeho koncepce je od toho matičního značně odlišná. Jedná se de facto o teorii jazykového

⁶² *Ostatně Brus náš [...] dalek jest všech krajností puristických, a není pochyby, že velepřísným a úzkostlivým opravcům jazyka rovněž tak málo po chuti bude, jako spisovatelům takovým, jejichž kosmopolitické myslí všeliké zvláštnosti mluvnické velmi nepohodlné jsou.* (BRUS 1877: XIII)

broušení, nikoliv o její praktickou demonstraci. Hattalova práce je rozdělena do dvou oddílů: *O věcech ku broušení řeči vůbec nejpořebnějších* a *O věcech ku broušení češtiny zvláště potřebných*. Zatímco brusy matiční byly zaměřeny převážně puristicky a jejich normou byla hlavně čeština veleslavínská, Hattalovo pojetí purismu čerpá především z *jazyka obecného*, z „pravých“ kořenů národa, a tedy i jazyka (*Ve stálých spůsobech mluvení čili v idiotismech vězí podstata, duch anebo jádro řeči*) (HATTALA 1877: 67). Ostře se staví proti antiněmeckým brusičským tendencím: *Zcela čisté řeči není na světě. Každá i sebe vzdělanější z nich obsahuje v sobě víc anebo méně cizoty a sice hlavně proto, že se žádný národ nemůže obejít bez obcování s jinými a že se to přirozeně netýká jen těla než i duha národního vůbec a nejvěrnějšího zrcadla jeho čili řeči zvláště* (HATTALA 1877: 27). Přejímání (a přizpůsobování, ať už fonetické nebo morfologické) cizích slov je dle Hattaly jev přirozený, logický a také praktický. Proti umělému novotaření poznamenává: *Pročež mohu tu bezpečně přidati, že ani sebe dokonaleji utvořená slova nestojí nic, neujmou-li se zvykem a naopak i sebe chatrněji vzniklá jsou dobrá a hodna užívání, jak náhle nabyta zvykem určitého smyslu* (HATTALA 1877: 57). Nebrání se zásahům do češtiny, ale vždy na základě prokázaných vzorů a zdrojů výskytu daného tvaru, tj. na základě historické správnosti.⁶³ Jeho brus má značně polemickou povahu, útočí na Erbena a Zikmunda i na matiční brusiče.⁶⁴ Také to je důvod, proč jeho originální úvahy o tom, jak pečovat o spisovný jazyk, zůstaly izolovány a nevyslyšeny.

Čtyři roky po prvním matičním brusu vyšel další (tj. roku 1881). Brus byl rozšířen, ale jeho pojetí se nijak nezměnilo. Pramenem byla především literatura humanistická (oproti Štítnému zde především Chelčický), z té tzv. *mluvy obecné* zmiňují autoři především Sušilovy *Národní písně*, autoři také (deklarovaně) čerpali ze současné literatury (BRUS 1881: III n.). Ve své koncepci a také radikálnosti (oproti naznačené benevolentnosti) bylo druhé vydání totožné s prvním.

Třetí vydání matičního brusu (1894) bylo ovlivněno Gebauerovou mluvnicí (1890), které přizpůsobili především morfologii. Hlavním požadavkem jim byla praktičnost publikace, a proto se teoretické pasáže zestručnily a důraz se položil na slovník a na část novou – pravopisnou. Opět je jako pramen kodifikace uvedena *lidová mluva*: *K mluvě lidové vůbec zření obracováno pilněji, než se stalo ve vydáních*

⁶³ Značná většina grammatikův a brusičů našich však nedbá o doklady vůbec více než o lonější sněh, nahrazující nejraději svými vlastními výmysly [...]. (HATTALA 1877: 134)

⁶⁴ Srov. např. *Marnost snah matičných a jiných o napravení písemné češtiny* (HATTALA 1877: 295 nn.).

předcházejících (BRUS 1894, *Předmluva*). Co je ovšem mluva lidová a konkrétně z jakých pramenů bylo čerpáno ani ve třetím vydání uvedeno není. Poněkud alibisticky je deklarována střední cesta jazykové kodifikace: *Vzdělávajíc toto vydání, komise držela se jaksí uprostřed mezi stanoviskem, přísně konservativním a novotářským: trvala na stanovisku Jungmannově a Palackého, pokud se týče rozvíjení jazyka, a měla za hlavní pramen jazyk doby Veleslavínské, při tom však zároveň přístupna byla novotám mírným, jichž potřeba ukazuje se prodlením času a novodobým rozvojem literatury* (BRUS 1894, *Předmluva*). Co jsou to mírné novoty opět definováno není a v teoretické ani praktické části tyto teze dokazatelné nejsou. Z reformy zmiňme především –u u sloves první třídy, před níž může (ale nemusí) dojít k morfonologické alternaci (*lžu* je kodifikováno vedle staršího a do té doby jediného možného *lhu*). Naproti tomu přechody sloves od první ke čtvrté slovesné třídě (s patričnými alternacemi) povoleny nejsou: *střežím, střežíš jsou zbytečné novotvary, správně: střežu, střežeš* (BRUS 1894: 42).

Z reakcí na brusy zmiňme např. *Mluvnické rozpravy* Františka Bačkovského (1854-1908) z roku 1889. Jeho práce vyznívá jako oslava brusičství a jeho dle Bačkovského praktického dopadu na školství a žurnalistiku, ovšem vytýká jednotlivým brusům nejednotnost. Na tu poukazuje a snaží se dospět k ideální jednotě a čistotě spisovného jazyka. Za zmínku stojí především jeho definice brusy: *Brus mluvnický jest snaha, zbavovati jazyk národní chyb a pokleskův, odporujících duchu národnímu. Zbavování jazyka chyb a poklesků těch neboli opravování jich nazývá se broušením, a oprávcové jsou brusiči, zaměstnání pak jejich brusičství* (BAČKOVSKÝ 1889: 3).

Hlavní zásada brusičství zní: Mějme vždy na paměti na prvním místě srozumitelnost, na druhém libozvučnost a teprve na třetím správnost řeči (BAČKOVSKÝ 1889: 5). Bačkovský zdůrazňuje pragmatiku řeči a také její estetičnost. Tato dvě kritéria vyvyšuje nad gramatickou správnost. Jeho požadavky se už ve své době musely jevit jako nedostatečné. Má např. libozvučný výraz správně užitý a srozumitelný, ovšem s gramatickou chybou ve spisovném jazyce své místo? Musí být germanismus vždy nelibozvučný? Bačkovský se zde v dnešním pohledu dostává do přímého rozporu s jazykovou praxí brusičů, přestože jejich činnost sám obhajuje.

Brusy nepsal pouze institucionálně posvěcený sbor Matice české, ale také jednotliví spisovatelé, kteří se cítili být k tomu povoláni. Zmiňme např. brus Františka Bartoše (1892, 1894, 1901), který si dal za cíl ve své *Rukověti* obhájit matiční brusy před

útoky spisovatelů, kteří si jich „neváží“. V předmluvě je mohutně zdůrazňována normotvornost současné literatury a její didaktická funkce, která by ovšem měla vycházet z normy veleslavínské. Čím by ale měla být tato norma obohacena? Bartoš deklarativně vychází z dialektických prvků. V tomto ohledu navazuje především na Kollára, když zdůrazňuje nutnou a logickou podobnost všech slovanských jazyků. V moravismech spatřuje prameny jazykové čistoty: *Lid nám vypěstoval jazyk bohatý, ústrojný a svérázný, my ho leda ochuzujeme a kazíme. Vytýkati jakési „moravismy“ ve skladbě a fraseologii české, je nesprávné. Co je dnes na Moravě, bylo do nedávna [sic!] také v Čechách, a najdeme-li to zároveň v jiných nářečích slovanských, jmenovitě v polském a ruském, je to jistě dobře slovanské a tedy i dobře české* (BARTOŠ 1901: VIII). Také Bartoš argumentuje „čistým“ jazykem jako důkazem národní existence: [...] *pozbude-li národ náš svého jazyka, [...] pozbude tím nejpodstatnějšího a jediného znaku své národnosti, svého osobitého bytu a přestane býti národem* (BARTOŠ 1894: XXXIX). Pramenem spisovnosti je Bartošovi historické kritérium (opět čeština veleslavínská: *Za Adama Veleslavína čeští spisovatelé byli jistě lepšími Čechy, nežli jsou nynější [...]*. BARTOŠ 1894: XLVII), které ovšem doplňuje jednak z dialektů, jednak z podobnosti s jinými jazyky slovanskými. Jeho brus ovšem nedosahuje takové úplnosti a nepodává charakteristiku celkového jazykového systému jako brusy matiční.

K úvahám o spisovném jazyce přispěl roku 1892 rozsáhlou úvahou moravský středoškolský profesor Theodor Vodička (1847-1903). Definuje spisovný jazyk jako umělý kód, o který je nutno pečovat: *Spisovný jazyk je umělá zahrada, nářečí jsou nepěstované bujné lesy; ona je dílem pečlivých zahradníků, tyto nevázané přírody* (VODIČKA 1892: 89). Článek vyznívá jako obhajoba myšlenky jednotného slovanského jazyka, ale i přes tento utopismus z něj vysvítají zajímavé myšlenky o teorii spisovného jazyka.

Vodička se snaží charakterizovat vývoj spisovného jazyka, opět jsme svědky národního mýtu o pobělohorské porážce a z úvah by se dalo vysuzovat, že čeština mezi lety 1620 a 1780 vlastně vůbec neexistovala. *Když pak po dvousetletém přetržení první naši buditelé jali se zase psát' česky, nastávala jim otázka, jakým jazykem. Chopit' se mluven řeči a znova budovat' jazyk spisovný bylo nebezpečno pro nevyhnutelné rozdrobení a rozplznutí toho, co národ ode dávna zvykl pokládat' za jednotné, i nevábito pro zubožený stav české mluvy v Praze i jiných městách. Sáhli tedy k jazyku 200 let starému, aby nastavili kontinuitu přetrženou, a učinili to tím ochotněji, že se jim zdál*

jazyk doby té, doby Veleslavínské, klassickým. Vodička se ohrazuje proti přílišnému staromilství a zdůrazňuje vývoj spisovného jazyka, ne jeho ustrnutí na humanistické normě. Pramenem normy spisovného jazyka je mu jednak většinový úzus, jednak srovnání s ruštinou a polštinou: [...] *pravím, že takovým archaismem je ta forma, která už u všeho nebo bez mála všeho národa českého vyhynula a není ani v ruštině (je-li shoda i s polštinou, tím lépe); novotvar pak ten hoden přijetí do písma, který nepřiče se fonetice nářečí pražského je užíván od většiny národa českého a zaveden ve spisovnou ruštinu (i polštinu)* (VODIČKA 1892: 130). Nebo dále: [...] *důkladnou znalost' češtiny psané i mluvené, obstojnou znalost' spisovné ruštiny, možno-li i polštiny, a zřetel k účelům, kterým spisovný jazyk slouží. Jen tak vyhne se tomu, aby už druhé pokolení nenacházelo na jeho plodech svadlé listí a uschlé snítky* (VODIČKA 1892: 173).

Z tohoto důvodu navrhuje odstranit ze spisovné češtiny supinum a infinitiv na *-ti*, místo kterého prosazuje moravské zakončení na *-t'*. S infinitivem na *-t* vůbec nepočítá. Dále, poměrně progresivně, navrhuje u 3. slovesné třídy 3. osoby koncovky *-u*, resp. *-ou*. Některé Vodičkovy opravy byly kodifikovány až v pravidlech z roku 1993, jako např. tvary genitivu *třech, čtyřech*. Značně brojí také proti vztažnému zájmenu *jenž*, které navrhuje plně nahradit zájmenem *který*.

Přestože Vodičkova kritéria jazykové správnosti jako analogie s ruštinou a polštinou se na konci 19. století musely jevit jako liché, jím požadované přiblížení spisovnosti k mluvenosti (k běžnému úzu, úzu pražského v konfrontaci s moravským) je radikální a na svou dobu výjimečné. Vodičkovy úvahy ovšem zůstaly bez ohlasu.⁶⁵

2.2.3. Gebauer

Mluvnická kodifikace Jana Gebauera (1838-1907) vytvořila závazný kánon až do vystoupení Pražského lingvistického kroužku, Gebauerovy středoškolské učebnice byly v platnosti až do padesátých let 20. století. Jeho vliv na utváření spisovné češtiny a její teorie byl obrovský.

Vilém Mathesius zdůraznil dva aspekty, na kterých byla vystavena Gebauerova kodifikační činnost: jednak detailní analýza jazyka starých literárních památek, jednak úcta k dialektům (pocházel z Úbislavic u Nové Paky).⁶⁶ Oproti tehdy běžné brusičské

⁶⁵ Rovněž redakce časopisu *Hlídky literární* odmítla Vodičkovu stanovisko, což demonstrovala v úvodní a závěrečné poznámce k jeho článku. Vodičku zmiňuje pouze Bartoš ve svých *Rukovětech*.

⁶⁶ Blíže srov. Mathesiovy poznámky ke Gebauerovi (MATHESIUS 1947: 446).

de facto svévolné činnosti se Gebauer opíral o přesnou analýzu literárních památek v mladogramatickém (pozitivistickém) duchu. Začal tedy plně rozlišovat teorii spisovného jazyka a dialektologii. Byť se dialektologii nevěnoval, především Bartošovy práce mu byly nepostradatelnou pomůckou (blíže srov. GEBAUER 1885-1886: 462).

Stěžejní prací, která zasáhla do pojetí spisovnosti, je Gebauerův článek *O příčinách proměn jazykových, zvláště slovanských* (LF, 1, 1874: 43-56). Tam uvedl, že jednotlivé jazykové změny mají pramen nikoliv v teoretických mluvnicích, ale že vznikají spontánně. Mají svůj počátek v jistém nářečí, z něhož se pak šíří do dalších. Tak mohou dle Gebauera vniknout do *obecné mluvy*, a tedy i do spisovného jazyka.

Gebauer si uvědomoval dichotomii spisovnosti – nespisovnosti a její funkční podmíněnost. Jeho dcera ve vzpomínkách uvedla: *V hovorové řeči neměl tatínek rád spisovné koncovky a tvary: veliký strom, moudří lidé apod. – považoval takovou řeč za afektovanou.*⁶⁷ Nepožadoval tedy po spisovném jazyku funkční univerzálnost. Běžně mluvený jazyk (úžeji pak obecnou češtinu) označoval jako *jazyk obecný* a přisuzoval mu primárně prvky nespisovné.⁶⁸ Spisovný jazyk považoval za ukazatel národní jednoty a také kulturní reprezentativnosti a požadoval od spisovnosti především ustálenost. V Gebauerově pojetí existuje jistá autonomní spisovnost *an sich*, spisovný jazyk nepotřebuje kodifikaci ani své normotvorné vzory, protože existuje sám o sobě: *Jazyk spisovný vyvinul a ustálil se sám, t. j. bez vědomého a spekulativního úmyslu těch, kteří jej pěstili* (GEBAUER 1892/1986: 324). Daný výrok Gebauer formuloval jako obranu proti brusičům, kteří se v dobrém úmyslu zachovat „ryzost“ v jazyce dopouštěli spíše diletantského novotaření než „očišťování“.⁶⁹ [...] *jazyk spisovný jich [novot – pozn. V.V.] nepotřebuje, má za ně ode dávna tvary své, a rušiti v takovém případě staletý usus (obyčej), usus, jež přijali a příkladem svým posvětili Veleslavín, Komenský, Dobrovský, Jungmann, Palacký atd., je počínání naprosto libovolné* (GEBAUER 1892/1986: 328). Musíme opět poznamenat, že byly opomenuty humanistické latinismy, vžité germanismy tzv. lidové literatury nebo de facto svévolné novotaření Jungmannovy skupiny. Pramenem kodifikace by měl být dle Gebauera *obecný jazyk* [sic!]. Gebauer, jak je patrné, nechápe rozpor mezi běžně mluveným jazykem (územ) a kodifikovaným, resp. spisovným, vycházejícím z veleslavínské normy, jako nepřekonatelný.

⁶⁷ Pozůstalost Heleny Listové (roz. Gebauerové), citováno dle SYLLABA 1986: 137.

⁶⁸ Blíže srov. např. GEBAUER 1892/1986: 114-122/323-331.

⁶⁹ *Mám pro ně pro všechny [pro brusiče – pozn. V.V.] omluvu, že jsou vedeni chvalitebnou snahou o zdokonalení a povznesení jazyka našeho spisovného, že však při tom zacházejí daleko a podávají i návrhy, kterými se správná a staletou tradicí dochovaná forma a jednota jazyka spisovného zbytečně porušuje* (GEBAUER 1894: 217).

Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, v níž zúročil všechny své bohaté zkušenosti s vědeckou i pedagogickou činností,⁷⁰ vyšla ve dvou dílech roku 1890. Gebauer se se svou erudicí a aureolou uznávané kapacity ostře postavil proti málo kvalifikovaným brusům, přestože na jejich vzniku sám spolupracoval.⁷¹ Ve svém pojetí spisovnosti vyšel z detailně prozkoumaného historického hlediska (jeho mluvnice de facto vzešla z práce na monumentální *Historické mluvnici*). Díky tomu se snadno vyrovnal s mnoha výjimkami a nesystémovými prvky češtiny, které mluvnice ostatních autorů kulantně opomíjely. Vyvozuje sice kodifikační tvary z historického vývoje, ale přihlíží také k dobovému úzu (kodifikace dublet). Ty kodifikuje tam, kde se historické zdůvodnění dostalo do rozporu s územ. Tvarem na prvním místě je ovšem tvar „historicky správný“. Dubletní tvary vycházející z živého úzu jsou uváděny většinou v závorkách.

Hned o rok později vydal *Krátkou mluvnici českou* (1891) určenou pro nižší třídy středních škol, z které je jasně patrné praktické a didakticky zjednodušující pojetí. Po vydání monumentální dvoudílné (třísvazkové) *Historické mluvnice* se opět vrátil k synchronní lingvistice. Nejrozsáhlejší prací tohoto okruhu je *Příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé* (1900). Jedná se vlastně o vysokoškolskou učebnici a vědeckou příručku pro češtináře.

Gebauer si uvědomoval spisovný jazyk jako umělý kód. Vysvětloval, že spisovná čeština je kodifikované nářečí hospodářského, politického a kulturního centra země, tj. Prahy. Vztah spisovného jazyka a dialektu osvětluje následovně: *Toto české nářečí z krajiny pražské, byvše povzneseno na jazyk spisovný, nezůstalo beze vlivu nářečí jiných; spisovatelé, kteří pocházeli z nářečí jiných, ovšem si je osvojovali, ale také ze svých nářečí ledacos přidávali. Krom toho pak totéž nářečí spisovné jednak uchovávalo se změn, jimiž nářečí obecná podléhala, jednak bylo uměle pěstováno a vzděláváno více, nežli táž nářečí obecná. A tím vším stalo se, že nynější spisovný jazyk český se žádným obecným nářečím úplně nesouhlasí, nýbrž naproti všem jim jako jazyk z jejich středu vyrostlý, ale při tom uměle vypěstovaný se jeví* (GEBAUER 1890: 217). Gebauer jako první připustil nejen vliv dialektů na utváření spisovného jazyka, ale také unifikační vliv

⁷⁰ Gebauer si vážil středoškolských mluvnic Václava Zikmunda (první vydání 1865-1866), a když Zikmund při přepracování svého díla zemřel, ujal se Gebauer nedokončené práce a sám dopsal oddíl skladba. V letech 1874 a 1876 připravil druhé a třetí vydání Zikmundovy mluvnice.

⁷¹ K tomu Gebauer poněkud alibisticky poznamenává: *Loni vytkl mi jeden pražský časopis učitelský, že v Mluvnici, 1890 vydané, píší kost atd., a Brus musejní kommisse, jejímž členem jsem byl, že učí psáti kost'. Pro vysvětlení připomínám, že jsem byl členem dotčené kommisse jenom s počátku; býval jsem tou dobou churav a měl jsem hojně prací jiných, proto přestal jsem záhy do sedění kommissních choditi; za mého účastenství nejednalo se v kommissích ani o jedinké z těch věcí, které Brus musejní proti správnému usu našeho jazyka spisovného doporučil* (GEBAUER 1892/1986: 331).

spisovného jazyka na dialekty. Na druhou stranu nedefinuje ono *umělé pěstění* jako retardační, byť mu tento fakt musel být zřejmý.

Primárním hlediskem správnosti bylo Gebauerovi hledisko historické (v mladogramatickém pojetí), proto např. věnoval poměrně značnou část své mluvnice hláskosloví a jeho historickému vývoji. Jeho dílo je zbaveno všech nacionalisticky laděných argumentací, všech citových projevů o úpadku češtiny atp. Naproti tomu detailním poznáním diachronního vývoje češtiny dospěl k možnosti kodifikovat jazyk prošlý tímto vývojem. Zohledněním mluvenosti se příliš nezabýval. Největším Gebauerovým přínosem je vědecké opření teorie spisovného jazyka o diachronní lingvistiku. V nastolených kolejích Dobrovského opět odmítl hláskový vývoj 17. a 18. století: *Dlouhé ý je v jazyce obecném změněno v ej: pýcha ob. pejcha, starý mlýn – starej mlejn. [...] V jazyce spisovném zachováváme ý a pravíme i píšeme tedy pýcha, starý mlýn atd. Jenom v některých příjmeních necháváme výjimkou obecné ej, na př. Stejskal* (GEBAUER 1905: 12). Jazyk obecný můžeme ztotožnit v jistých případech s obecnou češtinou, protože na závěr Gebauer poznamenává, že tato hlásková změna neproběhla ve východních nářečích. Jasně vidíme, že Dobrovského a Jungmannova kodifikace veleslavínské češtiny zde dospěla ke své další fázi. Zbavila se sice nacionálního patosu, ale de facto zůstala díky Gebauerovu vědeckému zdůvodnění zachována. Spisovnost byla stále chápána jako exkluzivita, jako odlišnost od jazyka mluveného (slovy Gebauerovými *obecného*). Lingvisté už vzdali své snahy po jednotě mluveného a psaného jazyka. Institucionalizovaná péče se začala věnovat pouze jazyku spisovnému (psanému), naproti tomu mluvenost se začala v kontrastu s plným funkčním etablováním nové češtiny neadekvátně přehlížet.

Gebauerovo dílo zůstalo v úctě a platnosti po dlouhou dobu. Jeho detailně nastolené pojetí spisovnosti se během následujících třiceti let po jeho smrti pouze mírně pozměňovalo, ale celek byl vlastně zachován. Gebauerovu mluvnici dále vydával a přepracovával Václav Ertl.⁷² Ertlovo přepracované pojetí Gebauerovy mluvnice je daleko benevolentnější a kodifikuje dublety v opačném pořadí, např. Gebauer (1905: 48):

⁷² *Mluvnice česká pro školy střední* dosáhla do roku 1926 devíti vydání, *Krátká mluvnice* do roku 1928 jedenácti vydání. Kromě Ertla se na přepracování Gebauerových mluvnic podílel také František Trávníček. Ještě roku 1939 vyšla Gebauerova *Příruční mluvnice* přepracovaná Trávníčkem. Z dalších přepracování jmenujme např. mluvnice pro školy měšťanské (K. Novák), pro učitelské ústavy (K. Novák, J. Jirásek), pro školy obchodní (J. Kaňka), pro vyšší obchodní školy (J. Páta) atp. (Blíže srov. SYLLABA 1986: 143n.)

o hradích, ech, Gebauer / Ertl (1914: 154): *o hradech, ich*.⁷³ Obdobné zmeny najdeme také na jiných místech v textu (např. skloňování jména Jiří – Ertl poprvé kodifikoval adjektivní sklonění,⁷⁴ úplná kodifikace analogických tvarů *bereš* – Gebauerovo *béřeš* úplně škrtná, plnohodnotná zrovnoprávňující kodifikace vedle tvaru *jest* také tvaru *je* atp., ovšem např. infinitiv na *-ti* zachovává). Z celkového pohledu je jasně patrný Ertlův přínos k benevolentnějšímu pojetí spisovnosti, k oddálení spisovnosti a knižnosti. Přesto ke kodifikaci mluvenosti bylo ještě daleko.

2.2.4. Pravidla pravopisu 1902-1913

Koncem devadesátých let byl Gebauer jako nejuznávanější autorita pověřen vedením práce na pravidlech pravopisu. V roce 1902 spatřila světlo světa menší a roku 1903 větší *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví s abecedním seznamem slov a tvarů*. Sám napsal úvodní část a také pasáže vycházející z jeho mluvnice. Členy komise pověřené vypracováním pravidel dále byli V. Hylmar, F. Bílý, J. Jursa, L. Benýšek a V. Hulík. Srovnáme-li ovšem Gebauerovy mluvnice a pravidla, pravidla vyvstanou v daleko konzervativnějším světle.

V předmluvě Gebauer charakterizuje pojetí pravidel: *Co se týká tvarů, tu držíme se přísně toho, co se v jazyku spisovném samo vyvinulo a ustálilo. S pozitivního tohoto stanoviska zamítáme i domnělé opravy a ozdoby, v pravdě však chyby a nešvary, jež v době nedávné někteří theoretikové do češtiny knižné nanosili. [...] Co pak pravopisu se týká, tu ovšem máme za to, že je žádoucí, aby zavládla a co nejvíce panovala stejnost; ale dosíci stejnosti ve všem a úplně toho času nebude lze, a proto třeba nechávat nějakou volnost, třeba jen pro dobu přechodnou, než se usus na tom neb onom ustálí* (PRAVIDLA 1902: 4). Gebauerovo pojetí je nadčasové a s podobnými deklaracemi se setkáme v mnoha moderních vydáních pravopisu i v úvahách o spisovném jazyce jako takovém.⁷⁵ Na straně druhé je nutno podotknout, že Gebauer zde pracoval s jazykem, který se vyvíjel až na základě retardační kodifikace Dobrovského. Musel tedy reflektovat

⁷³ Pozn.: V knihovně Ústavu pro jazyk český AV ČR obsahuje toto vydání (signatura III. 641) Ertlovy poznámky ke všem změnám, které mají být při následujícím vydání provedeny. V jiných výtiscích je tedy tato mluvnice ještě zcela v Gebauerově pojetí.

⁷⁴ V Ertlových poznámkách nalezneme staré tvary úplně přeškrtnuté a nahrazené adjektivním skloněním. V konečném knižním vydání se ovšem na prvním místě místně nacházejí tvary podle substantivní a vedle nich adjektivní deklinace (s označením *ntv.*, tzn. *novotvar*).

Do školských učebnic pak tato změna prakticky nepronikla a stále jsou až do 30. let preferovány tvary staré (M. Šmejkalová, osobní sdělení 7. 11. 2008).

⁷⁵ Např. také Vilém Mathesius dokázal ocenit Gebauerovo pojetí spisovnosti. Srov. např. MATHESIUS 1932.

už staletou existenci nové spisovnosti a její vývoj. Prvky mimo tento proud zůstávaly zcela mimo rámec nejen kodifikace, ale také jakýchkoliv lingvistických úvah.

Pravidla z roku 1902 jsou značně benevolentní a kodifikují kolísání. Naproti tomu o rok později Gebauer kodifikaci značně přitvrdil. Důvodem byl především značný odpor učitelstva, kterému měla pravidla vlastně sloužit, k přemíře dublet. Učitelé chtěli jasné stanovisko, jasná kritéria posuzování jevů „správně – špatně“ (blíže srov. SEDLÁČEK 1993b: 67n.). V dubletách byla spatřována slabost a nedůslednost kodifikace.⁷⁶ Hlavním sporným bodem se stala problematika kvantity samohlásek. Z pseudodidaktických důvodů tak byla postupně opouštěna cesta kodifikace nastolená Gebauerem. Po Gebauerově smrti začíná nová vlna českého purismu a brusičství a oproti naznačené benevolenci a širokému pojetí spisovnosti a možného kolísání se (hlavně v pravidlech z roku 1913 a pozdějších) začala uplatňovat přímočará pravidelnost, jednotnost a také značně archaizující spisovnost.

Pravidla z roku 1913 pod taktovkou Emila Smetánky však svým pojetím už plně náležejí následujícímu oddílu této práce, tj. spisovnosti po roce 1917, kdy se právě ona spolu s jazykovou praxí nově založené *Naší řeči* dostala do zásadního rozporu s pojetím spisovnosti lingvistů z později založeného Pražského lingvistického kroužku.

2.2.5. Shrnutí: První století spisovnosti nové češtiny

Už jsme naznačili, že v druhé polovině 19. století došlo k masivnímu rozvoji funkcí, které spisovný jazyk musel splňovat. Kodifikace Dobrovského a Jungmanna byla plně uvedena v život. V této době se setkáváme s absencí kodifikačních jazykových příruček jako takových. Ty nahrazovaly různé mluvnice mnoha autorů, které se snažily zvláště v šedesátých letech zaplnit český trh (čeština byla uvedena do vyššího školství). České lingvistické scéně v druhé třetině 19. století chyběla osobnost, která by dala nové češtině další rozměr jejího fungování, která by naznačila možný vývoj a sjednotila by tak jednotlivá, značně rozkolísaná pojetí všech tehdy vycházejících jazykových příruček.

V mluvnících i pravidlech pravopisu druhé poloviny 19. století jsme svědky paradoxní snahy deklarovat jednotnou podobu jazyka psaného a mluveného. Lingvisté

⁷⁶ Austrata (1902: 286) kritizuje především nejednotnost pravidel, jejich přílišnou benevolenci a také malý zřetel k moravismům. Na závěr své rozsáhlé kritiky v *Komenském* poznamenává: *Máme (nebo dokonce musíme) se řídit novými „Pravidly“? Míním, že přijmeme věci nesporné a s ostatkem počkáme, až na základě kritik uspořádáno snad bude vydání nové.* De facto stejné argumentaci učitelstva byli vystaveni lingvisté po vydání pravidel roku 1993.

ve snaze ukázat funkční univerzálnost spisovné češtiny přehlíželi základní a zásadní (socio)lingvistické rozpory, na které upozornil až Pražský lingvistický kroužek. Jazyk spisovný (psaný) se měl stát univerzální normou pro veškeré jazykové projevy všech funkčních spekter. Primární a určující zde bylo pojetí spisovnosti jako něčeho exkluzivního, výjimečného a elitního. Tyto ideje zdědilo toto období po první obrozenecké generaci.

S rozmnožením funkcí spisovného jazyka souvisí starost o jeho čistotu, ryzost a pravost. Spisovný jazyk je pro tehdejší společnost nejcennější znak národnosti. Ztrátou jeho čistoty by mohlo dojít také ke ztrátě národnosti samotné. To je důvod, proč se ve čtvrté čtvrtině 19. století s vlnou českého nacionalismu (která koresponduje s obdobnou situací v celé Evropě) začíná rozmáhat také brusičství a purismus, tj. umělé snahy očistit jazyk od všeho cizího, které byly naplněny především třemi vydáními matičního brusu. Puristé trpěli utkvělou představou, že se jazyk bez jejich přičinění znehodnotí. Přestože byli vedeni pseudoušlechtilými pohnutkami, prostředky k jejich naplnění (návrat k humanistické češtině či očištění dialektickými prvky) byly neúčinné a samotný cíl scestný. Jazykový vývoj šel vlastní cestou. Brusy zasáhly především do vývoje výuky češtiny (jako de facto kodifikační příručky), ale spisovatelská a publicistická veřejnost, které byly především určeny, je ignorovala.

Zásadní obrat v uvažování o spisovnosti přinesla díla Jana Gebauera. Právě jeho mluvnice spolu s mluvicemi Dobrovského určily směřování nové češtiny. To, co znamenal Dobrovský pro století devatenácté, znamenal Gebauer pro první polovinu století dvacátého. Jeho pojetí spisovnosti bylo značně benevolentní. Vycházel sice z historického paradigmatu, které mu bylo nejvyšší hodnotou, ale ve sporných případech začal připouštět dublety založené na živém úzu. Přestože byly tyto dublety pozdějšími puristickými zásahy odstraněny, představují skutečný mezník ve vývoji chápání a pojetí dichotomie spisovnosti – nespisovnosti.

Tento oddíl jsme ukončili zhruba rokem 1914. V celosvětovém měřítku započala první světová válka. Roku 1913 přepracoval E. Smetánka Gebauerova pravidla pravopisu a česká lingvistická scéna byla zaplavena další (v pořadí už třetí) vlnou jazykového purismu. Rok 1917 je spojen se založením *Naší řeči*, prvního českého ryze bohemistického časopisu, který se stal ve své prvotní ideji tribunou pro řešení otázek spisovnosti a potažmo také jazykové kultury. Právě těmito milníky se dostáváme do dalšího období úvah o pojetí spisovnosti a nespisovnosti v nové češtině.

2.3. Spisovnost první poloviny 20. století

V první polovině 20. století dochází k dalšímu rozvoji češtiny. Ten je způsoben především samostatnou existencí Československé republiky. Rozšiřují se funkční oblasti jazyka. Nejmarkantněji je to patrné opět na terminologii – bylo zapotřebí vytvořit novou terminologii vojenskou⁷⁷ a administrativní⁷⁸, v nichž dříve dominovala němčina. Také vliv masmédií (tisku, rozhlasu, kinematografie) byl důležitým novum.⁷⁹

Zásadní počín z hlediska lexikografie je vydání monumentálního devítisvazkového *Příručního slovníku jazyka českého* (1935-1957). Práce na něm začaly rokem 1911 (na teoretické bázi už roku 1905), kdy byla v rámci III. třídy akademie věd založena kancelář Slovníku jazyka českého. Úkolem kanceláře bylo vydání slovníku slovní zásoby od roku 1770 do současnosti (o starší době se předpokládalo, že bude zpracována v Gebauerově *Staročeském slovníku*, který vycházel od roku 1903). Původně se mělo jednat o slovník historický, který by zachycoval veškeré změny v lexiku od počátku obrození po současnost. Takto monumentální projekt (v duchu mladogramatismu a pozitivismu) samozřejmě nemohl být uskutečněn, navíc jako nejnaléhavější byla pocíťována potřeba slovníku současné češtiny. Pro *Příruční slovník* bylo vypsáno do roku 1934 216 autorů, a to nejméně po 10 spisech od každého (HODURA 1959: 8). Roku 1919 byl ředitelem kanceláře jmenován V. Ertl (srov. dále jeho idea *dobrého spisovatele*; v praxi slovníku se nejednalo pouze o beletrii, ale také o publicistiku, později bylo doplňováno lexikum vědecké).

V předmluvě čteme: *Účelem PSJČ jest, aby obsáhl slovní poklad nynějšího českého psaného jazyka [...], chce přispěti k ustálení spisovného jazyka a v případech pochybných k vytvoření normy [...]* (PSJČ: VIII). Jednalo se tedy o slovník tvořený na deskriptivní bázi (na základě materiálu *psaného spisovného jazyka*, resp. toho, co se za něj považovalo),⁸⁰ ale mající normativní funkci.

Z našeho pohledu je zajímavá slovníková stať *spisovný a spisovnost*:

⁷⁷ Srov. např. *Deutsch-Tschechisches – Tschechisch-Deutsches Militärwörterbuch*. Offene Worte, Berlin 1928.

Při Ministerstvu národní obrany se scházela celkem devět let (1918-1927) názvoslovná komise, které předsedal E. Smetánka (blíže srov. ŠMILAUER 1936b).

⁷⁸ Srov. např. ročenku *Naše úřední čeština* (1921-1933).

⁷⁹ Zmíňme např. *Elektrotechnický slovník* (1932).

⁸⁰ *Za základ PSJČ se pokládá jazyk spisovatelů asi posledních šedesáti let, tedy zhruba od roku 1880 [a jazyk spisovatelů klasických – pozn. V.V.]* (PSJČ: VIII).

spisovný adj. týkající se spisování, literatury. Koubek spisovným svým způsobem zastává zvláštní samostatný směr. Sab. Mělat' mimo spisovný svůj záměr též jiný ještě účel na mysl. Sab. **D** (o jazyce, řeči a p.) užívány v literatuře, školách, veřejných projevech a pod. Kárník upravil pohádky mluvnicky do dnešní spisovné češtiny. Hovory. A do vybraných, spisovných vět zazněl tu tam pražský tón. Ben. Spisovná výslovnost.

spisovnost, -i f. vlastnost něčeho spisovného; něco spisovného. Spisovnost se tu stýká s nespisovností v podivném chaosu. Slovo a slova.

Ještě je jasně patrné etymologické propojení *psát* – *spis* – *spisovný*, což dokazuje citace Sabiny, odtud také nedostatečná definice tohoto slova-pojmu. Příklad *spisovnosti* je přejat ze *SaS*, proto jeho blízkost našemu chápání (viz dále). Spisovný jazyk je dle *PSJČ* užíván v literatuře, školách a veřejných projevech (je definován výskytem této variety, nikoliv jejími vlastnostmi, což je samozřejmě daleko jednodušší a možná pro širší veřejnost, které byl slovník určen, také praktičtější). Jsme tady na základě teoretických definic svědky sbližování chápání dichotomií spisovnost – nespisovnost, psanost – mluvnost a oficiálnost – neoficiálnost.

2.3.1. Čechoslovakismus

Přestože se Pražská škola ve svém funkčním přístupu k jazyku (viz dále) snažila oprostit od jakékoliv politizace jazyka, tvořila v době převládajícího čechoslovakismu, musela se proto s politizací jazyka jistým způsobem vyrovnat. Musíme poznamenat, že většinou se členové Pražského lingvistického kroužku ke konstrukt českoslovenštiny nevyjadřovali. Z toho můžeme vyvodit, že situaci přecházeli z jediného důvodu – brali ji jako umělý konstrukt politiků, který měl jiné než lingvistické účely.

Přesto byl jazyk také za první republiky významným politickým činitelem, a to ať už v myšlence čechoslovakismu nebo na lokální úrovni (srov. např. animozitu české a německé univerzity v Praze a jejich českých a německých studentských spolků, spory o insignie atp.).

Národnostní otázku, která nakonec vedla k rozpadu Rakouska – Uherska, zdědilo nástupnické Československo. Muselo se vyrovnat především s německou menšinou, která ve skutečnosti byla hned po Čechích druhou nejpočetněji zastoupenou národností.⁸¹ Idea čechoslovakismu měla tedy jednoduchý účel – hájit práva „vítězných“ menšinových Slováků před „poraženými“ většinovými Němci. Soužití ve společném státě mělo zajistit

⁸¹ Dle sčítání lidu z roku 1921 se k české národnosti hlásilo 50 % obyvatelstva (6,7 milionů), k německé 23 % (3,1 milionů), ke slovenské 15 % (2 miliony) a k maďarské 5,5 % (0,8 milionů).

postupnou konsolidaci poměrů a vyrovnávání především ekonomických diskrepancí. Takovéto „sloučení“ do jednoho národa nebylo ovšem chápáno jako něco nepřirozeného či umělého. Naopak. Většinou byla do paralely dávána situace Německa, kdy se v 19. století také spojili Bavoři, Sasové či Prusové do jednoho státu a do jedné německé národnosti.

Čechoslovakismus nebyl samozřejmě propagován teprve za první světové války. Jeho kořeny sahají k tzv. hlasovcům (časopis Hlas), k čilým kulturním stykům mezi Čechy a Slováky v 19. století a také k velké vlně studentů ze Slovenska, která se dostala do Prahy po maďarizaci slovenského školství. Čechoslovakismus byl tedy logickým vyústěním těchto styků a Masaryk, Beneš a Štefánik už od počátku zahraničního exilu propagovali tuto myšlenku. (Blíže srov. např. JOHN 1994, RYCHLÍK 1997.)

Přes všechny snahy zakořenit čechoslovakismus končí tento do značné míry umělý státoprávní směr spolu s první republikou (srov. slovenský separatismus, správní spory o Slovensko, tzv. Slovenský štát atp.).

Stejně tak, jak byla deklarována jednota národů (*My, národ Československý* z ústavy z roku 1920), byla prosazována i jednota jazyková (*Jazyk československý jest oficiálním (státním) jazykem republiky*): jazyk československý má dvě varianty, resp. dvě spisovná znění, slovenskou a českou (jazykový zákon č. 122/1920 Sb.).⁸² Jazykový zákon nebyl připraven na základě lingvistické analýzy. Byl to pouhý umělý konstrukt, který měl splňovat politické účely.⁸³ Komické bylo i stanovení toho, jaký vztah má vlastně čeština a slovenština k českoslovenštině. Ze zákona je jasně patrná absence jakékoliv konzultace s lingvisty. Podle zákona č. 122/1920 Sb., § 1, odst. 3 má jazyk československý *dvě znění (formy projevu, spisovná nářečí)*.⁸⁴ Zatímco Češi konstrukt přijali nebo ho přinejmenším

⁸² *Spisovná slovenština je jedna – mladší – ze dvou literárních řečí, které se vyvinuly na oblasti jazyka československého.* (VLASTIVĚDA II. 1936: 145)

⁸³ *Ústavní výbor výslovně prohlašuje, že užitím názvu toho nikterak nechtěl zaujmouti stanovisko ku sporu literárnímu a filologickému, zdali čeština a slovenština jsou samostatnými jazyky, či zdali jsou dvěma různými nářečmi jednoho a téhož jazyka. Ústavní výbor prostě přidržuje se skutečnosti, že máme mezinárodně uznávaný „československý“ stát, že označení národ „československý“ stalo se ve styku mezinárodním běžným pojmem, že všechny státní instituce nazývány jsou „československými“ a že dokonce i v kruzích literárních mluví se o literatuře československé; ústavní výbor považoval tudíž za účelné, aby jazyk, jímž mluví státotvorný národ naší republiky, označen byl pro obor právní názvem společným, třebaže jsou tu skutečně dvě formy projevu jazyka tohoto, česká a slovenská; označením „československý“ chtěl právě ústavní výbor docílití plné parity pro češtinu a slovenštinu v životě státním tou měrou, že projev vůle státní může se státi se stejným účinkem jednou v češtině, po druhé ve slovenštině a že vždy jest to projev učiněný oficiálním jazykem státu. [...] Společným označením oficiálního jazyka nechce ústavní výbor stanoviti nějaký nový pojem filologický, nýbrž užití souborného označení, jež považuje za nutné a důležité ve prospěch státu a myšlenky, která tomu slouží za základ.* (PROKOP 1926: 9)

⁸⁴ *Problémem je především § 4 zákona 122/1920 Sb.: Úřady, užívající jazyka státního v území zemi českých, úřadují zpravidla po česku, na Slovensku zpravidla po slovensku. Jádrem spolu bylo slovo zpravidla, které Slováci odmítali (blíže srov. PEŠKA 1936).*

ignorovali a brali jako politickou berličku (odmítavé stanovisko v tomto měl např. Zubatý 1923: 35), Slováci ho chápali jako útok na samostatnost slovenštiny, přestože rovnoprávnost *obou znění československého jazyka spisovného* byla zákonně zaručena. Jazyková práva menšin byla zaručena pouze v těch soudních okresech, kde počet těchto příslušníků přesáhl 20 %.⁸⁵ (blíže srov. PROKOP 1926; PEŠKA 1936; ŠMEJKALOVÁ 2005).

Kromě umělého sjednocení češtiny a slovenštiny do jazyka jednoho proběhly také ojedinělé pokusy vytvořit jednotný jazyk s jednotnou gramatikou. Tyto utopické tendence byly samozřejmě neúspěšné, ale přesto představují zajímavý materiál v úvahách o spisovném jazyce. Jedním ze zastánců unifikace obou jazyků byl A. Frinta. Ten zveřejnil v roce 1922 návrh „kompromisního tvarosloví“ (např. pro instr. pl. sjednocení obecně českého *hadama* a slovenského *hadmi* do společného *hadami*). Pokus ostře odsoudila *Naše řeč* (6, 1922: 148n.). Podobnou utopií byla také snaha, aby součástí středoškolského vzdělání bylo aktivní ovládnutí češtiny i slovenštiny slovem i písmem. Zubatý i Ertl takovéto pokusy brisčně odmítli: *Přestavte si – ať mluvím jen o tvarech – zmatek v hlavě takového středoškolského studenta, kterému za jeho „slovama“ vštěpují spisovné „slovy“ a zároveň slovenské „slovami“, kterého místo „pečou“ učí říkat „pekou, ale zároveň po slovensku „pečú“ atd.* (ERTL 1929: 5; blíže srov. ERTL 1928.) Zůstalo tak pouze u znalosti pasivní (blíže srov. ŠMEJKALOVÁ 2005).

Vidíme, že ani 20. století nebylo ušetřeno politizace jazyka. Ať už byla idea čechoslovakismu vedena sebelepšími úmysly, výsledek byl většinou opačný. Úzkého vztahu jazyka a politiky jsme svědky za okupace: čeština jako jazyk podmaněných byla méněcenná,⁸⁶ české vysoké školy byly uzavřeny, střední okleštěny,⁸⁷ naopak německé pokračovaly, němčina byla vedle češtiny povýšena na úřední jazyk (dle nařízení předsednictva ministerské rady z 19. 8. 1939 č. 18377/39 MR se vláda *na doporučení pana říšského protektora* usnesla na zavedení zásady dvojjazyčnosti ve veřejném

⁸⁵ Orientační nápisy (např. silnicích, zastávkách, budovách institucí) musely být vždy na prvním místě v češtině / slovenštině, teprve na druhém místě v jazyce menšin. (Blíže k jazykové politice první republiky srov. OTTO – *Dodatky*, heslo *Československá republika, jazykové právo v čsl. republice*.)

⁸⁶ Dokladem toho je např. jazyková praxe na železnicích: 25. 7. 1939 bylo nařízeno používat v úředním styku na železnici němčinu a veškerá služební nařízení vydávat v dvojjazyčném textu. 23. 9. 1939 bylo zavedeno dvojjazyčné (německo-české, nikoliv česko-německé) označení stanic, zastávek, všech služebních místností, čekáren a vývěsek. Blíže srov. např. URL <<http://teleskadraha.ic.cz/view.php?navezclanku=ve-stinu-hakoveho-krize&cisloclanku=2007050011>> [cit. 2008-09-20].

⁸⁷ Navíc na všech školách byla povinně zavedena výuka němčiny (dle vládního nařízení z 25. 1. 1940 č. 231).

životě),⁸⁸ od roku 1942 museli všichni státní úředníci skládat zkoušku z němčiny atp. (blíže srov. RATAJ 1997)

Pocit ohrožení vede k obrovské vlastenecké vlně, která se odrazí také v jazyce, jak v jazykové politice, tak v publikacích (zmiňme další masovou vlnu českého purismu, která se podepsala na pravidlech pravopisu,⁸⁹ nebo např. dvoudílný sborník *Co daly naše země Evropě a lidstvu 1939-1940*, který editoval V. Mathesius, *První a Druhé hovory o českém jazyce* nebo Trávníčkova *Hrst úvah o spisovné češtině* (1940) s emotivní předmlouvou o spojení jazyka a národa atp.).

2.3.2. Pravidla pravopisu

V první polovině 20. století došlo k mnoha vydáním pravidel pravopisu. Musíme ale podotknout, že opravdu reformní byla jen některá, mnohdy se jednalo o pouhý reprint, popř. změny byly jen u některých hesel. Pravidla vyšla v roce 1904 (1910 reprint), 1913 (1917 a 1919 minimální změny), 1921 (1924 minimální změny, 1926 reprint) a 1941 (1943 školní pravidla, 1946 a 1948 reprint).⁹⁰

V roce 1913 byla pod vedením pravopisné komise akademie věd vydána další pravidla českého pravopisu, která znamenala nové přitvrzení vnímání spisovného jazyka jako něčeho, o co se musí preskriptivně pečovat. Zejména učitelstvo se vyslovovalo k předešlým pravidlům (GEBAUER 1902, 1903) se značnou nelibostí. O deset let později tedy vcházejí pravidla další, tentokrát Smetánkova, v nichž se snaží odstranit dle svého pohledu nežádoucí dublety. Navázal na hlavní spornou oblast – na kvantitu samohlásek. Problematiku úžení vyřešil Smetánka šalamounsky: *Píšeme í (dlouhé), a nikoli i (krátké), když ve slově témž anebo příbuzném jiném na jeho místě jest é, e neb ě. [...] Píšeme dlouhé é, a nikoliv krátké e, kde výslovnost obecná má za ně í, ý* (PRAVIDLA 1913: IX-X). Na tomto případě vidíme zřetelně, že problém dichotomie češtiny spisovné a obecné byl interpretován především na rovině fonetické.

⁸⁸ Dvojazyčnost jako taková byla hned po vzniku Protektorátu stanovena nepřímo: dle § 75/1939 Sb. platí říšské zákony pro příslušníky německého národa bydlící na území Protektorátu, tzn. pro tyto je úředním jazykem němčina. Až pět měsíců poté byla dvojazyčnost oficiálně schválena ministerskou radou.

⁸⁹ Blíže srov. např. puristické požadavky pisatelů článků v *NŘ* 1939-1945, a to ať už návrhy na počestění slov (dokonce i *telefonu*, *akcie* atp.) nebo na jazykovou kulturu v médiích. Upnutí se k mateřštině a k její „čistotě“ je zde více než zřejmé.

⁹⁰ Podrobně k jednotlivým vydáním pravidel srov. např. ŠMILAUER 1936a. Poměrně kriticky se ale ke Šmilauerově analýze postavil Havránek (1937), vytýká mu především nepřesnost jednotlivých údajů.

Také Smetánka ovšem naráží na rozkolísanost normy: *Nejčastěji se to [kolísání – pozn. V.V.] vyskytá při samohlásce –i-, -l-; v ní bývá totiž délka vyslovována tak neurčitě a tak kolísavě, že v témže slovníku vidáme psáno píchnouti a vpíchnouti atd. a že i mluvnicky vzdělaný Čech někdy nevěděl by pověděti najisto, vyslovuje-li na př. hvizdnouti či hvízdnouti* (PRAVIDLA 1913: XIII-XIV). Staví proti sobě několik poměrně složitých vývojových pravidel, která si však ve svých důsledcích odporují, tedy neposkytují stejné vysvětlení jevu. Řešení je revoluční: pravidlo piš, jak slyšíš: proto tedy Smetánka kodifikuje gen. pl. *bříz* (nikoliv *břiz*, *břez*) nebo *říd'* (nikoliv *říd'*). V jistých ohledech jsou Pravidla 1913 opravdu nová: Ve sporných případech nevychází kodifikace pouze ze staré (tradiční) normy a vývojových (gebauerovských) pravidel, ale také z živého úzu. Těchto případů je ovšem minimum: Smetánka např. kodifikuje pouze tvar deverbativního adjektiva *přáci*, protože v přičestí minulém je dlouhý vokál *přál* (PRAVIDLA 1913: XXI). Primární je tedy norma Dobrovského, kterou několik generací lingvistů opatřilo mnoha pravidly. Tato pravidla pak byla uplatňována při reformách pravopisu. Pouze když stála některá pravidla proti sobě, byl bernou mincí dobový úzus. Proto možná nelogická kodifikace tvarů *bříz* versus *přáci*, *přechovavač*, *pokryvač* atp. Preskriptivismus jazykového přístupu je zřejmý: *pravidelným nečárkováním má se jen učiniti přítrž dosavadnímu kolísání [...]* (PRAVIDLA 1913: XIX). Kodifikace tedy nevychází z normy, ale naopak ji má vytvářet. (Blíže srov. např. ZUBATÝ 1919.)

Stále zachovává rozdíl mezi infinitivem a supinem, a to nejen prostřednictvím dlouhého-krátkého vokálu, ale také zakončení: infinitiv pouze a jedině *-ti*, supinum *-t*. Ve třetí slovesné třídě se zmiňuje o kolísání koncovek 1. sg. a 3. pl.: *V jazyku spisovném dáváme přednost tvarům s náležitým –i, -í, pokud jsou v obyčeji* (PRAVIDLA 1913: XXXIV).

Další vydání Pravidel pravopisu proběhlo v roce 1921. Změny oproti pravidlům předešlým nejsou velké. Zásadní změnou je upuštění od gen. pl. maskulin na *-ův* a definitivní zrovnoprávnění infinitivu na *-ti* a *-t*. Také zde se setkáváme s tvrzením, že rozdíly obecné a spisovné češtiny jsou pouze výslovnostní (úžení a diftongizace) a že pro spisovnou češtinu jsou nepatřičné. Všechny výše uvedené kodifikované tvary, tj. ty z roku 1913, zachovává.

Podobně pravidla z roku 1941: změny se týkají především kvantity a skloňování cizích slov.⁹¹ Také zde se spisovnost definuje často jako negace obecné češtiny. Zvláště při úženi *é* na *í*: *Píšeme dlouhé é, kde obecná výslovnost (na většině českého území) má za ně í (někde i). Na př. píšeme chlév, mléko, poněvadž se obecně vyslovuje chlíř, mlíko (mlíko); dobrého, dobrému podle ob. dobrýho, dobrýmu atd.* (PRAVIDLA 1941: XVI) Jak se ale vyvarovat hyperkorektonosti při nom. sg. mask. *dobrý* - **dobré*? Podobě kodifikace krátkých vokálů u *dohlížitel, najimatel, křisitel* atp. Pouze ve slovech *s jasnou výslovností* je kodifikován vokál dlouhý. Pod vlnou vlasteneckého purismu se pravidla opět vracejí k infinitivu pouze a jedině na *-ti*.

Zásadních změn dosáhla pravidla až rokem 1957.

2.3.3. Naše řeč

Od roku 1917 vychází *Naše řeč*, a to od počátku s podtitulem *Listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého*. V redakční radě usedl F. Bílý, E. Smetánka, J. Vlček a J. Zubatý. Musíme si uvědomit, že první ročník vycházel ve složité politické situaci první světové války, v nejistotě o budoucnost českých zemí. Tyto nejistoty a pochyby se samozřejmě odrazily také v pojetí tohoto časopisu – burcuje k záchraně jazyka, jsme opět svědky puristických tendencí, které jsou vyvolány mimojazykovými činiteli. V prologu čteme: *Veliká, mimořádná doba naše volá po očištění: po očištění vnitřní a vnější, po návratu k přirozenosti a svéráznosti, k nezkaleným pramenům původním, po samobytnosti vědění a umění – volá hlasem daleko slyšitelným po neporušeném prostředku vyjadřovacím, po čistém, vytríbeném jazyku* (NŘ, 1, 1917: 1.). Podobně např. tzv. *Jazykové desatero* V. Flajšhans: *Jeden jest národ, jedna jeho řeč – té jedině věř, té jedině se drž!* [...] *Cizím bohům [germanismům – pozn. V.V.] se neklaněj – neužívej toho, čeho lid se štítí. [...] Dvě jsou jen cesty, které vedou k cíli: srovnávací a historická. [...]* (FLAJŠHANS 1917: 264nn.) Jasně vidíme prameny spisovnosti rané *Naší řeči*: Plné přihlášení se k mladogramatismu, volání po historické čistotě a návratu ke „kořenům“, druhým pramenem spisovnosti pak má být mluva „lidová“, tedy nezkažená a čistá „jádro“ prosté cizích vlivů.

Musíme ale poznamenat, že od počátku se *Naše řeč* zřekla radikálního purismu a radikálního brusičství. V očích tehdejších lingvistů totiž nezasahovali do jazyka svévolně,

⁹¹ NŘ věnovala hodně prostoru novým pravidlům, aby ukázala všechny změny, jimiž pravidla prošla (NŘ, 26, 1942: 80nn., 111nn., 146nn.). Jedná se o praktický „slovníček“ – v jednom sloupci pravidla nová, ve druhém stará.

ale naopak po zralé lingvistické úvaze, která je podpořena vývojovými (mladogramatickými) pravidly jazyka. Ta měla zaručit oprávněnost takových zásahů kvůli zachování čistoty a ryzosti jazyka (Hallerův termín *duch jazyka*).

Žehráni na úpadek jazyka neprobíhalo pouze za pohnutých válečných časů, ale také v nové republice. Ta si jako by svou existenci musela obhájit, a tak dochází k posilování národních mýtů: o zlatém humanismu, o Bílé hoře, o temnu atp. Proto se nelze divit, když v Zubatého rektorské řeči (3. 12. 1919) najdeme samá jazyková kliše a všudypřítomný patos: *A máme-li očistiti bohaté dědictví po našich předcích, jazyk český, jehož dar nám svěřil Bůh, máme-li jej povznést z kalu, v němž jej zavalila zloba osudu a naše vlastní vina, je svrchovaný čas, abychom všichni, kteří můžeme, přiložili i zde ruky k dílu; a může, kdo chce, a zde přece chtítí musí každý věrný syn svého národa* (ZUBATÝ 1920: 8).

Naše řeč v prvních letech působí spíše jako jazyková poradna než jako časopis odborně lingvistický – obsahuje vždy jeden lingvistický článek a zhruba tři čtvrtiny každého čísla tvoří komentáře jistých jazykových jevů, rozbor jazyka beletristů, *Hovorna* atp. Úvahy o spisovnosti v užším slova smyslu v ní nenajdeme. Jednalo se opravdu o časopis jazykově výchovný. Ertl (1929: 62) poznamenává: [...] *NŘ. nepřestovala kritiku pro kritiku, nerozebírala knihy a autory proto, aby je hodnotila a třídila je na dobré a špatné, jako to činí kritika literární, nýbrž proto, aby jimi své čtenáře vychovávala a vyzbrojovala proti odchýlkám ne fiktivním, nýbrž obíhajícím skutečně v dnešním jazyce.*

Po Ertlově a Zubatého smrti (1929 a 1931) se *Naše řeč* mění. Ve vedení zůstal pouze Smetánka, ale masivními přispívateli se stali Havránek, Mathesius nebo Haller. Roku 1931 je Haller jmenován šéfredaktorem. V těchto letech se *Naše řeč* stává časopisem odborně lingvistickým, jazykové poradenství tvoří pouze její menší část, ale přesto část zásadní, resp. nejvíce spornou. Dle Hallera (1937: 42) *Naše řeč* na brusičce navazovala, ovšem broušení již nebylo svévolné, ale vědecké (v prvním desetiletí mladogramatické): *Kde brusy dříve správnost nebo nesprávnost výrazu prostě předpisovaly, často jen od oka a podle osobního vkusu svých autorů, tam NŘ. jazykové jevy podrobně a veřejně rozebírá a snaží se zkoumáním veškerého přístupného materiálu jazykového dojít k poznání co možná objektivnímu a spolehlivému.*

Právě od roku 1931 spory mezi Hallerem a Kroužkem rostou. Vrcholem je sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932, viz dále), především Jakobsonova část *O dnešním brusičství českém*. Příklady výtek jsou všeobecně známy: Hallerovu činnost Jakobson shrnuje do tří bodů: (1) strach z germanismů (srov. Gellnerův citát *Často dobrý*

germanismus je už češtější než staročeská fráze), (2) strach z toho, že se ve spisovném úzu v nedávné době ujaly četné novotvary, a (3) strach z toho, že spisovná čeština bude mít zbytečné jazykové útvary (Jakobson argumentuje v duchu ženevské školy, že v jazyce neexistují výrazy, které by byly svými funkcemi totožné, případná substituce proto může vést buď k zaměňování výrazů, nebo k míšení stylů.). Z konkrétních případů jazykových jevů, které byly Hallerem označeny za germanismy,⁹² zmiňme brojení proti záporným prefixům (*bezúčelný, bezvýsledný, bezúspěšný* > Haller: *marný*), proti sekundárním předložkám, proti kalkům atp. Jakobson se také ohrazuje proti Hallerově ztotožňování jazyka umělecké literatury a jazyka spisovného (blíže srov. MUKAŘOVSKÝ 1932).

Je pravda, že mnohé Hallerovy názory byly značně puristické (zvláště v jeho sérii článků v *NŘ* o obchodní češtině nebo v jeho literárních kritikách). Na druhou stranu by jeho osoba neměla být ani zdaleka tak demonizována, např. jeho výtky sborníku *SČJK* jsou ve většině případů opodstatněné (HALLER 1933).⁹³ Jádrem sporu nebyly ani tak intervence do jazyka (viz dále), ale především jejich povaha – jsme zde svědky střetu paradigmatu mladogramatického a funkčně strukturního.

2.3.4. Jazyk *dobrého autora*

Do úvah o spisovnosti vstoupil zásadně V. Ertl. Idea *dobrého autora* sice byla již v minulosti několikrát uplatněna i teoreticky nastíněna (zmiňme především Dobrovského), ale Ertlovo pojetí bylo nové v tom, že vycházelo z jazyka současných autorů. Tzn. snažil se svou teorií zjistit dobový literární úzus, ten zobecnit, tj. z něj definovat normu spisovného jazyka.

Sama definice *dobrého autora* byla postavena negativně: *Jazyková správnost je skutečně pojem čistě negativní, něco takového jako na př. občanská zachovalost [uvědomělost – pozn. V.V.]. Jako zachovalý občan je ten, kdo se nikdy nedostal do konfliktu s trestním zákoníkem, tak také dobrý spisovatel se stanoviska jazykové správnosti je ten, kdo nikdy neporušil nebo porušuje co nejméně normy, odvozené*

⁹² Na druhou stranu se Haller sám rozhodně nestaví ke germanismům tak radikálně, jak to bylo prezentováno ve *SČJK*. Ne každou shodu či paralelu mezi českými a německými jazykovými prvky označuje za germanismus, naopak. Kritériem rozpoznání „pravého“ germanismu je pro Hallera rozpoznání *ducha jazyka*. Právě po rozpoznání *ducha* svého jazyka vyplyne cizost a „nebezpečnost“ germanismu. Poznáním *ducha jazyka* se v uživatelských jazyka utváří a prohlubuje *jazykový cit* (HALLER 1931/2007).

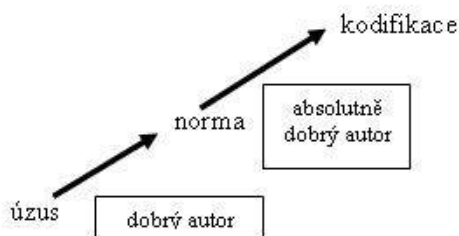
⁹³ Z dalších Hallerových zásahů, které byly nepochybně oprávněné, zmiňme odsouzení *úřední* místo *úřední*, kritika chybných překladů jako *Ubíraje se tam přímo, bylo mu nyní jeti jinou cestou* atp. (Blíže srov. HALLER 1937: 1nn., 33nn.)

z autora absolutně dobrého, t. j. z praxe co největšího počtu vynikajících spisovatelů jisté doby (ERTL 1929: 60). Je ovšem otázkou, zda je dobrý autor ten, kdo používá spisovnou češtinu, nebo je spisovná čeština ta, kterou používá dobrý autor. Sporným bodem je tedy existence spisovného jazyka *an sich*, nebo existence spisovného jazyka pouze v literatuře (dobrých autorů). Z Ertlových úvah vyplývá možnost první:

Ertl stanovil jak úzus (tj. literární úzus soudobého *dobrého autora*), tak zobecněnou normu (*absolutně dobrý autor*): [...] *tento absolutně dobrý spisovatel je pouhá fikce, abstraktní představa, ve skutečnosti nikde neexistující, souhrn znaků získaný pozorováním a srovnáváním spisovatelů skutečně existujících, jejichž díla mají na utváření jazyka jejich doby vliv široký a rozhodný* (ERTL 1929: 52). Jedná se tedy již o normu v našem současném slova smyslu, byť postavenou na jiných pramenech.

Nesmírně zajímavý je také Ertlův postoj ke kodifikaci. Striktně se ohrazuje proti kodifikaci preskriptivní, naopak zdůrazňuje nutný deskriptivní charakter kodifikace: *Poznalo se, že nejmocnějším činitelem v řeči je zvyk, ne rozum a vůle, hlavním rozhodčím společnost, ne jednotlivec, hlavním pramenem poznání tradice, nikoliv gramatika. [...]* [Soudobá gramatika – pozn. V.V.] *přestává být jejím zákonodárcem a stává se jejím pozorovatelem, popisovatelem a vykladačem. Předmětem jejich výkladů není řeč spisovná, jaká by být měla, nýbrž taková, jaká skutečně jest. [...]* *Nepřestává být naukou normativní, ale normy, jež vykládá, jsou normy, které se přirozeným postupem vyvinuly v praxi spisovné samy. Jazykovým zákonodárcem není tedy gramatik, nýbrž dobrý autor [...]. Zaujímá tedy dnešní mluvnice k spisovné řeči stanovisko zásadně objektivní, nevměšujíc se v její přirozený vývoj* (ERTL 1929: 12-13).

Už u Ertla se tedy, byť nepřímou, setkáváme s triádou úzus – norma – kodifikace. Schematicky ji můžeme zobrazit následovně:

Obr. č. 1: Ertlův *dobrá autor* v teorii spisovného jazyka. (V.V.)

Tato triáda je z našeho pohledu nesmírně zajímavá. Poprvé se totiž otevřeně mluví o kodifikaci jako o jevu deskriptivním. Vztah norma – kodifikace je u Ertla jednosměrný.

K takovému rozhodnutí se neodhodlali ani členové Pražské školy (viz dále). Princip dobrého autora (beletristy) jako pramene spisovnosti byl sice časem opuštěn, protože se ukázal jako nevyhovující (Pražská škola upřednostňovala dobrého autora nejen beletristu, ale „funkčního“ literáta v nejširším slova smyslu), ale přesto zůstává milníkem v úvahách o spisovném jazyce.

K termínu *dobrého autora* se vyjádřil také Haller (1930: 214nn.).⁹⁴ Zásadní je především jeho studie *Problém jazykové správnosti* (HALLER 1931-1932/2007), kde rozebírá všechny tehdejší názory na jazykovou správnost: K historickému kritériu poznamenává, že se nemůže jednat o jediné kritérium, protože jazyk se vyvíjí, přestože kontinuum jazyka zaručuje porozumění (*platnost*) výrazů. Lidovost jako kritérium také přijata být nemůže, protože funkce jazyka lidového a spisovného jsou odlišné [sic! vydáno rok před *SČJK*]. Ertlova *dobrého autora* podrobuje také kritice, protože ani toto kritérium nemůže být platné za všech okolností (na druhou stranu musíme podotknout, že Haller v mnohém nepochopil tzv. absolutně dobrého autora, tj. literární normu, a operoval pouze s literárním územ). Jazyková správnost (objektivní) není totožná se (subjektivní) estetikou jazyka a ani logičnost v jazyce nemůže být jasným vodítkem. Podobně neakceptuje ani kritéria Kroužku: [...] *srozumitelnost a nutnost výrazu nejsou podstatnými znaky jazyka samého, nýbrž projevují se teprve při jeho praktické aplikaci. Nejsou to tedy imanentní kritéria správnosti jazykové, nýbrž spíše okolnosti, které mohou určovat směr našemu usuzování anebo dovršovat jeho výsledky* (HALLER 1931-1932/2007: 27).

Za platný výsledek považuje kombinaci prvních třech kritérií: historického, lidového a dobrého autora. Odpovídá-li daný výraz všem třem kritériím, je zaručeně spisovný. Haller analyzuje následující dvojkombinace (HALLER 1931-1932/2007: 32nn.):

⁹⁴ Za zmínku stojí především značně odlišné recenze Ertlových *Časových úvah o naší mateřtině* HALLER 1930 a WEINGART 1931. Jejich postoj je opačný, než bychom čekali. Zatímco si Haller Ertlova stanoviska nesmírně váží a vyvyšuje na něm to, že vychází z Gebauerových premis, oceňoval i didaktický přesah jeho *Časových úvah*, Weingart se staví ke konstruktu dobrého autora značně kriticky a vytýká jeho subjektivismus (především abstraktní *jazykový cit*) a zdůrazňuje nutnost zkoumání spisovné mluvené češtiny, nejen psané. Vedle Ertlova *dobrého autora* staví Hallerova kritéria jazykové správnosti, která považuje za objektivnější a také vědeckější. Vidíme, že animozita mezi Hallerem a Kroužkem nebyla zdaleka tak vyhrcoená, jak by se mohlo ze sborníku *SČJK* vyvozovat.

kombinace kritérií	platnost
historické + lidové	platnost vždy, bez výjimky
historické + dobrý autor	platnost většinová (vyvstává problém životnosti výrazu)
lidové + dobrý autor	platnost různorodá

Tbl. č. 1: Hallerova (1931-1932/2007) analýza kritérií spisovnosti a jejich platnosti. (V.V.)

Přes zřeknutí se radikálního purismu můžeme jasně vidět, jaká kritéria Haller uplatňoval při nazírání na spisovný jazyk. Bernou mincí je mu kombinace tzv. kořenů jazyka: historie (stará literatura zaručující kontinuitu spisovného jazyka) a lidového jazyka (nejméně „porušený“ a nejvíce „zachovalý“). Kodifikace by se měla řídit právě touto kombinací, která zaručí jazykovou správnost. Jako všichni preskriptivisté zdůrazňuje také Haller zpětné působení kodifikace, tj. její vliv na normu spisovného jazyka.

2.3.5. Spisovnost v pojetí meziválečné Pražské školy

Pražský lingvistický kroužek (založen roku 1926) představuje zásadní zlom v úvahách o spisovném jazyce. Musíme jej vidět ve světle změny lingvistického paradigmatu. Oproti mladogramatickému diachronismu se prosazuje strukturální a strukturálně funkční paradigma synchronní (Na tomto místě je nutno zmínit ranou Mathesiovu stat' *O potenciálnosti jevů jazykových* z roku 1911, potenciálnost, resp. kolísání, pak vede k Mathesiovu zásadnímu termínu *pružná stabilita*).⁹⁵ Tento přerod měl samozřejmě radikální vliv také na nazírání na spisovný jazyk. Můžeme sice pražskou školu rozdělit na dva proudy, jednak trubeckovsko-jakobsonovský (zdůrazňující systémové linie a tzv. modelování jazyka), jednak mathesiovsko-havránkovský (zdůrazňující především vnitřní systémové vztahy a funkční diferenciaci) (VACHEK 1999), přesto ale zůstává ve svém pojetí jazyka a synchronního nazírání na něj jednotná. Zásadními pracemi celosvětového významu jsou jednak *Teze* (1929), jednak sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* (1932).

⁹⁵ Musíme ovšem upozornit na to, že termín *pružná stabilita* se vyskytuje, byť ne explicitně, ale přesto dost zřetelně, také v pozdních Ertlových pracích (např. ERTL 1929: 14; původně vydáno 1927 [sic!]): [...] *mluvnice je konservativní i proměnlivá zároveň, protože je taková i řeč, jejímž je obrazem. Síly jednotící a konservující a síly měnivé a tříštící zápasí stále v každém jazyce, a byť snaha po stabilitě a neproměnlivosti byla v řeči vzhledem k jejímu účelu sebevětší, je odlišnost jednotlivců, účastných v jejím dochovávání, příliš velká, aby mohla zůstatí beze změny.*

V *Tezích* se členové kroužku oficiálně hlásí ke strukturalismu a k pojmání jazyka jako funkčního systému. V otázkách jazykové kultury a problematiky spisovnosti je zásadní především oblast funkcí jazyka (TEZE 1929/1970: 42nn.). Vyrovnávají se s politizací spisovnosti, když poznamenávají: *Politické, sociálně hospodářské a náboženské podmínky jsou při vytváření spisovných jazyků jen vnějšími činiteli* (TEZE 1929/1970: 44). Na straně jedné byla všeobecně přijata idea čechoslovakismu a umělého konstruktu jednoho společného jazyka, na straně druhé znamenala tato teze distancování se od puristického politikaření s jazykem. Už v *Tezích* se setkáme s myšlenkami, které budou rozvedeny o tři roky později. Především se jedná o odlišení spisovného jazyka od ostatních variet pomocí jeho funkce: *Spisovný jazyk vyjadřuje kulturní a civilizační život (postup i výsledky myšlení vědeckého, filosofickónáboženského, sociálně politického a administrativně právního). Tento úkol spolu s jeho cílem odborného poučení a formulování především rozšiřuje a mění (intelektualizuje) jeho zásobu slovní [...]* (TEZE 1929/1970: 45). Spisovný jazyk je tedy již od počátků Pražské školy chápán jako *normovanější a normativnější*. Zdůrazňuje se spisovnost jako uvědomělá záměrnost (ještě tedy ne jako umělý konstrukt, byť obě tato chápání spisovnosti spolu úzce souvisejí).

Zajímavý je rozdíl mezi dichotomiemi spisovnost – nespisovnost a psanost – mluvenost: *Charakteristické rysy spisovného jazyka jsou nejvíce zastoupeny v řeči souvislé a obzvláště v projevu písemném. Psaná řeč silně působí na mluvenou řeč spisovnou. Mluvená řeč spisovná je méně vzdálena od řeči lidové, ale přece hranice mezi nimi jsou celkem určité* (TEZE 1929/1970: 46). Dichotomie spolu sice korelují, ale úplně se nepřekrývají. Spisovnost ještě není chápána jako doména psanosti.

Spisovnost nebyla rovněž interpretována jako „menšinová“, naopak se věřilo v její funkční i územní expanzi. Proti sobě byla postavena na straně jedné elitnost, na straně druhé rozšířenost spisovnosti: *Pro spisovný jazyk je charakteristická z jedné strany snaha po expanzi, po funkci „koiné“, z druhé strany snaha státi se monopolním znakem vládnoucí třídy. Obě tyto tendence se projevují v rázu změn a konservování hláskové stránky jazyka* (TEZE 1929/1970: 46). Dodnes je spisovná čeština v jistých situacích pragmaticky chápána jako elitní, jako symbol nadřazenosti, kterého se mluvčí kvůli efektivnosti a efektivitě komunikace chtějí zbavit. Expanze spisovného jazyka v širším slova smyslu neproběhla. Škola se sice snažila a dodnes snaží vštípit žákům mluvenou

spisovnou češtinu, většinou ale neúspěšně.⁹⁶ Naproti tomu expanze v užším slova smyslu proběhla – můžeme mluvit o demokratizaci (spisovné) češtiny, a to alespoň co do jejího pasivního ovládnutí. Funkci koiné dnes plní obecná čeština. Je otázkou, zda teze o spisovné češtině jako koiné byla spíše přáním či skutečnou interpretací (socio)lingvistické situace dvacátých let. Možná obojím (srov. problematika čechoslovákismu).

Spisovný jazyk má specifické funkce, kterými se odlišuje od jiných variet daného jazyka. Jeho vlastnostmi by měla být dle *Tezí ustálenost* (*aby bylo z jazyka spisovného odklizeno všechno nenutné kolísání a aby byl vytvořen bezpečný cit jazykový*), *výstižnost* a *osobitost* (*posilování rysů charakteristických pro jazyk, o který jde*)⁹⁷ (TEZE 1929/1970: 58). Ustálenost i výstižnost jsou vlastnosti dodnes platné, byť jinak formulované. Osobitost nebyla v *Tezích* přesně definována. V širším pojetí ji můžeme označit za systémovost, tj. aby jednotlivé prvky, které se kodifikují, odpovídaly systému daného jazyka a zapadly do něj. Také tato vlastnost je v tomto světle platná dodnes. Nutno ovšem poznamenat, že dané tři vlastnosti představují ve znění *Tezí* spíše vlastnosti dílčích prvků než spisovného jazyka jako variety.

Pramenem spisovného jazyka (resp. pramenem kodifikace) má být dle Pražské školy *kultivovaný jazyk hovorový*. Zdůrazňuje se přitom nutná „symbióza“ *spisovného jazyka hovorového a spisovného jazyka knižního* (TEZE 1929/1970: 59). Jejich vztah není přesně definován. Můžeme se pouze domnívat, že *hovorový jazyk spisovný* koreluje s *mluvenou řečí spisovnou*, a představuje tedy mluvenou češtinu ve formálních situacích, většinou v projevech monologického charakteru. Je ovšem hovorový jazyk spisovný autonomním systémem? Jeho závislost na psanosti spisovné češtiny je více než zřejmá a musela se tak jevit i autorům *Tezí*.

Bližší analýzy *Teze* neobsahují, jednalo se opravdu pouze o základní myšlenky Pražského lingvistického kroužku. Přesto zůstává tento dokument zásadním pramenem k poznání idejí Pražské školy.

⁹⁶ Značně kriticky se k jazyku učebnic postavil TRÁVNÍČEK (1940: 200nn.). Poznává, že přes kodifikaci progresivních tvarů je právě jazyk učebnic nejkonzervativnějším příkladem jazykové praxe (zachovává *jest*, genitiv záporový, odmítá v některých slovesných vazbách ve prospěch genitivu progresivní akuzativ atp.). *Učebnice všechny, jazykové i jiné, jsou hlavním pramenem, z něhož naše děti čerpají znalost spisovné mluvy, kterou si odnášejí do života a šíří kolem sebe. Proto musí býti učebnice jazykové vzorné. Co škola pokazí, těžko se v dalším životě napravuje* (TRÁVNÍČEK 1940: 202).

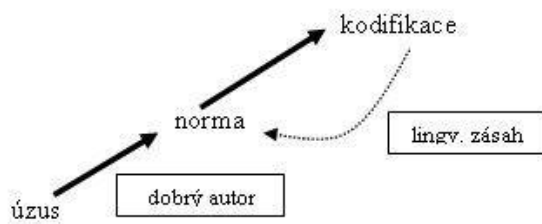
⁹⁷ Tj. Hallerův termín *duch jazyka!*

Sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura* představuje radikální vyústění sporů mezi členy Pražského lingvistického kroužku a Hallerovou *Naší řečí*, kterou členové označovali za radikálně puristickou. Argumentace kroužku je často na hranici objektivit a osobní zášť jde cítit z každého oddílu (hlavně JAKOBSON 1932: 85nn).⁹⁸ Osobní spory nechejme stranou a podívejme se na problematiku spisovnosti na základě materiálů z tohoto sborníku.

Přesně v duchu funkčního strukturalismu Mathesius v úvodní stati uvádí, že *jazyk je soustava účelných prostředků výrazových a jeho hodnotu lze měřit jen tím, jak svému účelu vyhovuje* (MATHESIUS 1932: 14). Nikoliv tedy historickou čistotou ani přímočarou pravidelností. Jazykové správnosti je přitom nadřazena jazyková vytříbenost, tj. míra propracování v různých stylových oblastech. Základním termínem pro teorii spisovného jazyka Pražské školy je Mathesiova *pružná stabilita*. S přesnou definicí se u Mathesia ovšem nesetkáme. Jde především o ustálenost a systémovost jednotlivých jazykových jednotek, zároveň ale o neustrnulost spisovného jazyka, tj. jeho schopnost se dále rozvíjet a přijímat další podněty. Nutno poznamenat, že rozdíl mezi pružnou stabilitou, nepružnou stabilitou či pružnou nestabilitou stanoven není (blíže srov. STARÝ 1995: 114nn.). Pramenem kodifikace má být závazný úzus spisovné češtiny (tj. norma), který je zjištělný z jazykové praxe dobrých českých autorů za posledních 50 let (jedná se o transformaci již pronesené zásady Ertlové). Zásadní je triáda úzus – norma – kodifikace. Na základě úzu se má jednak zjistit norma spisovné češtiny, ale tam, kde mohou vzniknout nejasnosti, se určí norma kodifikací.⁹⁹ Hierarchie triády není jasně patrná, resp. obsahuje zpětnou vazbu – zpětný vliv kodifikace na normu spisovného jazyka:

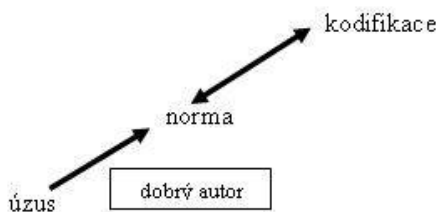
⁹⁸ Na celý sborník a jeho polemické neobjektivní pojetí reagoval Haller na stránkách *Naší řeči*. Jeho argumentace je plně objektivní a rozebírá jednotlivé teze a koriguje sdělení autorů o praxi *Naší řeči* (srov. HALLER 1933): Podotýká, že jazyk je sice nástroj, ale vždy záleží na tom, kdo daný nástroj používá. Vytýká Mathesiovi, že nepodal přesnou definici pružné stability a že vytříbenost (subjektivní) nadřazuje jazykové správnosti (objektivní). Proč má být spisovnost vystavěna na úzu posledních 50 let, když je mezi obrozeneckou a humanistickou češtinou vazba? Havránkovi vytýká především jeho pojetí účelu projevu jako kritéria správnosti: Účel, jako nejvyšší kritérium hodnocení projevu, je mimojazykový, nemůže být proto dle Hallera kritériem jediným a nejvyšším atp.

⁹⁹ *Jeví-li se v ní [ve spisovné češtině] kolísání, které nemá funkčního důvodu, mají se bohemisté rozhodnout pro jednu z existujících možností a prohlásit ji za normu.* (MATHESIUS 1932: 31)

Obr. č. 2: Vztah úzus – norma – kodifikace u V. Mathesia. (V.V.)

Kulturou spisovného jazyka rozumí Havránek (1932: 32nn.) jeho vědomé teoretické pěstění usilující o zdokonalení spisovného jazyka. Lingvistika pomáhá vytvořit [sic!], kodifikovat a stabilizovat normu spisovného jazyka. Jaký je tedy dle Havránka vztah mezi normou a kodifikací? *Norma spisovného jazyka*¹⁰⁰ se vytváří, vzniká i dále vyvíjí vždy za teoretických zásahů (HAVRÁNEK 1932: 35).¹⁰¹ *Usus sám nevytváří normu spisovného jazyka: vytváří se, totiž vzniká a dále se vyvíjí, z různých tendencí za teoretických zásahů a tím se liší od normy lidového jazyka* (HAVRÁNEK 1932: 39). Vztah normy a kodifikace je tedy oboustranný: norma se dle Havránka sice vytváří na základě úzu, ale také (či spíše především) na základě teoretického pěstění, tj. kodifikace, která „vybere“ ty prvky z úzu, které se stanou normou. Vztah triády můžeme zobrazit následovně:

Obr. č. 3: Vztah úzus – norma – kodifikace u B. Havránka. (V.V.)

Sama norma je závazná, ale ze stylistického hlediska je nesmírně důležité danou normu moct a umět porušovat kvůli různým stylisticko-pragmatickým efektům: *důležitost normy samé tkví právě v tom, aby tvořila základ, který pak lze záměrně porušovati pro speciální stylistické účely, ať emocionální nebo prostě hovorové, pro cíle umělecké, zvláště jevištní a pod.* (HAVRÁNEK 1935b: 182)

¹⁰⁰ Tj. dle Havránka (1932) *soubor jazykových prostředků gramatických i lexikálních (strukturálních i mimostrukturálních), pravidelně užívaných.*

¹⁰¹ Teoretické zásahy jsou viděny na dvou osách: jednak na ose *internacionální, exkluzivní X národní, lidový*, jednak na ose *změna X srozumitelnost.* (HAVRÁNEK 1932: 36n.)

Celý sborník je ukončen kolektivními *Obecnými zásadami pro kulturu jazyka*. Také tady najdeme dvojí postavení normy spisovného jazyka: jednak je pramenem normy *průměrná literární praxe jazyková* (nikoliv exkluzivní) *za posledních padesát let* (SČJK 1932: 246) (nejedná se pouze o literaturu beletristickou jako u Ertla, naopak, je to literatura v nejširším slova smyslu), jednak je norma spoluvytvářena kodifikací. Teoretické zásahy mají podporovat stabilizaci spisovného jazyka, nearchaizovat, neprohlubovat rozdíl v gramatické stavbě mezi jazykem hovorovým a jazykem knižním, přičemž nesmí být uplatňována přímočará pravidelnost (SČJK 1932: 248n.).

Činnost kroužku v oblasti kultury jazyka a teorie spisovného jazyka pokračovala od roku 1935 na stránkách *Slova a slovesnosti*. Už v úvodu k prvnímu ročníku byla definována jazyková kultura: *Tato přeměna jazyka z pouhého prostředku, z pouhého reprezentanta předmětného světa v samostatný předmět naší pozornosti, našeho uvažování, našich emocí, - tento poměr k jazyku může být označen jako jazyková kultura* (SaS, 1, 1935: 2). Jazyková kultura je strukturovaná do tří oblastí: jazykové právo, vyučování jazyku a kodifikace jazyka. Právě tato triáda tvoří programové prohlášení SaS, pod kterým jsou podepsáni Havránek, Jakobson, Mathesius, Mukařovský a Trnka.

V prvních letech jsme svědky rozpracování teorií, které obsahovaly *Teze i SČJK*. Mnohokrát se autoři vyjadřují k pravopisu a k nutné reformě (žádají např. důslednou kodifikace u sloves 1. třídy 3. os. –u, –ou atp.). Argumentace je opět vedena tezí, že jazyk je nástroj: *spisovný jazyk není museální předmět, který má být konservován, ale nástroj denně užívaný stále širšími a širšími vrstvami národa, proto nelze jej vésti měřítkem minulosti, nýbrž třeba jej řídit podle potřeb soudobého života; proto je třeba i mluvnické kodifikace takové, jaké by bylo možno užívat bezpečně a spolehlivě a jaká by sama nebořila tu ustálenost, kterou jazyk má* (HAVRÁNEK 1935a: 13).

Mathesius se otázkami jazykové správnosti zabýval už od počátku své lingvistické kariéry. Jako hlavní kritérium jazykové správnosti označil *výrazovou účelnost*: *Výrazová účelnost jazyka je zato samým kořenem jeho platnosti a z ní myslím dají se dovoditi všechny hlavní postuláty správnosti jazykové* (MATHESIUS 1912/1982: 62). Už v roce 1912 formuloval zásady osobitosti jazyka a jazykové vytříbenosti (pod označením *bohatost a tvárnost jazyka; jazyková určitost a vybranost*). Výrazovou účelnost jako kritérium jazykové správnosti dále rozvedl např. Trnka (1927). V rámci funkčního strukturalismu nehraje dle Mathesia jazyková správnost zásadní roli, naopak, vyplývá z jednotlivých

požadavků na jazyk: *Může se snad někomu zdát, že mezi vlastnostmi, které na jazyku požadují, pomíjím jazykovou správnost. Je to zdání klamné. Jazyková správnost se v jazyku samém projevuje jen jako ustálenost, protože ani historická čistota, ani přímočará pravidelnost při kritickém zkoumání neobstojí jako její zkušební kámen* (MATHESIUS 1936/1982: 89).

Oproti Mathesiově *výrazové účelnosti* je pro Havránka kritériem jazykové správnosti především *noremnost*. Norma stojící mezi územ a kodifikací, která je dle Havránkových úvah spoluvytvářena kodifikací: *Takto pojatá spisovná norma opírající se o spisovný úzus a fixovaná kodifikací je i ve vyšší míře závazná: je kritériem jazykové správnosti* (NEBESKÁ 1999: 23).

Přestože je kritérium *noremnosti* odlišné od *výrazové účelnosti*, nejsou tyto termíny nekompatibilní, jsou pouze na odlišných rovinách: zatímco výrazová účelnost představuje vlastnosti spisovných prvků ve své funkční širokosti a bohatosti, termín má tedy daleko větší pragmatický potenciál, *noremnost* je vlastností systémovou. Rozdílem je závaznost: zatímco *noremnost* musí být závazná vždy (popř. záměrně porušována), výrazová účelnost nemusí, a proto má blíže k úzu. Na základě studií Mathesia a Havránka bychom tedy mohli *výrazovou účelnost* označit za termín parolový, *noremnost* za languový. Každý prvek, který je normovaný, je výrazově účelný, ale ne každý prvek, který je výrazově účelný, musí být normovaný.

2.3.6. Shrnutí

Pražská škola má zásadní význam pro úvahy o spisovném jazyce zavedením triády úzus – norma – kodifikace. Názory na to, co má být kodifikováno a na základě čeho určovat normu, se samozřejmě lišily (blíže k problematice terminologie Pražské školy srov. NEBESKÁ 1996). Dodnes nevyřešený je vztah normy a kodifikace, v němž se dostáváme do začarovaného kruhu. Otázky spisovnosti zařadila Pražská škola pod kulturu jazyka. Tu tvoří opět triáda – jednak práce lingvistická, tj. kodifikace normy, dále školská,¹⁰² tj. rozšíření normy, a v neposlední řadě spisovatelská praxe, na základě níž

¹⁰² Zmiňme především středoškolské učebnice členů PLK, např. Havránek (1933: 4) k výkladu o spisovném jazyku uvádí (není náhodou, že spisovnosti je věnována hned první kapitola učebnice): *Český jazyk, kterým se píšou knihy a noviny a kterého se užívá také ve veřejných projevech, je český jazyk spisovný. Český jazyk spisovný je všude tam, kde se česky mluví a píše, stejný, jednotný; tímto jazykem umějí mluvit a psát všichni vzdělání Čechové. Spisovný jazyk český je zčásti jiný než ta lidová čeština, kterou znáte z domova, kterou mluvíte sami doma, při hrách, na ulici a kterou slyšíte mluvit na vesnicích i v městech. Česky mluvit umíte, ale ve škole se musíte naučit mluvit a psát správným jazykem spisovným.*

norma vzniká. Slovy Z. Starého (1995: 17): *Smyslem kultivace [v pojetí Pražské školy – pozn. V.V.] je přispět k tomu, aby jazykové prostředky byly s to přiměřeněji naplňovat vyjadřovací cíle a potřeby na jazyk kladené jeho uživateli. Předmětem kultivace je spisovný jazyk (ne jazyk lidový) a jejím nástrojem kodifikace (spisovného jazyka). Kritériem kultivace je pak imperativ: žádný ze zásahů do jazyka nesmí umenšovat jeho (aktuální) vyjadřovací schopnosti, ba naopak, každý takový zásah by měl vyjadřovací potenciál a flexibilitu jazyka násobit. Problémem ovšem zůstává, že tato kultivace se provádí preskriptivně (srov. výše načrtnutý vztah normy a kodifikace): *Spisovná mluva se široce rozlévá jako rozvodněná řeka, je nutno stále ji sváděti do jejího řečiště, klásti meze jejímu rozrůžňování, a to činí, aspoň v základních věcech, kodifikace, zejména mluvnická* (TRÁVNÍČEK 1942: 106). Jedná se sice o jinou preskripci než puristickou, vzniká na základě jiných kritérií, ale přesto se o preskripci v jistém slova smyslu stále jedná. Funkcionalismus ano, ale funkcionalismus intervenční.¹⁰³ Navíc: Které funkce jsou v termínu *funkční kriterion* zdůrazněny? Kdo rozhoduje o tom, které jazykové prostředky plní tu kterou funkci? Tyto otázky zůstaly nezodpovězeny (blíže srov. STARÝ 1995). Ideje Pražské školy byly ve 30. letech zásadní a měly obrovský ohlas. Vznikly na základě radikálního odmítnutí purismu, resp. některých jeho prvků. Ovšem: teorie spisovného jazyka (a jazykové kultury) nebyla do detailů propracována, ani jednotliví členové Kroužku k ní nezastávali jednotná stanoviska (hlavně rozpory tzv. anglistické-mathesiovské složky kroužku versus slavistické-havránkovské). Tato nejednotnost spolu s deklarovaným funkcionalismem, který ale nebyl do detailů propracován, vedla fakticky k dalšímu prohlubování dichotomie spisovnosti – nespisovnosti, resp. vztah spisovné a obecné češtiny nebyl uspokojivě vysvětlen (a podle kritérií funkcionalismu ani být vysvětlen nemohl).*

Kritéria estetická, historická či nacionální stále zůstávala a zůstávají živá, přestože je přístup Pražské školy radikálně odmítal.¹⁰⁴ Kroužek však potvrdil ještě jeden rys spisovné češtiny – její superioritu, která přerůstala až v jakousi představu funkční univerzálnosti (srov. např. *Teze*, představa o spisovné češtině jako koiné atp.): *Obory, které se vyjadřují spisovným jazykem, jsou rozmanitější než u jazyka lidového a jsou z části takové, že se prostředky lidového jazyka prostě vyjádřiti nemohou. [...]* Naproti

¹⁰³ *Pražská škola a puristé tedy sdíleli základní modalitu své činnosti kolem češtiny – jejich přístup k jazykové praxi byl bytostně intervenční. Z tohoto hlediska vystoupení teoretiků jazykové kultury proti puristům na přelomu dvacátých let v léta třicátá tedy nebylo vystoupením proti intervencím puristů, ale proti purismu těchto intervencí.* (STARÝ 1995: 114)

¹⁰⁴ Když např. F Trávníček (1942) mluví o jazykové správnosti, postupuje podle jazykových rovin: správnost mluvnická, slovníková, logická, estetická, slohová. Kdo a na základě čeho ale určí, co je správné?

tomu v oborech, v nichž se užívá lidového jazyka, lze více nebo méně snadno užít i jazyka spisovného (HAVRÁNEK 1932: 41n.). Idea superiority spisovného jazyka pak Kroužek vedla k upřednostňování psaných prostředků před mluvenými,¹⁰⁵ formálních před neformálními, neutrálních před emotivními atp. Pojem *spisovnost* nebyl v Pražské škole pojmem problémovým (a možná také proto nebyl ani definován) – stál v jasném kontrastu k teritoriálním dialektům. Spisovný jazyk nebyl omezen pouze na psanou oblast, naopak to byl samozřejmý prostředek kultivovaného vyjadřování mluveného (blíže srov. NEBESKÁ 2003: 62nn.).

Představa nadřazenosti a funkční univerzálnosti spisovné češtiny je bohužel patrná dodnes, a to zvláště z diskusí o reformu pojetí dnešní spisovnosti.

¹⁰⁵ Mluvené češtině byly věnovány např. Weingartovy nebo Trávníčkovy práce o spisovné výslovnosti, ale také o tzv. hovorové češtině (WEINGART 1935). Je zajímavé, že hovorovou češtinu Weingart začleňuje do oblasti jazyka nespisovného.

2.4. Spisovnost po roce 1945¹⁰⁶

Ihned po vyhlášení Košického vládního programu¹⁰⁷ se přestalo mluvit o jakémkoliv formě čechoslovakismu (byla deklarována jak národnost česká, tak slovenská), podobně také jazyk československý byl nemyslitelný. Úředním jazykem se ústavou z 9. května 1948 stává čeština a slovenština. V Československu žijí dva národy (*Češi a Slováci, dva bratrské národy, členové velké rodiny Slovanstva*),¹⁰⁸ ale tvoří jeden československý lid. Oficiální ideologie tuto problematiku blíže neřešila, resp. ji jako problematickou ani neviděla.

Volání po federaci bylo ale ze strany Slováků silné – ústavou z roku 1960 vzniká Slovenská národní rada a ústavou z roku 1968 je symetrická federalizace definitivně vytvořena: *My, národ český a slovenský, vycházejíce z poznání, že naše novodobé dějiny jsou prodchnuty oboustrannou vůlí žít ve společném státě [...], respektující suverenitu každého národa [...], jsme se dohodli na vytvoření československé federace.*¹⁰⁹ (Blíže srov. např. HORÁLEK 1969.)

Přestože bylo ve válečných letech pozastaveno vydávání *SaS*, teorie spisovného jazyka nastíněná Pražskou školou se rozvíjí také po válce. V roce 1947 bylo *SaS* obnoveno a členové Kroužku se hrdě přihlásili k meziválečným kořenům. Za války ovšem Kroužek ztratil svého předního člena V. Mathesia a z exilu se nevrátil R. Jakobson. V roce 1949 zemřela významná osobnost meziválečné lingvistiky E. Smetánka.

Došlo také k institucionálním změnám péče o český jazyk. V roce 1946 byl z kanceláře Slovníku jazyka českého vytvořen Ústav pro jazyk český, o šest let později, po vzniku Československé akademie věd, byl začleněn do její struktury.¹¹⁰ Ideologizace jazykovědy se dotkla samotné existence kroužku. Protože nezapadal do koncepce akademie a jako každý spolek musel být veden pod hlavičkou Národní fronty, byl v roce 1952 rozpuštěn a nahrazen Kruhem moderních filologů.

¹⁰⁶ Problematikou jazykové kultury po roce 1945 se ve svých pracích do detailů zabýval V. Cvrček (2004, 2006a). Proto se v této části zaměřím na pouhý výsek jazykové kultury, a to na teorii spisovného jazyka, kterou se pokusím analyzovat důkladněji. Z tohoto důvodu bude tato kapitola užší než předešlé – ne tedy proto, že by byla druhořadá, ale proto, že už byla nově analyzována. Zaměřím se pouze na otázky koncepce spisovného jazyka a jen okrajově na problematiku pravopisu a jazykové kultury vůbec.

¹⁰⁷ Především bod VI. (Kompletní znění např. URL <http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm> [cit. 2008-09-23].)

¹⁰⁸ URL <http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html> [cit. 2007-11-25].

¹⁰⁹ URL <http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1968.html> [cit. 2007-11-25].

¹¹⁰ URL <<http://www.ujc.cas.cz/oddeleni/index.php?page=dejiny>> [cit. 2008-10-01].

Z nejvýznamnějších lingvistických prací, které vyšly v krátkém období 1945-1948, musíme zmínit Trávníčkovu monumentální *Mluvnici spisovné češtiny* (první díl 1947). Zajímavé je jeho pojetí stratifikace češtiny. V mluvnici totiž popisuje *normu vlastního spisovného jazyka, a to neodborného neboli obecného jazyka spisovného, který je jádrem spisovného jazyka ve smyslu širším, t. j. mluvy všech příslušníků našeho národa ve společných všech věcech hmotné i duchové kultury* (TRÁVNÍČEK 1947a: 7). Rozdíl mezi *odborným spisovným jazykem a obecným spisovným jazykem* je především v lexiku. Jsme tady svědky konstituování hovorové vrstvy češtiny, která bude teoreticky dále rozvíjena především na přelomu 50. a 60. let. Koncepce hovorovosti se odrazila také v Trávníčkově *Slovníku jazyka českého* (1952⁴, přepracované vydání původního slovníku Váši a Trávníčka 1934-1937), který *obsahuje slovní zásobu spisovné češtiny dnešní, a to mluvené i psané, vlastně spisovné i hovorové* (TRÁVNÍČEK 1952⁴: V.). Jaká jsou kritéria hovorovosti, popř. na základě čeho se Trávníček rozhodoval při volbě hesel, předmluva neuvádí. Každopádně je zde nastíněn jen výsek mluvené češtiny, a to mluvená čeština spadající do spisovné variety.

Spisovnost je chápána především jako kulturní hodnota. Spisovný jazyk se často označuje jako *nářečí kulturní* (TRÁVNÍČEK 1948: 31), *Spisovný jazyk vyrostl sice z lidového nářečí, ale vyvinul se vlivem svého kulturního poslání ve zcela samostatný, osobitý útvar jazyka národního* (TRÁVNÍČEK 1948: 34).

Po roce 1948 došlo k schématické, ale o to zásadnější kritice prvorepublikových „buržoazních, kosmopolitních a idealistických“ směrů (srov. např. SGALL 1951). Strukturalismus byl (spolu s marrismem) odsouzen a začal povinný import lingvistických idejí ze Sovětského svazu.

2.4.1. Strukturalismus – marrismus – marxismus (1948-1960)

Marrismus znamenal pro českou jazykovědu pouze krátkou epizodu (cca 1948-1950), která byla ukončena moskevskou jazykovědnou diskusí (na stránkách *Pravdy* od května do července 1950) a vydáním Stalinových statí o jazykovědě. Marrismus do Československa přišel sice už ve 30. letech, zůstal ovšem bez ohlasu. N. Ja. Marr (znalec kavkazských jazyků) se zabýval vztahem mezi politickými a jazykovými změnami. Vznikla tzv. teorie stadiálního vývoje jazyka, podle které zásadní politická

přeměna zásadně ovlivní národní jazyk, protože ten má „třídní povahu“ (*Obsah slova i jeho forma, stejně jako významová a formální stránka věty jsou tak či jinak spojeny se světovým názorem společenského prostředí*. MEŠČANINOV 1948: 2). Jazyk se přitom vyvíjí ve skocích po „nahromadění“ určitého počtu změn (*Jazykový vývoj probíhá evolucí a transformací. Nepřetržitě hromaděné kvantitativní změny způsobují evoluční přesuny, které lze pozorovat v určité periodě historického života. Mezi těmito periodami probíhají změny revoluční*. MEŠČANINOV 1948: 2).¹¹¹

Po válce byl marrismus uveden na českou půdu sborníkem *Sovětská jazykověda* (1949) obsahujícím překlady jeho nejvýznamnějších stoupenců. S tímto lingvistickým směrem se identifikoval hlavně Bosák (1949a), ale také např. Havránek (1948). Nacházel totiž paralely mezi marrismem a meziválečným strukturalismem Pražské školy. Styčné body tkvěly především v důrazu na celostní vidění jazyka, v důrazu na konvergenci vývoje národních jazyků, v semioticky komplexním popisu jazyka s ohledem na vztah jazyka a skutečnosti atp. (ESČ 2002: 256) Důležitým prvkem bylo také akcentování jazyka jako sociálního jevu.

Bosák (1949a: 133) poznamenává: [Dle ředitele Ústavu ruského jazyka Filina] *je princip stranickosti jediným kritériem správného hodnocení v jakémkoliv oboru. To znamená, že metodologie vědecké práce musí odpovídat marx-leninské teorii a potřebám socialistického budování. Pro všechny obory linguistické práce je závazná materialistická teorie, která se dívá na jazyk jako na nadstavbu, jejíž vývoj je dán vývojem sociálně-ekonomické základny*.

Promítneme-li si toto učení na bouřlivou dobu po roce 1948 a na českou (socio)lingvistickou situaci, zjistíme opravdové nebezpečí těchto tezí: snahu po „zlidovění“ „buržoazní“ spisovné češtiny s její archaickou normou. B. Havránek tomu svou autoritou „prvního lingvisty“ zabránil (NOVÁK 1991). Zásadní v tomto ohledu je např. jeho článek *Demokratisace spisovného jazyka* (HAVRÁNEK 1947, 1949) nebo také Havránkova praxe v rozhlase: *Ovšem nechceme tuto demokratisaci chápat jako tak zvané přiblížení jazyka k lidu – to by bylo přežilé buržoazní chápání lidu -, ale je třeba spisovný jazyk zbavit zděděné úlohy jazyka úzké privilegované třídy, zbavit jej této exkluzivnosti,*

¹¹¹ Marrovo učení můžeme shrnout do následujících bodů (blíže srov. BLAND 1997):

- odmítání genetické teorie jazyků,
- nekomunikativní původ jazyka, jazyk jako druh umění,
- jazyk jako sociální „nástavba“,
- primárnost gestiky,
- jazyk jako třídní fenomén,
- stadiální teorie jazykového vývoje.

uzavřenosti, aby se stal vhodným nástrojem nového, opravdu lidového společenství (HAVRÁNEK 1949: 7). Musíme podotknout, že se tato myšlenka nevzdaluje pojetí spisovnosti meziválečné Pražské školy (TEZE 1929/1970: 46). Je pouze dle dobových rétorických zvyklostí zradikalizována. Demokratizací je myšleno ovládnutí a ovládání spisovného jazyka, a to především prostřednictvím školy a masmédií. Nejedná se o připsání masových nespisovných prvků do oblasti spisovného jazyka, ale o co nejmasovější rozšíření přístupu ke spisovnému jazyku a k možnosti si ho osvojit. Návrhy na radikální reformu pojetí spisovného jazyka se objevily okrajově (J. Krejčí při jazykovědné diskusi na ministerstvu školství 24. 11. 1949; CVRČEK 2006a: 20n.) a zůstaly bez většího ohlasu.

Marrismus znamenal pouze okrajovou kapitolu v dějinách české lingvistiky a neměl na její další vývoj větší vliv. Byl ovšem stalinismem ideologicky diskreditován a s ním také přední čeští lingvisté.

Stalin (dle teoretických podkladů A. S. Čikobavy) v roce 1950 ostře odsoudil marrismus a jeho teorii třídosti jazyka a rehabilitoval historicko-srovnávací lingvistiku.¹¹² Pouhých několik měsíců po diskusích v sovětské *Pravdě*¹¹³ spor přechází i do Československa. Opravdu radikální tažení proti marrismu se v českých podmínkách spojilo s tažením proti strukturalismu Pražské školy.¹¹⁴ Hlavními odsouzenými tezemi byl imanentní jazykový vývoj, teorie funkčních stylů a typologie jazyků, a to vše pod nařčením z „formalismu“ a z „popírání“ společnosti jako jazykového determinantu. Ve skutečnosti byl marrismus se strukturalismem ideově jen minimálně propojen. Oba směry ovšem musely být z ideologického hlediska odstraněny, a proto se k jejich diskreditaci využilo krátkého spojení z konce 40. let.

Stalin odmítl učení o jazyce jako nástavbě společenského vývoje: *Jazyk patří k společenským jevům, působícím po celou dobu existence lidské společnosti. Proto jazyk a zákony jeho vývoje lze pochopit jen tehdy, zkoumá-li se v nerozlučné spojitosti s dějinami společnosti.* Uznává, že jazyk je nástroj, ale vnáší do této definice i

¹¹² Zarážející v tomto ohledu je *SaS* a *NŘ* z roku 1950, kdy se v jediném ročníku v některých člancích setkáváme s heroizací Marra (Trávníček) a v jiných s jeho rezolutním odmítnutím ve jménu Stalinových statí (Sgall).

¹¹³ Původně se jednalo o spor Čikobavy a Meščaninova. (Blíže srov. MORAVEC 1950.)

¹¹⁴ Emotivní spory se v letech 1950-1952 odehrávaly na stránkách *Rudého práva*, *Tvorby* i *SaS*.

marxistickou rétoriku – *jazyk je nástroj boje a vývoje lidské společnosti*.¹¹⁵ Zdůrazňuje *jednotný*, nikoliv *třídní* národní jazyk (*jazyk jakožto prostředek styku byl vždy a zůstává jednotný pro celou společnost a společný pro všechny její členy*) (STALIN 1950a, 1950b).

Celá 50. léta se odvíjejí ve smyslu vyrovnávání se s marxismem a se svou vlastní lingvistickou minulostí. Zatímco se např. Trávníček postavil iniciativně a dogmaticky za marxismus (TRÁVNÍČEK 1951b), Havránek musel podstoupit „sebekritiku“ za marxistickou a strukturalistickou „úchylku“ (HAVRÁNEK 1951a-c, 1962). Přesto ale zůstává Havránek poměrně antidogmatický. Díky svému postavení „prvního lingvisty“ se mu podařilo zachovat jisté kontinuum s principy meziválečné Pražské školy: *Vcelku jde o to, abychom v období, kdy se tvoří celá řada nových pojmů a vytváří celá nová pojmová problematika, abychom dovedli při zachování základního charakteru našeho jazyka zabránit jeho porušování a přitom dosáhli jeho pružnosti, ohebnosti a barvitosti* (HAVRÁNEK 1951d: 92). Za budovatelským patosem se jasně skrývá Mathesiova pružná stabilita a jednota v různosti. K širšímu rozpracování a rozvedení myšlenek meziválečné Pražské školy to však nevedlo a vzhledem k politické situaci ani vést nemohlo. Jednalo se skutečně pouze o návaznost decentně naznačovanou než jasně deklarovanou.¹¹⁶

Zdá se, že problematika spisovnosti není v této době na prvním místě. Ideologické spory převažují nad lingvistickými. Otázky spisovnosti leží stranou. Často probíraným tématem je konstrukt tzv. národního jazyka, což souvisí s odmítnutím čechoslovakismu a s rozlišením češtiny a slovenštiny jako *dvou národních jazyků jednoho lidu* (např. BĚLIČ 1951). A právě pomocí národa (a národně reprezentativní funkce) se v této době často definuje spisovný jazyk. Nová koncepce spisovnosti ale nastíněna není.

Stalinovy stati jsou v 50. letech alfou a omegou lingvistického myšlení, resp. byly jeho nutnou podmínkou. K otázce kodifikace se pod tímto „ideologickým deštníkem“ vyjadřuje např. Dokulil (1951). Na svou dobu nesmírně odvážně se hlásí ve svém článku k meziválečnému PLK (citace ze Stalina se zdají být spíše rétorickou nutností a oficiální ideologickou úlitbou než skutečným záměrem). Zabývá se triádou úzus – norma – kodifikace a zpětným vlivem kodifikace na normu. Poznává, že se jazyk se svou normou vyvíjí, a proto je kodifikace vždy „o krok pozadu“. Používá výstižné přirovnání:

¹¹⁵ *Národní jazyk společný celému národu je hotov. Ovšem je jasné, že dnes, kdy spisovný jazyk jako celá kultura se stává opravdu majetkem a nástrojem všech, nemůže jazyk spisovný setrvalovat na zbytečných zastaralých prostředcích, ať mluvnických nebo slovních* (HAVRÁNEK 1955/1963: 99).

¹¹⁶ Přímé citace ze sborníku *SČJK* byly nebezpečné, zásadní díla Pražské školy byla tabuizovaná. Až počátkem 60. let se situace začíná uvolňovat.

[...] *sama kodifikace nemůže plynule zachycovat živou proměnnost normy. Abychom použili obrazu: kodifikace není filmovací aparát, nýbrž normální fotografický přístroj, který nám dovede zachytit pohyb, dění jen velmi nedokonale, jako momentní snímek. Kodifikace zachycuje také vlastně už vždy minulou fázi vývoje* (DOKULIL 1951: 139).
V otázkách kodifikace a vůbec péče o spisovný jazyk navrhuje následující čtyři kritéria:

1. požadavek funkční vytříbenosti,
2. vývojová nutnost sblížení s jazykem hovorovým a obecným,
3. požadavek zákonitosti (pravidelnosti) a úspornosti,
4. požadavek pružné ustálenosti a jednotnosti.

Spojení s PLK je jasně patrné, a to v bodě 1, 3 a 4, kdy nepřímou zaznívá Mathesiova jazyková vytříbenost, pružná stabilita a systémovost. Bod 2 je ovlivněn Stalinovými statěmi a vůbec marxismem s jeho „netřídností“ jazyka. Meziváleční strukturalisté věřili (či doufali) ve funkční expanzi spisovné češtiny. Ta se ale nekonala, odtud požadavek „odexkluzivnět“ spisovný jazyk. Tvrzení, že práce Havránka a Pražské školy budou *tvorit bezpečnou základnu naší theoretické i praktické práce se spisovným jazykem* (DOKULIL 1951: 140), bylo sice odvážné, ale především nebezpečné, a proto ho Havránek musel zmírnit: *Dvouleté úsilí promyslit důsledky z prací Stalinových mne přesvědčilo, že tomu tak není* (HAVRÁNEK 1951c: 140).

Podobně také Hausenblas (1951), když analyzuje marxistickou kulturu jazyka. Vychází z Pražské školy, bere ji za základ, ale vytýká jí (neoprávněně) exkluzivní „třídnost“: *Avšak na druhé straně úzce zaměřené uplatňování funkčního hlediska, potrhující odlišnost a mnohdy i exkluzivnost vyjadřování v různých oblastech jazykového styku, zastínilo zřetel k soudružnosti jednotlivých vrstev spisovného jazyka a zřetel k celonárodní povaze jazyka vůbec*. Hausenblas zdůrazňuje nutnost celonárodnosti (na základě demokratizace) a ústrojnosti (tj. systémovosti) ve spisovném jazyce (srov. *Teze* nebo *SČJK*).¹¹⁷

Právě požadavek celonárodnosti byl nesmírně často zdůrazňován např. Havránkem (1950: 9): *Také požadavek jednoty spisovného jazyka [vedle demokratizace – pozn. V.V.], přísné jednoty, se dnes spíše zesiluje, než zeslabuje. Proto*

¹¹⁷ Nutnou podmínkou tomu je také jazykové vyučování a vzdělávání učitelů. K tomu srov. např. JEDLIČKA 1957.

nelze snižovat kvalitu spisovné češtiny, nýbrž je třeba zvyšovat kvalitu všech jejích projevů.

Proč se právě v 50. letech zdůrazňuje celonárodnost a demokratizace spisovného jazyka? Opět to souvisí s mimojazykovými činiteli – se společenskou ideologií. Komunistický režim se interpretoval jako národní jednotu pod hlavičkou jednotné a jediné Národní fronty. Tato jednotnost a unifikovanost byla nedílnou součástí komunistické ideologie 50. let. Jakákoliv diferenciací byla interpretována jako nebezpečná odchylka či úchylka. Odtud pramení např. nesmyslné osočování různých směrů z „nemarxismu“, z „formalismu“, odtud směšně rychlé názorové změny pod taktovkou sovětského vývoje a předhánění se v tom, kdo je větší marxista, a to podle toho, co se právě v dané chvíli za „pravý“ marxismus považovalo. Režim se často oháněl demokracií a demokratizací, chápal ji ovšem v jiném slova smyslu než my dnes. Znamenala především masovost, tj. kvantitativní převahu. Diktatura proletariátu (pod vedením „lidové“ vlády a „lidového“ prezidenta) měla nastolit beztřídní společnost. Vulgarizace pojmu demokratizace tedy v ideologickém slovníku znamenala sjednocení, nivelizaci a odstranění minim Gaussovy křivky ve jménu masových (proletářských) maxim.

Musíme podotknout, že především díky osobě B. Havránka tato vulgarizace v jazykovědě, resp. v kodifikaci, naštěstí neproběhla. U Havránka se zkřížila tato teze s myšlenkami Pražské školy (blíže srov. např. NOVÁK 1990). Interpretoval demokratizaci jako rovnost přístupu k osvojování (a používání) spisovného jazyka. Jedná se o změnu skladby uživatelů spisovného jazyka (nikoliv situací jeho užívání), ale nejde o změnu vlastností a kritérií spisovného jazyka, byť částečně i tato oprávněně nastala, ovšem až po obhájené vědecké diskusi a na teoretických podkladech (hlavně PRAVIDLA 1957). Havránkovi, jakožto pojítku mezi meziválečnou a poválečnou lingvistikou a jako bariéře proti radikálním, době poplatným názorům, vděčí při zpětném pohledu na 50. léta dnešní bohemistika za mnohé.

Co se stratifikace jazyka týče, docházelo k podporování konstruktů tzv. hovorové vrstvy. Tu např. Kopečný (1949: 17) definoval jako *mluvenou formu spisovné češtiny*. A spolu s Trnkou jako *nevtíravou správnou řeč, prostředek společenského styku*. Má se jednat o *útvár spisovného jazyka, která nemá na jedné straně znaky „nápadně pečlivé mluvy školské nebo retardační“, na druhé straně znaky vulgární a – doplnili bychom – zřejmě dialektické*. Kopečný se snaží ukázat rysy hovorovosti na jednotlivých jazykových

rovinách, výběr prvků je ale značně subjektivní a nesystematický. Zvláštní je především postavení hovorové *formy* jazyka: Kopečný ji definuje jako derivát – tedy mluvenou podobu spisovné češtiny, na druhé straně ale poznamenává, že hovorová *forma* jazyka může působit zpětně na jazyk spisovný. Vnímá hovorovou vrstvu jako součást spisovného jazyka, která je volně otevřená nespisovným varietám a přes kterou pronikají původně nespisovné prvky do jazyka spisovného. Za povšimnutí stojí fakt, že hovorovosti přisuzuje apriorní mluvenost, resp. její psaná podoba se už z definice samé vylučuje.

Podobně také Bělič (1960: 131): [hovorová čeština] *je na jedné straně prosta všech archaismů a knižních prvků vlastního jazyka spisovného, takže i v běžném denním styku působí nenuceně a přirozeně, na druhé straně však neobsahuje ani prvky vysloveně nespisovné, jako např. některé jevy obecné češtiny nebo i starých místních nářečí.* Tuto hovorovost spojuje se společenskými změnami po roce 1945. Jako dialektolog oprávněně poznamenává, že *spisovný jazyk je sice už od dřívějšíka útvarem celonárodně uznávaným v obecných oblastech veřejného styku, důsledně se ho však užívá jen v projevech psaných, kdežto v mluvených projevech víceméně pouze oficiálních* (Bělič 1960: 131). Právě tato stěží definovatelná hovorovost je Běličovi možným pramenem kodifikace, resp. pramenem poznání spisovného úzu. Pravidlům pravopisu z roku 1957 přisuzuje důležitou roli: *ulehčit zvládání spisovného jazyka vyrovnáváním předpisované normy s živým jazykovým povědomím národního celku a odstraňovat nebo alespoň snižovat psychické zábrany v užívání spisovného jazyka v běžném hovoru, tj. přispívat k upevňování spisovné češtiny hovorové.*

Hovorová čeština se má upevňovat, aby vytvořila plnohodnotnou mluvenou (konverzační) podobu spisovné češtiny. Ani tato teze se nijak nevymyká pojetí spisovnosti v PLK, kdy se členové snažili deklarovat funkční univerzálnost spisovné češtiny a vytvořit z ní opravdovou českou koiné (srov. např. TEZE 1929/1970: 59: symbiotický vztah *spisovného jazyka hovorového a spisovného jazyka knižního*).

2.4.2. Pravidla pravopisu

V roce 1946 byla sice vydána nová pravidla pravopisu, jedná se však pouze o reprint pravidel z roku 1941. Podobně v roce 1948. Hned v prvním čísle obnoveného *SaS* Havránek (1947-1948) bilancuje působení Kroužku právě pohledem na daná pravidla a na *PSJČ*. Poznamenává, že *PSJČ* dal zapravdu ve více než 80 % sporných bodů

Kroužku, ne tedy *Naší řeči*. Sporná zůstává kodifikace délek ve slovech *ličidlo* nebo *srdečko* a akusativ neuter sg. *je*, kteréžto jevy zůstaly nezměněny od pravidel z roku 1924. Na pravidlech z roku 1941 Havránek kritizuje opět nedůslednost, častou archaičnost a především pak nesouhlasí s kodifikací substantiv vzoru *píseň / kost*. *Vcelku nová Pravidla usilují však zřejmě o vyrovnání se současným usem spisovného jazyka. [...] Avšak na druhé straně nedosáhla plného vyrovnání s ním, protože se nepostavila revolučně na stanoviska dnešní stavby spisovného jazyka a jeho zákonitosti. Více nebo méně své vyrovnání se současným usem stále ještě Pravidla berou jako ústupky proti pravidelnosti, plynoucí ze struktura minulé* (HAVRÁNEK 1947-1948: 21).

Zásadní reformou prošel pravopis v roce 1957. Teoretická příprava byla poměrně důkladná, zmiňme např. konferenci o pravopisu v Liblicích (1953) nebo rozsáhlou diskusi o pravopisu v letech 1954-1956 na stránkách *NŘ* a *SaS* nebo dotazníkové šetření (1954). V úvodu k dotazníku se dočteme, že *nemá-li taková kodifikace mást a zneklidňovat uživatele spisovného jazyka, je třeba, aby [...] rozpory mezi spisovnou praxí a teorií, mezi usem a kodifikací byly odstraněny* (DOTAZNÍK 1954). Tato formulace je zářející v tom, že vypouští termín *norma* (důvody mohou být pragmatické – dotazník byl určen širší veřejnosti). Počítalo se s tzv. závazným územ, který *de facto* normu (byť ne úplně) supluje? Radikální pojetí úzus – kodifikace samozřejmě nemohlo být realizováno.

Základní myšlenkou reformy, jejímiž gestory byl Havránek a Trávníček, byla snaha posílit vybavovací funkci pravopisu (oproti doposud akcentované funkci zaznamenávací). Radikální reforma pravopisu (zrušení *i* a *y*, *ú* a *ů*, popř. pronikání foneticko-morfologických prvků z obecné češtiny) byla odmítnuta s tím, že by se přetrhala vazba na češtinu obrozenskou, popř. humanistickou.

Definitivně se odstranilo kolísání délky vokálů u deverbativních substantiv (tím byl vyřešen hlavní pravopisný spor celé první poloviny 20. století) a u cizích slov, a to podle *spisovného úzu*. Hlavním zjednodušením bylo počestěné psaní některých obecně známých cizích slov (*kvocient, teorie, glosa, fotbal* atp.). Podle mluvené řeči se také zjednodušilo psaní *s* a *z* v cizích slovech: buď se počestila úplně (*bazén*), nebo se připouštěla dubleta (*analysa - analýza*).¹¹⁸ Ne ale ve všech slovech: bylo „nedůstojné“, aby se slova jako *komunismus* nebo *president* psala se *z*. Proto se k nim další „přidala“, aby tvořila jakousi skupinu výjimek (blíže srov. SEDLÁČEK 1993b: 136n.). Zásadně

¹¹⁸ Celkovou analýzu pravidel najdeme v celé *NŘ* 1957 a 1958, ke koncepci blíže srov. VÁHALA 1956.

se také rozmnožil počet sloves, u nichž bylo kodifikováno kolísání mezi první a pátou třídou a mezi vzory *trpí* a *sází*. Právě masovým kodifikováním dublet měla být zajištěna demokratizace spisovného jazyka a jeho „odexkluzivnění“.

Vidíme jasně, že základním kritériem pro spisovný jazyk byl ve sporných případech jazyk mluvený. Snaha reformovat alespoň částečně spisovnost pomocí mluvenosti je zřejmá. První oblastí v tomto slova smyslu byla samozřejmě oblast lexika přejatých slov, která se musela češtině svým pravopisem přizpůsobit. Jedná-li se o jazyky s jinak koncipovanou pravopisnou soustavou, kodifikovala se daná podoba podle českého mluveného úzu. Tato cesta je zcela logická. Plně však aplikována nebyla. Na spisovnost se stále ještě nahlíží jako na pojítko k obrozenské češtině, které nesmíme ztratit. Na druhou stranu připuštění mluvenosti jako jednoho z možných kritérií jazykové správnosti je zásadním krokem na cestě k její celkové reformě.

Pro skutečné prosazení pravidel byla vydána i spousta popularizujících příruček, které měly dané změny náležitě vysvětlit, propagovat a ukotvit. Zmínme především *Stručnou mluvnici českou* (Havránek – Jedlička 1958), *Pišme podle nových Pravidel* (Daneš – Dokulil – Hausenblas – Váhala 1958) nebo teoreticko didaktickou práci *Zavádění nových Pravidel českého pravopisu na školách* (Čech 1958).

Diskuse o pravopisu probíhaly i nadále – především články Běliče (1963-1964), Vachka (1964) a Sgalla – Nováka (1964), kdy se ozývaly hlasy po ještě radikálnější pravopisné reformě. Vachek se zabýval funkcemi pravopisu a normami psaného a mluveného jazyka. Své úvahy shrnuje: *Požadavek nepřiliš nesnadného pravopisu je tedy rovnocenný požadavku, aby přechod od mluvené normy k normě psané (či chceme-li, transformace promluv mluvených v promluvy psané) byl co nejsnadnější* (VACHEK 1964: 123). Chápe nutnost vyrovnat dichotomii psanosti – mluvenosti alespoň na rovině pravopisu, když už ne na rovině celého pojetí spisovnosti. Celá diskuse započatá i ukončená Běličem (1966-1967) končí s nulovým řešením: v roce 1966 a 1974 jsou sice vydána nová pravidla pravopisu, ale změny oproti roku 1957 jsou minimální. (Blíže k diskusím o pravopisu v 60. letech srov. CVRČEK 2006: 49nn.)

2.4.3. Šedesátá léta

Ke konci 50. let jsou ideologické spory jakoby vyřešeny, argumentuje se sice Stalinem, ale dogmatismus jeho interpretace marxismu není tak silný. Nastává doba budování socialismu a s ním také budování nové češtiny: *Český jazyk žije dnes mocněji než kdykoliv dříve, protože intenzivněji než kdykoliv dříve žije česká společnost* (BĚLIČ 1955: 139). Dochází k rozvoji dialektologie i zkoumání mluvené češtiny. Přestože *Pravidla* 1957 kodifikovala dublety a přestože se jazyk rozvíjel především v oblasti lexikologické a všeobecně byla přijata teze o demokratizaci spisovného jazyka, objevovaly se (i před rokem 1957) hlasy po zachování exkluzivity spisovnosti (srov. např. BĚLIČ 1955: 127). Z toho můžeme usuzovat, že spisovnost jako hodnota, resp. spisovnost a jakýsi exkluzivní postoj mluvčích k ní, je jedním z jejich typických znaků.

Značně dogmatická doba 50. let je definitivně zakončena konferencí *Problémy marxistické jazykovědy* (Liblice 1960). Dochází k zásadní diskusi o pojetí spisovného jazyka, která již předznamenává uvolněnější 60. léta. Problematika spisovnosti se totiž „vešla“ do pojetí marxismu: *Zvlášť výrazné spojení mezi vývojem společnosti a vývojem jazyka je možno pozorovat u toho specifického nástroje celonárodního dorozumívání, který označujeme jako jazyk spisovný* (DOLEŽEL – HELCL 1961: 94).

Jedlička (1962a) na konferenci poznamenal, že se v časovém vývoji mění nejen jazyk, ale také jeho funkce, mění se vztah společenství ke spisovnému jazyku. Za určující faktor považuje (pod vlivem tzv. hovorové češtiny) jazyk běžně mluvený. Vlastnosti spisovného jazyka se dle Jedličky mění spolu s vývojem společnosti. Spisovný jazyk je společensky determinován už od samotného jeho vzniku (volbou nářečního podkladu). Odtud chápání spisovnosti jako psanosti, které je nahrazováno postupným příklonem k mluvenosti. Zásadní vlastností spisovného jazyka je pro něj jeho normovanost. V Běličových stopách se vyjadřuje také k *běžně mluvenému jazyku* jako k prameni kodifikace (*Spisovný jazyk se vyvíjí v stálém kontaktu s jazykem běžně mluveným. Mezi oběma těmito formami národního jazyka je dialektický vztah*). Jakýkoliv náznak diglosie se nepřipouští: *Pokud jde o uživatele a konzumenty, stírají se v dnešním období vývoje spisovného jazyka, které jsem charakterizoval tendencí k celospolečenskosti (v podmínkách budování a dovršení socialismu), rozdíly mezi spisovným jazykem a jazykem běžně mluveným. Projevují se výrazněji jen v dílčích útvarech nářečních*

(JEDLIČKA 1962a: 296). Právě sblížení jazyka mluveného/hovorového a spisovného se má dovést v socialistické společnosti oproti diferenciacním tendencím na počátku národního obrození (k tomu blíže srov. BARNET 1962).

Počátkem 60. let se opět začalo živě mluvit o jazykové kultuře. Dle Jedličky (1962b: 272) je *cílem jazykové kultury dosáhnout vyšší úrovně jazykových projevů, jejich jazykové i slohové vytríbenosti, přivést k vědomí, že vhodné, výstižné a přiléhavé vyjádření přispívá k účinnosti a působivosti sdělovaného obsahu.* (Srov. pojetí meziválečného kroužku: *Smyslem kultivace je přispět k tomu, aby jazykové prostředky byly s to přiměřeněji naplňovat vyjadřovací cíle a potřeby na jazyk kladené jeho uživateli.* STARÝ 1995: 17.)

Začíná se zkoumat mluvená čeština a od mluvené češtiny je už jen krůček k diskusím o češtině obecné a o jejím vztahu k češtině spisovné. Diskusi vyprovokoval Sgall svým článkem *Obichodno-razgovornyj češskij jazyk ve Voproseh jazykoznanija* (9, 1960: 11nn.).¹¹⁹ Článek vyvolal bouřlivou odmítavou reakci (BĚLIČ – HAVRÁNEK – JEDLIČKA – TRÁVNÍČEK 1961). Je až hystericky odmítáno povýšit obecnou češtinu na koiné a důsledně se trvá na názoru, že obecná čeština je na stejné úrovni jako jiné interdialekty, má pouze kvantitativní převahu *a v dnešním jazykovém dění má tendenci rozšířit se jako běžně mluvená nespisovná řeč po celém území, tj. plně se připojit k „jádru“ národního jazyka. Tato tendence ovšem zdaleka není dovršena a její pronikání není přímočaré a jen tak jednoduché* (BĚLIČ – HAVRÁNEK – JEDLIČKA – TRÁVNÍČEK 1961: 101). Proti tomu ovšem už dříve ukazuje Bělič (1955: 42; 1958; nebo také HAVRÁNEK 1942/1963) ono typické dvojí chápání obecné češtiny – jednak jako interdialektu regionálně českého, jednak jako aspirujícího na celonárodní rozšíření. Na druhou stranu Chloupek – Lamprecht – Vašek (1962) se ohrazují proti termínu *jazyk běžně mluvený*. Ukazují, že se jedná o dichotomii psanosti – mluvenosti, tj. formy projevu. Tuto dichotomii vidí na jiné rovině (ryze formální) než spisovnost – nespisovnost (systémová).

Guruové české lingvistiky argumentují proti Sgallovi dialekticky: obecná čeština působí na hovorový jazyk, hovorový jazyk na spisovný, nivelizací nářečí dochází k rozvoji hovorového jazyka. Sgall naopak argumentuje normovaností obecné češtiny a nutností zkoumat tuto normu a její vztah k normě spisovné češtiny. Jako první

¹¹⁹ Článek vyšel v sovětském periodiku, protože by v monopolizované scéně českého lingvistického myšlení neměl šanci být vydán (CVRČEK 2006a: 38).

charakterizoval spisovnou normu nové češtiny jako *uměle (třebaže ne bezdůvodně) obnovenou*.¹²⁰ Rozpor mezi spisovnou a obecnou češtinou navrhuje překonat *demokratizací*. Tou argumentuje také Havránek a spol., ovšem oba tábory ji vidí jinak. Zatímco Havránek v umožnění nejširším masám osvojit si spisovnou normu, Sgall „snížením“ kodifikace připuštěním jistých obecně českých prvků (nejedná se tedy o kastování dle „tříd“, ale o respektování většinového úzu nezávisle na subjektivních charakteristikách mluvčího).

Sgall operuje s termínem *jádro národního jazyka*, do něhož by patřily jak prvky spisovné (kodifikované), tak nespisovné (běžně mluvené). Tím, že jsou oba útvary součástí jádra jazyka, působí na sebe daleko intenzivněji, než by na spisovnou češtinu působily např. dialekty.

Jenže ono připuštění obecné češtiny zavánělo marrismem a učením o jazyce společenských tříd. Z toho už je jen krůček k už dříve pronesené tezi, *že je tedy nutno nyní, po vítězství proletariátu, ji [spisovnou češtinu – pozn. V.V.] zrušit a zavést jako spisovný jazyk regionálně českou obecnou češtinu jakožto útvar vlastní dělnické třídy* (BĚLIČ 1955: 126). Tato věta je samozřejmě myšlena ironicky a Bělič pomocí ní rozebírá z pohledu marxismu mylné teze marrismu, které překrucuje až ad absurdum (že tedy marrismus nevěřil v to, že by se dělnická třída mohla spisovný jazyk vůbec naučit a ovládat, a proto je dle marrismu nutné, aby se spisovným jazykem stal právě jazyk vítězné, dělnické třídy). Přesto ideologické nebezpečí z osočení ze „zpátečnictví“ i na počátku 60. let ještě hrozilo.

Sami Sgallovi oponenti poznamenávají, že zvláštnost české jazykové situace není ve vztahu obecné a spisovné češtiny, ale v malé rozšířenosti a ustálenosti *hovorové formy češtiny spisovné*. K jejímu upevnění měla sloužit např. pravidla pravopisu z roku 1957. *Jestliže uznáme dosavadní spisovnou češtinu za nejvyšší jazykový útvar (při všech úpravách kodifikace), nemůžeme jí upřít právo, aby měla svůj vytříbený hovorový styl* (CHLOUPEK – LAMPRECHT – VAŠEK 1962: 264).

Sgallovi oponenti rozlišují dva termíny: jednak spisovný jazyk hovorový, jednak obecný jazyk hovorový. Zatímco první představuje mluvenou podobu spisovného jazyka, druhý představuje míšení prvků spisovných a obecně českých. První je tedy určen apriorně jako derivát psanosti do oblasti mluvené se zachováním většiny prvků psanosti, druhý jako primární projev mluvený. Toto rozlišení, které na stylistické rovině můžeme

¹²⁰ Citováno dle BĚLIČ – HAVRÁNEK – JEDLIČKA – TRÁVNÍČEK 1961: 104.

označit dichotomií oficiálnosti a polo-/neoficiálnosti, je logickým vyústěním daných úvah. Ne tedy dichotomie spisovnosti – nespisovnosti ani psanosti – mluvenosti, ale primární psanosti – primární mluvenosti.

Diskuse o obecné češtině se naplno rozvinula na stránkách *SaS* 1962 a 1963. Příímý vliv obecné češtiny na spisovnou je zásadně odmítnut a označen za *škodlivý* (BĚLIČ – HAVRÁNEK – JEDLIČKA 1962: 108). Zdůrazňuje se přitom oboustranné působení obecné a spisovné češtiny. Sgall (1962) argumentoval nutností zkoumat jazykové prostředky jednotlivých stylů, což by pomohlo ukázat skutečný výskyt spisovných či obecně českých prvků. Na tento požadavek reaguje Hausenblas (1962). Primárně zdůrazňuje, že hovorová čeština není chiméra: *Existenci hovorové češtiny a její potřebu zdůvodňují dva faktory, které jí daly vznik, které ji udržují a postupně upevňují: je to jednak hovorový styl vyjadřování, nejen v jeho elementárním odstínu obcovacím, ale i pracovním a konverzačním, v jehož podmínkách a pro jehož potřeby se vypracovává, jednak skutečnost, že stále přibývá mluvčích, kteří v hojně míře aktivně užívají spisovného jazyka i ve formě mluvené. Hovorová čeština je tedy „funkční jazyk“, jenž je (stále ovšem ne v podobě ve všech rysech vyhraněné) k dispozici uživatelům (vlastního) spisovného jazyka* (HAUSENBLAS 1962: 195).

Shrneme-li celou rozsáhlou diskusi o obecné češtině, dospějeme ke třem otázkám, na které oba tábory (Sgall versus akademici) odpovídali přesně opačně:

- Lze ztotožňovat obecnou češtinu a *jazyk běžně mluvený*?
- Působí rozvoj spisovného jazyka a obecné češtiny kontradiktoricky proti sobě?
- Jak se má spisovná čeština dále vyvíjet? Tj. na základě *jazyka běžně mluveného* nebo obecné češtiny?

K diskusi se opravdu objektivně a s nadhledem vyjádřil Novák (1962). Zdůrazňuje, že je potřeba zkoumat veškeré mluvené (tj. nepsané) projevy, ať je v nich použito jakéhokoliv kódu. V duchu pragmatického obratu v lingvistice se ohrazuje proti černobílým dichotomiím spisovnost – nespisovnost nebo psanost – mluvenost. Vychází z toho, že oblasti různých forem společenského styku používají kódy různě míšené, proto nelze jednotlivé stylové oblasti striktně rozlišovat dle použitých prostředků. Východiskem je pro Nováka pěstovat stylistiku mluveného projevu a analyzovat všechny objektivní a subjektivní slohotvorné činitele. *V této souvislosti je důležitá otázka, je-li*

zaměření na dodržování spisovných tvarů předpokladem vyšší kultury sdělovací a myšlenkové, nebo zda je s ní naopak v jistém rozporu (nebo je vztah složitější). [...] Zaměření na tzv. jazykovou správnost může bránit rozvoji a šíření důležitější kultury sdělovací a myšlenkové, že od ní odvádí mluvčího i posluchače (NOVÁK 1962: 268). Akcentování pragmatických aspektů promluvy je jasně patrné. Hlavní konflikt na počátku 60. let vyrůstá právě z odlišných lingvistických paradigmat zastávaných oběma skupinami.¹²¹

Jelínek (1963) navrhuje překlenout terminologickou nejednotu zavedením jediného termínu *hovorové češtiny*. Má-li to být pandán k češtině psané, nemůže být založen na regionálně omezeném dialektu či interdialektu. Proto navrhuje do hovorové češtiny připustit ty doposud nespisovné prvky, které se vyskytují ve všech interdialektech (např. instrumentál plurálu *-ma* nebo koncovky třetí slovesné třídy *-u* atp.). Doposud kodifikované tvary by zůstaly v platnosti, pouze pro oblast češtiny hovorové by byly připuštěny tyto dublety.

Diskuse o obecné češtině zastínila neméně zajímavou oblast vztahu normy a kodifikace, resp. samotného pojetí jazykové normy (zůstalo de facto pouze u článku Beneše 1961 a Havránkovy reakce na něj). Jednalo se především o to, že norma nejsou pouze *soubory jazykových prostředků gramatických i lexikálních (strukturních i mimostrukturálních), pravidelně užívaných* (SČJK: 33), ale také jejich závazné vyžadování. Beneš (1961) navrhuje odstranit tuto dvoukolejnost zavedením termínu *standard*: *Pro soubor jazykových prostředků pravidelně užívaných navrhuje užívat termín „standard“ [...]. Jako „standard“ by se tedy označoval jazykový normál, soubor pravidelných prostředků skutečně užívaných v jisté době (v jistém stylu atd.), obraz průměrného (většinového) úzu. Naproti tomu termín „norma“ by byl vyhrazen pro soubor jazykových prostředků závazně požadovaných a jako správné pocíťovaných* (BENEŠ 1961: 275). Kodifikace by pak znamenala de facto „vyhlášení“ normy. Zavedením těchto dvou termínů by se zjednodušila česká jazyková situace a odstranil by se rozpor mezi územ – normou – a kodifikací zavedením mezistupně standardu. Kodifikovat by se pak dala i taková norma, která je v rozporu se standardem. *My bychom*

¹²¹ Za zmínku stojí také to, že Sgall (1963) poprvé srovnal situaci češtiny se situací diglotických jazyků. *V češtině je situace blízká diglosii, liší se však zejm. tím, že spis. a ob. čeština jsou útvary poměrně velmi blízké (jde jen o odchylky v některých složkách) a že se jejich prvky v běžně mluvených projevech (stylu jednacího, konverzačního, popř. i odborného aj., někdy zase obcovacího) často kombinují* (SGALL 1963: 246). Havránek jakékoliv označení české jazykové situace jako diglosie brskně odmítl (HAVRÁNEK 1963: 257).

věc formulovali tak, že u spisovného jazyka nejde jen o bezděčnou snahu o neodchýlení od standardu (jako je tomu u jazyka lidového), nýbrž i o vědomé úsilí učinit zadost požadavkům normy, cítěné jako vzor, k němuž se třeba přibližovat. (Tato norma ovšem u většiny mluvčích splývá s tou kodifikací, které se kdysi učili ve škole.) (BENEŠ 1961: 275). Musíme ale poznamenat, že Benešův termín *standard* je de facto totožný s Havránkovým pravidelným územ. Také Havránek ve *SČJK* (1932: 35) uvádí, že norma spisovného jazyka je uvědomělejší a závaznější než norma nářečí.¹²²

Snaha zavést do českého prostředí termín *standard* se nezdařila, protože byla převálcována diskusí o obecné češtině. Přesto ale do celkového ovzduší počátku 60. let právem patří. Zajímavé je, že de facto stejný požadavek, tj. aby úzus byl skutečně respektován, se vyskytne na konci 20. století (viz dále).

Důraz na synchronní lingvistiku s pragmatickými aspekty je jasně patrný. Dokládá to také např. volání po novém slovníku češtiny, který by zachycoval současnou slovní zásobu (*PSČJ*, na kterém se začalo pracovat roku 1911, nemohl tomuto požadavku vyhověvat a Trávníčkův slovník měl omezený rozsah). Naposledním aspektem je také snaha o slovník dodržující nová pravidla pravopisu z roku 1957 (*SSJČ* vycházel v letech 1958-1971). Argumentuje se opět demokratizací jazyka: *spisovný jazyk se teprve nyní stává plně společným majetkem všech členů národa* (*SSJČ* 1960: V).

Opět byl vytvořen slovník spisovného jazyka, tentokrát ryze normativní povahy. Nespisovné oblasti jsou okrajové, *ale jen potud, pokud se s nimi setkají čtenáři ve významných dílech naší literatury* (*SSJČ*: V). Materiál je zase, byť pouze částečně, ovlivněn ideou dobrého autora. Ve *SSJČ* byla vypuštěna úzká terminologická oblast, přibyly ale výrazy frazeologické (hlavně v oblasti příkladů užití u jednotlivých hesel). Kvůli rozsahu bylo upuštěno od masivního dokládání jednotlivých slov-hesel jako v *PSJČ*.

Struktura hesla *spisovný* je opačná než v *PSČJ*, tj. na prvním místě uvádí (*o jazyce, řeči, jaz. prvcích, jevech ap.*) *užívaný v literatuře a v tisku vůbec, ve veřejných projevech (ve škole, v rozhlase, na divadle ap.): s. jazyk jednotná podoba národního jazyka, sloužící společnému dorozumívání ve všech oblastech veřejného života [...]*, a až na druhém místě *poněk. zast. týkající se spisování n. spisů [...]*. Spisovný jazyk je definován jak výskytem, tak vlastnostmi. Zdůrazněna je psanost spisovného jazyka a

¹²² Blíže srov. Havránkovu diskusní poznámku za BENEŠ 1961.

mluvenost pouze ve formálních situacích. V definici je zarážející apel na jednotu spisovného jazyka. Dá se odvodit z požadavku jeho celonárodní platnosti. Vidíme tedy, že spojitost spisovnosti a psanosti byla už tehdy interpretována jako signifikantní a vyústila diskusí o obecné češtině (viz výše).

Problémy jazykové kultury se opět vynořují na samotném konci 60. let (je otázkou, jaký a zda vůbec na to měly vliv politické události, rozhodně politické uvolnění přineslo možnost přímo navázat na práce PLK). Na sklonku roku 1968 byla pořádána diskuse o spisovné češtině a jazykové kultuře (tedy přímý odkaz na meziválečnou Pražskou školu). Vyšel jednak sborník, jednak se s tímto tématem setkáme na stránkách *NŘ* a *SaS* 1969.¹²³

Dle Daneše (1969: 96) je základem kultury mluvy *schopnost a dovednost přirozeně, plynule a výstižně postihovat řeči to, co člověk vnímá smysly, co si představuje a cítí, o čem přemýšlí a co zároveň chce sdělit druhému nebo druhým*. Termín běžně mluvený jazyk označuje jako *termín z nouze*. Definuje ho jako jeden z prvních situačně, nikoliv v rámci stratifikace češtiny: je to *repertoár všech různých (různorodých) jazykových prostředků (nespisovných, ale zčásti i spisovných, resp. společných), kterých se užívá v situacích, v nichž se nepředpokládá závazné užívání spisovného jazyka* (DANEŠ 1969: 100). Spisovný jazyk nepovažuje za jazyk konverzační, hovorový ano (jako typicky hovorové označuje tvary *říct, okýnko, zbyde, přejú*). Chápe tento útvar jako pomezí mezi češtinou spisovnou a obecnou (ne mezi všemi interdialekty [sic!]). Na druhou stranu poznamenává, že důležitější otázkou než jazyková správnost je jazyková kultivovanost (srov. Mathesiova nadřazenost vytříbenosti jazykové správnosti): *Domnívám se však, že důležitější než nereálný ideál úplné jednotnosti v užívání spisovného jazyka po stránce formální (hláskoslovné, tvaroslovné) je požadavek kultivovanosti [...]* (DANEŠ 1969: 107).

V podobném duchu se vyjadřuje také Chloupek (1969). Určujícím kritériem pro hodnocení projevu jako spisovného není použití spisovných prostředků, ale *záměr, s jakým k aktu promluvy přistupují; jinak bychom musili spisovný jazyk uznat málem za neuskutečnitelný školní postulát, popřípadě za fikci, nebo bychom v diskusích musili vždy nově stanoviti posuvné meze spisovnosti* (CHLOUPEK 1969: 143).

¹²³ Většinou *NŘ* a *SaS* přetiskují články sborníku *Kultura českého jazyka*. Severočeské nakladatelství Liberec, Liberec 1969.

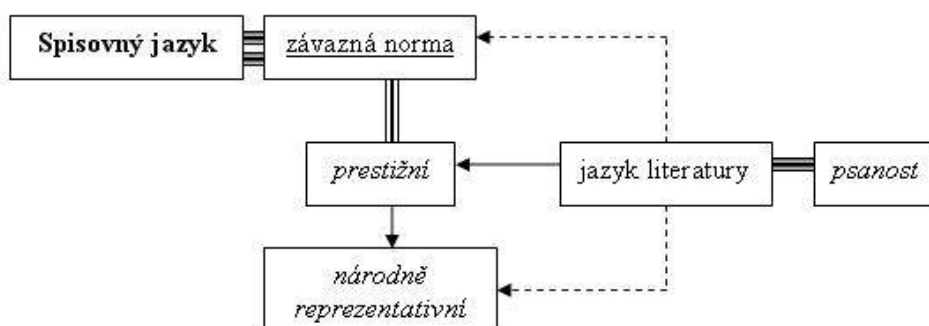
Vidíme, že vedle klasického vnímání spisovného projevu jako komunikátu se spisovnými prvky je patrná jednak návaznost na PLK a na Mathesiovu jazykovou vytříbenost, tj. kultivovanost projevu, jednak interpretace spisovného projevu jako pouhého záměru mluvčího vytvořit spisovný komunikát bez ohledu na ne-/hyperkorektní prvky, které použije.

Havránek (1969) shrnuje své názory na spisovný jazyk:

- spisovný jazyk má specifické úkoly (funkce), a proto i specifickou povahu (funkční rozrůznění),
- má uvědomělejší a závaznější poměr k normě,
- je národně reprezentativní (ad první bod),
- má prestižní funkci (ad druhý a třetí bod),
- je to jazyk literatury,
- psanost je jeho imanentní znak.

V duchu *SČJK* pak rozděluje vlastnosti prvků spisovného jazyka: mezinárodní versus domácí, přesnost versus tradičnost a racionalita versus emocionálnost. Spisovný jazyk má být jednotný i variabilní (Mathesiova pružná stabilita a jednota v různosti; k tomu blíže srov. JEDLIČKA 1969) a má se upevňovat školskou praxí (opět teze prosazovaná PLK; blíže srov. STICH 1969 o úkolech kultury jazyka a kultury řeči)¹²⁴.

Havránkovo schéma spisovného jazyka (jeho vlastností) můžeme zobrazit následovně:

Obr. č. 4: Kritéria spisovného jazyka a jejich vztahy v pojetí B. Havránka. (V.V.)

¹²⁴ Stich (1969: 166) poznamenává: [...] nejaktuálnějším úkolem je dnes dosáhnout změny v postojích uživatelů jazyka, zvláště těch, kteří spisovného jazyka aktivně užívají ve veřejném prostředí nebo kteří mu sami vyučují, k spisovnému jazyku, k otázkám jazykové správnosti a slohové vytříbenosti atd.

V centru schématu stojí „pole“ jazyk literatury jakožto primárního „nositele“ spisovného jazyka. Z tohoto důvodu úzká vazba mezi spisovností a psaností. Literatura jakožto jedna z hlavních reprezentantů kultury je (a vždy byla) záležitostí prestižní, resp. národně reprezentativní. Tyto vazby ještě utužují dané dichotomie. S podobným chápáním spisovného jazyka se setkáváme dodnes a v něm tkví problematika zařazení mluvenosti do spisovnosti.

Shrněme: Šedesátá léta jsou zásadní v uvědomění si dichotomií spisovnost – nespisovnost a psanost – mluvenost. Tato problematika byla řešena pokusem ustanovit hovorovou vrstvu češtiny, která je sice spisovná, ale mluvená. Obecně se tedy situace spisovné češtiny charakterizuje jako *proces sblížení s jazykem běžně mluveným* (JEDLIČKA 1964: 14). Zdůrazňována je celonárodní vlastnost spisovného jazyka a jeho výskyt v tištěných médiích. Spisovný jazyk je specifická varieta a jeho specifčnost je dána speciálními úkoly, které plní ve společnosti, odtud požadavek jeho funkční diferenciacie (HAVRÁNEK 1963a, 1969), tedy už ne absolutní jednotnost, ale rozrůzněnost a možnost a dovednost tuto rozrůzněnost používat v praxi, ve vytváření jistých komunikátů s jistými funkcemi (využívat pragmatického potenciálu prvků z různých jazykových útvarů). Diskuse o mluvené (obecné) češtině je spojena se změnou lingvistického paradigmatu, tj. s pragmatickým obratem v jazykovědě.

2.4.4. Tzv. normalizace

Sedmdesátá a osmdesátá léta v české lingvistice jsou poznamenána normalizačním patosem. V rámci „sebekritiky“ za společensko-politický vývoj na konci šedesátých let se mnozí lingvisté odmlčují, a to dobrovolně i nedobrovolně. Dochází k opětovnému restaurování marxismu, kritika, která probíhala na počátku padesátých let, se teď opět vrací, ale v kultivovanější a mírnější formě. Je nutno v každé stati jakéhokoliv tématu použít adjektivum marxistický či socialistický... Bylo zastaveno vydávání řady *Travaux*, nicméně nepřímé odkazy na PLK a na Mathesiovu teorii spisovného jazyka se objevují stále. Takto charakterizuje např. Kuchař (1971: 214) tehdejší teorii spisovného jazyka: *Vedle požadavků funkční vytríbenosti, jednotnosti a pružné ustálenosti, jakož i demokratizace spisovného jazyka zdůrazňuje se zvláště potřeba ústrojnosti jazykových prostředků, posilování vnitřních zákonitostí a pravidelnosti jazykové stavby*. Mathesius sice není nikde citován, ale jeho odkaz je jasně patrný.

Z hlediska lexikografie musíme připomenout vydání *SSČ* (1978), které má opět povahu normativní i kodifikační zároveň. De facto se jedná o jednosvazkové shrnutí *SSJČ* se zvýrazněnou didaktickou funkcí.

Programové přihlášení se k marxismu bylo nutné. V květnu 1973 se v Praze z podnetu ideologického oddelenia Ústředního výboru KSC a Prezidia ČSAV (OMJ 1974: 5) konal seminář *O marxistickú jazykovedu v ČSSR*, který se pod taktovkou J. Petra snažil opět posílit ideologické postavení marxismu v rámci české a slovenské lingvistiky a hrubě odsoudit Pražskou školu a strukturalismus vůbec.¹²⁵ A tak Havránek (1973; OMJ 1974) vydává svou stať *Marxistické řešení problémů spisovného jazyka*. Svě pojetí spisovnosti jakožto *autonomnosti* v rámci jazykového systému podrobuje kritice, zdůrazňuje společenskou funkci spisovného jazyka a jeho demokratizaci (jako v 50. letech). Zaznívají také věty, které připomínají volání po spisovném jazyce jako koiné: *Dnes bychom spíše zdůraznili, že se spisovný jazyk neliší od jazyka vůbec kvalitativně, ale především kvantitativně [sic!], i co do svých úloh i normy i vztahu k celonárodní společnosti* (HAVRÁNEK 1973: 226). Opět shrnuje své teze o spisovném

¹²⁵ *Ještě nebyly překonány všechny důsledky krizového období [...]. Jazykovědci musí ve své práci důsledněji a s větší rozhodností uplatňovat principy marxismu-leninismu. Prosazování této směrnice je povinností institucí i jednotlivců. [...] Řídící úlohu strany je třeba důsledně prosazovat v kádrové politice v akademických ústavech i na vysokých školách* (OMJ 1974: 257).

jazyce, tentokrát ovšem vyznívají jinak než před třemi lety: (1) národní reprezentativnost, (2) jazyk užívaný ve veřejných projevech psaných i mluvných a (3) závaznost normy. Odmítl tezi o vazbě spisovnosti a psanosti, naopak zdůrazňuje, že spisovnost je jak psaná, tak mluvená. Funkce spisovného jazyka zmíněny nejsou. Ve světle Havránkových tezí z roku 1969 se může jednat o krok zpět kvůli úlitbě marxismu, ale na druhou stranu „rozpojení“ spisovnosti a psanosti (či spíše literárnosti) může být také chápáno jako reflexe literatury 60. let (zvláště beletrie), kdy se Ertlova teze o dobrém autorovi-beletristovi stává absolutně neudržitelnou.

Významnou událostí bylo IV. zasedání Mezinárodní komise pro spisovné jazyky slovanské v Moskvě 1974 (srov. JEDLIČKA 1975), kterého se zúčastnili také čeští lingvisté. Z našeho pohledu je zajímavé především vystoupení V. Barneta, který formuloval vztah jazyka spisovného a standardního: *Podle VI. Barneta stává se „spisovný“ jazyk standardním tehdy, jestliže nabývá charakteru prestižního útvaru na základě širokých sociálních expektací* (JEDLIČKA 1975: 119). Termín *standard* byl dále rozveden např. Horeckým (1979a). Chápe ho jako specifické prvky promluv (mluvené komunikace), v nichž je sice spisovnost očekávána, ale nemusí být vždy realizována. Standard je tedy širší než spisovný jazyk, od kterého se odlišuje právě jistým sociálním očekáváním, které mu poskytuje daleko větší variantnost (triáda spisovnost – standard – substandard). S takovýmto pojetím standardu se de facto setkáváme dnes.

Dále se v 70. letech rozvíjejí dvě oblasti: zkoumání mluvy, a to hlavně mluvy městské a jejího poměru k původním dialektům, a kultura mluvy.

Termín městská mluva je masově rozpracováván. Průkopnickou prací v tomto ohledu je BRABCOVÁ (1974). Etabluje se nový lingvistický termín, který má podchytit jazykový vývoj od dialektu k interdialektu ve vazbě na společenské změny. Zásadní je vztah původního dialektu a interdialektické obecné češtiny: *Je tedy zřejmé, že proces rozrušování relativně pevných obecně českých znaků má svůj počátek už v nářečním základu mluvy a že už v této rovině se projevuje i rozdílný stupeň spisovného vlivu na jednotlivé typy, a to vcelku v souladu s výsledky současných výzkumů městské mluvy. Rozdíl mezi tradičním nářečím a městskou mluvou je jen v intenzitě tohoto pronikání* (JANČÁKOVÁ 1974: 191).

Hronek v této době publikuje svou *Obecnou češtinu* (1972), Jedlička *Spisovný jazyk v současné komunikaci* (1974) a Cuřín s Novotným *Vývojové tendence současné spisovné češtiny a kulturu jazyka* (1974). Všichni vycházejí ze schématu zavedeného

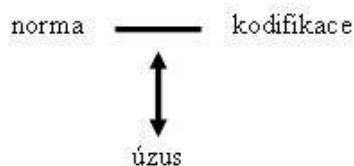
v 60. letech, tj. z triády obecná čeština – hovorový jazyk – spisovný jazyk, je zdůrazňována existence mluvené podoby spisovné češtiny. Obecná i spisovná čeština na sebe sice působí, ale stále je chápána jejich příslušnost do různých stylových oblastí (HRONEK 1972: 124). Spisovná čeština se vyvíjí v sepětí s *jazykem běžně mluveným*, a to díky demokratizaci jazykových prostředků (CUŘÍN – NOVOTNÝ 1974: 11).

Naproti tomu Jedlička (1978) už plně rozlišuje normu mluvenou a psanou (podobně jako Vachek). Spisovný jazyk charakterizuje jako útvar regionálně neomezený, s formou mluvenou i psanou, pro projevy veřejné a připravené [pouze!], bez vymezení skupin uživatelů, s jednotnou normou a kodifikovaný. Hovorový spisovný jazyk se od něj odlišuje v tom, že se vyskytuje i v soukromém spontánním projevu, s vymezenou skupinou uživatelů a bez jednotné normy. Představuje dle tradice ono přechodné pásmo mezi spisovností – nespisovností a mezi psaností – mluveností. Znaky spisovného jazyka jsou podobné jako u Křístka a Kuchaře (1978, viz dále): celonárodnost, kodifikace spisovné normy, relativní jednotnost normy, relativní návaznost na vymezenou skupinu či vrstvu nositelů, funkční stylová diference spisovného jazyka. Opět se nejedná o kritéria platná pouze pro spisovný jazyk ani o kritéria platná pro spisovný jazyk za všech okolností.

Jedlička dále rozpracovává teorii normy započatou PLK, a to především tezemi o dynamičnosti normy a statickosti kodifikace. Je-li norma sociálně podmíněná, musí být charakterizována také nositelé normy. Jedlička vymezuje *základnu spisovné normy*, k jejímž nositelům patří *všichni aktivní uživatelé spisovného jazyka bez ohledu na jejich sociální začlenění a bez zřetele k jejich regionálnímu původu nebo pobytu* (JEDLIČKA 1978: 60), tato norma je ale dále vnitřně diferenciována podle objektivních i subjektivních slohotvorných činitelů, tzn. musí být variantní – varianty Jedlička dělí na regionální a kontaktové (mezi dvěma jazyky); stručně řečeno, Mathesiova *pružná stabilita a jednota v různosti*.

Z oblasti jazykové kultury zmiňme především konference Z teorie spisovného jazyka (21.-23. 1. 1976, sborník 1979) a Aktuální otázky jazykové kultury (14.-17. 6. 1976, sborník 1979). Jedlička (1979: 17) se v duchu Havránka vyjadřuje ke zpětnému vlivu kodifikace na úzus [sic!]: *Není pochyb o tom, že kultivování spisovného jazyka se nutně týká spisovné normy, že vyúsťuje v ovlivňování úzu a že se toto ovlivňování děje prostřednictvím kodifikace. Norma a kodifikace představují souvztažnou dvojici*

pojmu [...]. Bereme-li normu i kodifikaci jako prvky na téže hierarchické úrovni, triáda úzus – norma – kodifikace se promění následovně:

Obr. č. 5: Vztah úzus – norma – kodifikace u A. Jedličky. (V.V.)

Jedlička zdůrazňuje statický i dynamický prvek spisovného jazyka (viz výše). Normu má každý jazykový útvar, ale spisovný jazyk je typický právě onou statickou složkou, tj. kodifikací. Naznačené schéma ovšem nemůže vysvětlit českou jazykovou situaci. Kodifikace má jistě zpětný vliv na spisovný jazyk a jeho užívání, má ale zpětný vliv na úzus, jak naznačuje Jedlička, nebo na normu? A může vůbec být kodifikace na stejné „úrovni“ jako norma, resp. je v kodifikaci vše, co je v normě? Obávám se, že tomu tak není. Důvodem Jedličkova pojetí mohla být snaha naznačit obsoutranný vliv kodifikace – norma a norma – kodifikace.

Horálek (1979) se pozastavuje nad labilitou normy spisovného jazyka. Dochází k závěru, že tato labilita je pouze přirozeným důsledkem tendencí ve spisovném jazyce k internacionalizaci, intelektualizaci atp. *Protože se spisovný jazyk stále mění, musí se obnovovat i kodifikace spisovné normy. Každá nová kodifikace je připravována jazykovým územ* (HORÁLEK 1979: 75). Stejně jako Jedlička ztotožňuje postavení normy a kodifikace. Odtud úzus jako pramen kodifikace. Nevedl by ale tento princip k nutnému „přípuštění“ obecné češtiny? Je kodifikace vždy věrným odrazem normy? Na tyto otázky Horálek ani Jedlička odpověď nedávají.

Daneš (1977, 1979) jako první rozvedl vztah kodifikace (jako části jazykové kultury) a postoje, který mluvčí zaujímají k jazyku. Hodnocení jistého jazykového jevu pomocí postoje je subjektivní, ovšem lingvistika by se měla snažit hodnocení objektivizovat, a to podle kritéria (1) noremnosti, (2) adekvátnosti k funkcím a (3) systémovosti. Noremní je takový jazykový prostředek, který je určitým společenstvím přijat nebo je přijatelný. Adekvátní je ten prostředek, který je schopen splňovat funkční potřeby daného společenství. Systémové hledisko pak určuje, zda je určitý jev v souladu s vývojovými tendencemi, resp. zda je to jev centrální nebo periferní z hlediska

jazykového systému. Daneš zdůrazňuje, že si tato kritéria nejsou rovnocenná, jsou hierarchicky uspořádána, přičemž noremnost je kritériem nejvyšším.¹²⁶

Oproti tomu Horecký (1979b) pojímá spisovný jazyk jako varietu se čtyřmi znaky: (1) celospolečenská platnost, (2) kodifikovanost spisovné normy, (3) relativní jednotnost normy, (4) jisté omezení normy (např. její variantnost). Všechny tyto vlastnosti je možno shrnout pod kritérium kodifikovanost: jisté prvky jsou celospolečensky platné, protože jsou kodifikované. Norma je jednotná, protože je kodifikovaná. Norma je částečně omezená, protože je kodifikovaná, a proto musí nutně obsahovat jisté variantní prvky.

Na postoj uživatele ke spisovnému jazyku navázal Stich (1979) tezí, že norma má jak objektivní/objektový, tak subjektivní/subjektový charakter: [...] *jazyk je objekt, na němž se projevují hodnoty, a pole hodnocení a [...] je objekt lidské aktivity, která směřuje tu k jeho proměně, tu k znemožnění proměny* (STICH 1979: 100).

Shrnutí: Na konferenci *Aktuální otázky jazykové kultury* byly především rozvinuty teze o společenské podmíněnosti normy a o nositelích této subjektivně objektové normy, resp. nutnosti tyto nositele definovat. Společenská podmíněnost také zastřešuje postojový vztah uživatelů (spisovného) jazyka k němu. Z našeho pohledu jsou zajímavá Danešova kritéria kodifikace, která představují první ucelený systematický pokus otázku kodifikace teoreticky řešit, a okrajové zmínění termínu *standard*, který měl vyřešit dichotomii spisovnosti – nespisovnosti a psanosti – mluvenosti. Horeckého zmínka bohužel zůstala bez větší odezvy. Ve většině případů se totiž stále setkáváme s konstruktem hovorové vrstvy spisovné češtiny.¹²⁷

V osmdesátých letech problematika spisovnosti částečně utichá. Jsou vydávány především popularizující práce z oblasti jazykové kultury: kolektivní *O češtině každodenní* (1984), Šlosarův *Jazyčník* (1985), Skácelův a Zimův *Jazyk mezi lidmi* (1983), Blažkovy *Zprávy z babylonské věže* (1984), kolektivní *Rok 2000 – jazyk jako most i propast* (1982) nebo Uličného *Prostor pro jazyk a styl* (1987). Nijak zvlášť do pojetí

¹²⁶ Naproti tomu Křístek – Kuchař (1978) uvádějí následující vlastnosti spisovného jazyka: má společenskohistorickou povahu, existuje ve dvou podobách (psané a mluvené), má celospolečenskou platnost, strukturní bohatost a vyšší stylovou diferencovanost a bývá kultivován, resp. je o něj institucionálně pečováno.

Tato definice je značně poplatná době. Uměle zdůrazňuje spisovnost psanou a mluvenou, celospolečenská platnost je až jevem sekundárním, tzn. prvky nejsou spisovné, protože jsou celospolečenské, ale jsou celospolečenské, protože jsou spisovné (srov. spisovnost jako umělý kód). Strukturní bohatství souvisí se specifickými funkcemi, které spisovný jazyk plní.

¹²⁷ Na tuto konferenci volně navázala konference pořádaná ústeckou pedagogickou fakultou (25.10.1979), která měla širší, didaktické vymezení vztahu spisovnosti a nespisovnosti.

spisovnosti nezasáhly, spíše se snažili ukotvit pojetí stávající, dát mu popularizující a didaktickou dimenzi.

Stále je zdůrazňována hierarchická stratifikace češtiny. Utěšený (1980) rozlišuje spisovný jazyk – hovorovou vrstvu a běžnou mluvu (tj. nadregionální obecnou češtinu). Podobně také Kraus – Kuchař – Stich – Štícha (1981). Kontruje Sgall (1981: 299): *Je tedy třeba si uvědomit, že užívání obecné češtiny v běžném hovoru (i mezi vzdělanými lidmi) není projevem jakési subjektivní nedbalosti nebo „jazykové nekultivovanosti“ Čechů, nýbrž že je to součást historicky vzniklé situace, se kterou je třeba počítat [...].* Ke kodifikaci poznamenává, že musí reflektovat také mluvené projevy, tj. reflektovat obecnou češtinu: *Obecná čeština (někdy – podle našeho názoru ne zcela přesně – nazývaná interdialektem nebo běžně mluveným jazykem) je v jistém smyslu základovou varietou jazyka – totiž z hlediska strukturního, zatímco spisovnou češtinu lze označit jako varietu nadřazenou co do funkcí.*

Rozpracovávána je také teorie norem z hlediska komunikačního aktu: Jedlička (1982b) rozlišuje normy systémové (týkající se útvaru jazyka), normy komunikační (charakter komunikování) a normy stylové. Teorie normy vrcholí v pracích Nebeské (1987, 1989 a následně 1996).

Zásadní význam měla ale Chloupkova *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti* (1986). Chloupek poprvé charakterizoval proměnu dichotomie spisovnosti – nespisovnosti v dichotomii veřejné – soukromé komunikace. Jeho *vyjadřování modelové a nemodelové* je de facto definicí standardu. Poznamenává také, že obecná čeština se jeví jako útvar s vyššími kulturními ambicemi. Chloupek tím zpochybňuje možné prosazení (a vůbec konstituování) hovorové češtiny. Spisovný jazyk je podle Chloupka *útvarem národního jazyka řídicí se kodifikací, užívaný záměrně v záležitostech národní kultury hmotné a duchovní, stylisticky rozrůzněný, národně reprezentační* (CHLOUPEK 1986: 11). Vidíme tady jasnou závislost normy na kodifikaci [sic!], tj. zdůraznění lingvistické preskripce v oblasti spisovného jazyka.

Chiméra hovorové vrstvy spisovné češtiny se ukazuje jako neudržitelná. Odsoudil ji např. Daneš (1988: 24): *Jak vidět, nepočítám s existencí variety (či útvaru) zvané „hovorová čeština“, postulované některými jazykovědci; její skutečná existence je podle mne chiméra či zbožné přání. Tímto ovšem nijak nepopírám evidentní existenci hovorové „vrstvy“ prostředků spisovné češtiny a jejího významu při krystalizaci relativně jednotné obecné češtiny (působení je tu ovšem oboustranné).* Označuje českou jazykovou situaci za specifický typ diglosie. Uznává sice, že důležitou vlastností spisovného jazyka má být

jednotnost, tuto jednotnost ale vidí ne ve smyslu horizontálním, nýbrž vertikálním. Daneš chápe jednotnost jako *shodný způsob vyjadřování ve shodných (analogických) komunikativních situacích* (DANEŠ 1988: 28).

2.4.5. Spisovnost 1989-1993¹²⁸

Přestože by se zdálo, že úzká spojitost jazyka a politiky po roce 1989 musí vzhledem ke změně režimu přestat, opak je pravdou. V 90. letech dochází ke sporu, který v dějinách lingvistiky nemá paralelu: ke sporu o pomlčku.¹²⁹

Hned ve svém prvním projevu před Federálním shromážděním prezident Václav Havel navrhnul změnu názvu státu, aby z označení *Československá socialistická republika* bylo vyškrtnuto adjektivum *socialistická* (22. společná schůze FS 23. 1. 1990). Nepředpokládal, že by návrh mohl být nějak komplikovaný. Musel ovšem projít všemi legislativními stupni, a tak se o něm na různých úrovních začalo diskutovat.

Havel nakonec po poradě s nejvyššími představiteli parlamentu navrhl variantu *Česko-Slovenská republika*, zatímco skupina poslanců (českých i slovenských) předložila protinávrh *Československá federativní republika* (26. společná schůze SL a SN, 29. 3. 1990). Návrh s pomlčkou způsobil velký rozruch, a to hlavně kvůli (neúmyslné) vazbě na tzv. druhou republiku. Zaznívaly různé interpretace moderních českých a slovenských a československých dějin, strany se osočovaly z čechoslovakismu, nacionalismu atp. Při hlasování byl prezidentův návrh s pomlčkou zamítnut hlasy českých poslanců, zatímco alternativní návrh prošel v dolní komoře. Horní komorou byl ale zamítnut, protože neprošel v její slovenské části. Výbor určený ke smíření stanovisek obou komor přišel s absurdním kompromisem: protože pomlčka znamená v obou jazycích něco jiného (v češtině rozdělovník, ale ve slovenštině spojovník), měl by se název státu psát v češtině bez pomlčky a ve slovenštině s pomlčkou (STEIN 2000: 61n.).

Nakonec se 9. dubna 1990 Federální shromáždění shodlo na názvu *Česká a Slovenská Federativní Republika* (proti pravidlům pravopisu psána s počátečními velkými

¹²⁸ Přehled vývoje spisovnosti jsem uzavřel rokem 1993. Je to především proto, že otázkami, které rozvířily českou lingvistiku v posledních 15 letech (tj. diskuse o *standardu*), se budu podrobněji zabývat v následující kapitole. Domnívám se, že rok 1993, v němž byla vydána nová pravidla pravopisu a v němž po rozpadu Československa proběhla rozsáhlá diskuse o *Česku*, by mohl tvořit vhodné zakončení tohoto historického přehledu. Chtěl jsem nastínit vývoj názoru na spisovnost a na pojetí spisovného jazyka od Dobrovského po současnost ve vazbě na mimojazykové činitele. Posledních 15 let vývoje lingvistiky zohledním v kapitolách následujících.

¹²⁹ Stranou necháváme spor o název státu tzv. druhé republiky, tam diskuse nebyla tak bouřlivá, navíc probíhala v jiných společenských a politických podmínkách.

písmeny ve všech slovech) (Ústavní zákon č. 101/1990 Sb.). Bylo totiž argumentováno tím, že spojka *a* je v obou jazycích souřadící a ani náznakem nevyjadřuje nějaké rozdělení, a aby se žádná ze stran necítila znevýhodněna malým počátečním písmenem, uzákoní se tento název v této grafické podobě (blíže srov. STEIN 2000).

Dalším „zapojením“ lingvistiky do aktuálních politických problémů byla otázka jednoslovného označení České republiky Česko. Tato problematika nebyla zdaleka nová – pozitivně se k *Česku* postavili např. Bělič (1968, 1969) nebo Knappová (1983), když zdůrazňovali správný slovotvorný vznik daného výrazu, jeho funkčnost, systémovost i poměrně dlouhou tradici (první výskyt v roce 1777). Přes velké spory a přes odpor mnohých lingvistů i samotných uživatelů nakonec označení *Česko* v současné češtině především díky publicistické praxi úspěšně zakořenilo.

Také v době nejnovější jsme (jsme byli) svědky jazykového purismu. Byl zapříčiněn masivním přejímáním cizích slov a cizích označení do češtiny po roce 1989. Interpretovány byly problémy počešťování apelativ i proprií, funkce cizího slova jako přívlastku a jeho postponovaného či anteponovaného umístění atp. Toto (nutné) masové přejímání, resp. otevírání se České republiky a české jazykové situace světu vůbec, mnozí uživatelé interpretovali jako jazykový úpadek, ozývaly se puristické hlasy, jako by těmito vlivy měl být jazyk zásadně ohrožen. Do bouřlivé doby ještě přišla „bouřlivá“ pravidla pravopisu 1993 (byť zčásti připravena ještě před rokem 1989 v ÚJČ, ale hlavně připravená bez konzultace s širší veřejností, to byl zásadní problém), která jakoby ještě znejistila veřejnost v tom, co je „správné“. Vleklé diskuse probíhaly především na stránkách Lidových novin. Odpor veřejnosti ke psaní cizích slov (typ *renezance*, *impresionismus*) vedl k vydání *Dodatku* (1994), který starý způsob psaní ponechal vedle nového. Přestože se nová pravidla snažila pravopis zjednodušit, posílit systémovost spisovné češtiny, ne ve všech případech tomu tak bylo. Nedůslednost pravidel kritizoval např. Sgall (1994b).¹³⁰

Nelze se divit, že se puristické tendence některých uživatelů jazyka opět objevily (blíže srov. např. KRAUS 1998, DOBRÍK 2004). Vývoj za posledních patnáct let ale ukázal, že takovéto názory jsou (a de facto v historii českého spisovného jazyka vždy byly) neopodstatněné a liché. Je ovšem pravda, že veřejnost si jen stěžívá na jazykový deskriptivismus, protože z masového pohledu je černobílá preskripce „jednodušší“.

¹³⁰ Spory o pravopis jsou, troufám si říct, celé širší veřejnosti a vědecké zvláště dostatečně známé. Proto se zde soustředím pouze na obecnou charakteristiku reformy, ne na jejich detailní analýzu.

Pravidla z roku 1993 zůstala na půl cesty mezi jazykovým preskriptivismem a deskriptivismem. Veřejnost je ale (snad ze zvyku nebo z pohodlnosti) pojmá preskriptivně, a proto se staví nechápavě ke kodifikovaným dubletám.

Po roce 1989 se česká lingvistika otevřeně přihlásila k odkazu PLK, který roku 1990 opět obnovil svou činnost. Vychází řada studií o PLK, funkčním strukturalismu a vůbec o pojetí jazykové kultury (srov. např. anketa PLK 1990) či jazykové správnosti (práce Daneše, Krause, Hausenblase), a to jak v synchronním, tak v diachronním pohledu (práce Sedláčka).

Sgall s Hronkem navázali na své práce z předešlých let (včetně emotivní diskuse o obecné češtině z let šedesátých) vydáním práce *Čeština bez příkras* (1992), kdy v popularizujícím tónu analyzují vztah spisovné a obecné češtiny. Připomínají, že snahy lingvistů a všech mluvčích by měly směřovat k všestrannému rozšíření komunikačních možností spisovné češtiny, a proto by *bylo užitečné veřejnost informovat o tom, že uživatelé spisovné normy by do ní mohli přijmout i tvary dosud počítané jako nespisovné, budou-li k tomu sami ve svém vyjadřování směřovat* (SGALL – HRONEK 1992: 96). Ne tedy lingvisté, ale mluvčí mají v rukou „osud“ svého jazyka, mluvčí mají být lingvisty informováni o procesech probíhajících v obecné i spisovné češtině atp. Tato myšlenka tvoří základní tezi dané publikace.

O. Hausenblas (1993a) se k problematice dichotomií v češtině vyjádřil po svém. Neinterpretuje paralelnost dichotomie spisovnosti – nespisovnosti a psanosti – mluvenosti, ale hranici mezi spisovností a nespisovností vede „uvnitř“ mluvenosti, čímž podporuje konstrukt tzv. hovorové češtiny. Jako znaky spisovného jazyka, které v jistém ohledu jeho teze podporují, uvádí nevšednost a formálnost. Problémem ale zůstává, že dané vlastnosti mohou být hodnoceny pouze ze subjektivního hlediska. Zásadně odmítá Sgallovy a Hronkovy návrhy na změnu vztahu spisovné a obecné češtiny (HAUSENBLAS 1993b), protože ty by vedly k plnému překrytí dichotomie spisovnost – nespisovnost a psanost – mluvenost, resp. hranice by byla v každé její části, byla by narušena celonárodní a prestižní povaha spisovnosti, resp. spisovnost by „devalvovala“ nebo by „zanikla“. Takovéto panické námitky jsou ale liché, což ukázal ve své reakci Sgall (1994a) (viz následující kapitola).

2.4.6. Shrnutí

V období rozsáhlých politických a společenských změn po roce 1989 se opět stává aktuální otázka spisovnosti, jazykové správnosti a kultury vyjadřování. O rostoucím zájmu svědčí počet konferencí, které byly po roce 1989 tomuto tématu věnovány (Spisovná čeština a jazyková kultura 1993, K diferenciaci současného mluveného jazyka, Spisovnost a nespisovnost dnes, Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny a perspektivy atp.). Širší (ba celospolečenskou) diskusi vyvolala *Čeština bez příkras a pravidla pravopisu* (1993).¹³¹

Zájem uživatelů jazyka dokazuje, že subjektivní obranný postoj k jazyku se u nich zesiluje v období velkých politických a společenských změn. V období jisté (či domnělé) stability či stabilizovanosti otázky spisovnosti, jazykové správnosti či jazykové kultury utichají.

Ještě jeden (snad nejvýznamnější) důsledek má nastolený vývoj: posílení lingvistického deskriptivismu (resp. volání po něm), a to nejen deskriptivismu deklarovaného, ale doufejme že v budoucnu skutečně a plně prosazovaného (viz následující kapitola).

¹³¹ Přestože se dichotomie spisovnost – nespisovnost pravopisu principiálně nedotýká (bliže srov. ADAM 2004), je nesmírně zajímavé sledovat to, že právě pravopis je pro masové uživatele jazyka měřítkem jazykové správnosti (srov. „problémy“ slov *mítink*, *pudink*, *brejle* atp.).

3. Spisovnost

Klíčovým termínem této práce je spisovnost, resp. spisovný jazyk. Tyto termíny bývají definovány značně široce a nejednotně (srov. např. CVRČEK 2006b). Přesto je nutné vzhledem k jejich zásadnímu postavení v dané problematice pokusit se o jejich definici. Podívejme se, jak daný termín *spisovný jazyk*, z kterého vyplývá také *spisovnost* (jako sjednocující vlastnost jednotlivých prvků zahrnutých do množiny spisovného jazyka), definují různé české a slovenské lingvistické slovníky a příručky různých autorů.¹³²

Spisovný: týkající se kultivované, prestižní, popř. oficiální variety jazyka; mající takovou podobu nebo povahu.

Jazyk spisovný: vypěstovaná, kodifikovaná varieta jazyka pro veřejnou a kulturní komunikaci.

(ČERMÁK 2004a)

Spisovný jazyk: vypracovaná stylisticky diferencovaná a kodifikovaná forma národního jazyka.

(MISTRÍK 2002)

Spisovný: týkající se kultivované, prestižní, popř. oficiální variety jazyka; mající takovou podobu nebo povahu.

Jazyk spisovný: soubor řečových vyjadřovacích prostředků uplatňujících se z noremního hlediska relativně vysoce ustáleným způsobem a zpravidla v kodifikované podobě zejména v oficiální a polooficiální komunikaci.

(LOTKO 1999)

¹³² Vycházel jsem z běžně dostupných reprezentativních příruček, hlavně z literatury vzniklé po roce 1989. Pro zajímavost jsem zde uvedl dvě definice z literatury starší. *ESČ* (2002) ani poměrně rozšířený slovník Brabcová – Martincová (1998) přímou definici termínu *spisovnost* nebo *spisovný jazyk* neuvádějí.

Spisovný jazyk: útvár národného jazyka řídicí se kodifikací, užívaný záměrně v záležitostech národní kultury hmotné a duchovní, stylisticky rozrůzněný, národně reprezentační.

(CHLOUPEK 1986)

Spisovný jazyk: vypracovaná, stylisticky diferencovaná a kodifikovaná forma národního jazyka; používá sa v literatúre, v masových komunikačných prostriedkoch a vo verejnom styku.

(HORECKÝ – RÁCOVÁ 1979)

Můžeme si všimnout shod i rozdílů v pojmání definic spisovného jazyka. Zásadní shodou je zdůrazňování toho, že spisovný jazyk je něco umělého, vypěstovaného, nepřirozeného, vzniklého na základě zásahů (Čermák: *vypěstovaný*, Mistrík, Horecký – Rácová: *vypracovaný*, Lotko: *kultivovaný*). Spisovný jazyk sám o sobě tedy neexistuje. Vzniká až na základě kodifikace, tj. záměrného, umělého zásahu (Čermák, Mistrík, Lotko, Chloupek, Horecký – Rácová), který je do značné míry ochranný a vede k zachování jistých, pro danou společnost v dané době důležitých a hodnotných jazykových prostředků. Další části definic se věnují použití, resp. výskytu spisovného jazyka (Čermák: *veřejná a kulturní komunikace*, Lotko: *oficiální a polooficiální komunikace*, Chloupek: *užívaný v záležitostech národní kultury*, Horecký – Rácová: *v literatúre, v masových komunikačných prostriedkoch a vo verejnom styku*). Spisovný jazyk, přestože je to výtvar umělý (nebo možná právě proto), je varieta reprezentativní a jako taková určena především pro oficiální, veřejnou komunikaci. Dalším společným prvkem většiny definic je důraz na slohově rozrůzněnou a variantní normu (Mistrík, Horecký – Rácová: *stylisticky diferencovaný*, Chloupek: *stylisticky rozrůzněný*), spisovnost jako taková by měla být tedy široká, aby vyhovovala různým uživatelům a různým funkcím spisovného jazyka.

P. Hill (1988a: 27nn.) zdůrazňuje jako stěžejní vlastnosti spisovného (resp. standardního) jazyka to, že se jedná o umělý konstrukt, který musí být polyfunkční a zároveň národně reprezentativní.¹³³ Jeho pojetí je tedy kompatibilní s výše uvedenými

¹³³ Poněkud skepticky vidí funkční diferenciaci T. Bex (1996: 19, 21), když poznamenává: *A standard language is therefore a variety that has minimal variation in form and maximal variation in funktion. [...] For instance, one might almost describe standard languages as pathological in their lack of diversity.* Je otázkou, zda spisovný jazyk je opravdu polyfunkční, a přitom obsahuje co nejméně variet. Při pohledu na klasickou triádu hovorovost – spisovnost – knižnost se to tak rozhodně nejeví.

definicemi. Polyfunkčnost souvisí se stylistickou diferenciací, národní reprezentativnost pak s jazykem kultury, literatury a masmédií. Obdobné vlastnosti zdůrazňovali také němečtí lingvisté před zavedením termínu *standard* (existence psané a mluvené podoby spisovného jazyka, nadregionální platnost, funkční diferenciacie a kodifikace) (blíže srov. KLEINE ENZYKLOPÄDIE 1983: 416).

Při analýze dnešního pojetí spisovnosti jako rámce celé této práce, která se jí zabývá v diachronním pohledu, musíme zmínit také teze V. Mathesia o *pružné stabilitě* (otevřenost, ale také trvanlivost kodifikace na základě normy) a *jednotě v různosti* (stylistická variantnost), které jsou platné dodnes a z jejichž odkazu lingvistika (a to nejen česká) ve svém přístupu ke spisovnosti čerpá.¹³⁴

O úloze spisovného jazyka jako prostředku kultury (Čermák, Chloupek) by se dalo diskutovat. Jistě tento požadavek plně platil v 19. a v první polovině 20. století, kdy byla česká společnost značně lingvocentrická (právě spisovný jazyk jako nositel národní kultury bývá tradičně zdůrazňován jako hlavní kritérium spisovnosti). Ale hlavně v dnešní postmoderní době charakterizované derridovskou dekonstrukcí, kdy dochází k míšení (a také popírání) veškerých žánrů, a tedy i jejich výrazových prostředků, kdy se stírá rozdíl mezi komunikací oficiální a neoficiální, veřejnou a soukromou, kdy je oproti (především gramatické) správnosti výrazových prostředků stále více zdůrazňována spontánnost komunikace a její efektivnost a efektnost, by se dalo o přímém spojení kultura (kultivovanost) – spisovnost pochybovat. Minimálně je vztah těchto dvou termínů do značné míry narušen.¹³⁵ Vlivem mnoha činitelů se současná česká společnost změnila a důraz na sebeovládání a na spisovný jazyk se přehoupl na požadavek spontánnosti. Dnes se klade důraz na funkčnost komunikace v celém jejím rozsahu. Termíny funkčnost a kultivovanost se od sebe vzdálily. To s sebou nese důležitou otázku, jak pojmout spisovnost, aby vyhovovala také dnešní době. Popř. si položit radikální otázku, zda má vůbec spisovnost jako taková v dnešní době své místo.

O spisovný jazyk je institucionálně pečováno, v českém prostředí především kodifikací. Zásadním problémem ovšem je, podle jakých kritérií by měla být norma spisovné češtiny kodifikována. Resp. je kodifikace záznamem spisovné normy, nebo jejím vytvořením? Polaritu obou názorů charakterizoval V. Cvrček (2006b: 47) jako jazykový

¹³⁴ Na druhou stranu je nutno poznamenat, že sám Mathesius v klíčové stati *O požadavku stability ve spisovném jazyce* (1932) ani nikdy později nepodal přesnou definici těchto termínů. Nestanovil tedy hranici, co je to *pružná stabilita*, co je naopak *pružná nestabilita* či *nepružná stabilita*. Především vágnost definic jednotlivých termínů v teorii Pražské lingvistické školy způsobila selhání funkčního přístupu k českému jazyku (srov. např. STARÝ 1995).

¹³⁵ Narušen ve prospěch vztahu spisovnost – konzervativnost (zastaralost, knižnost).

nominalismus (jazyková regulace) versus jazykový realismus (deskriptivismus). Podle nominalistů je spisovný jazyk výsledkem kultivace, kritériem spisovnosti se stává kodifikace, důležitou vlastností je vědecký zájem o něj. Deskriptivisté naopak zdůrazňují spisovný jazyk jako prostředek národní kultury (nezávislý na kodifikaci), o spisovnosti přitom rozhoduje záměr mluvčího vstoupit do oficiální či písemné komunikace (areál vyšších komunikačních funkcí).

Ať se na kodifikaci díváme z kteréhokoliv z protikladných pohledů, zásadní jsou kritéria kodifikace. Ta ovšem dodnes nebyla dostatečně jasně stanovena (blíže srov. CVRČEK 2006b: 52nn.). F. Daneš (1979: 89) vystoupil s kritérii noremnosti, adekvátnosti k funkcím a systémovosti, M. Jelínek (1996: 40) systémovosti, O. Uličný (1995: 65) pak celonárodnosti.¹³⁶

Je-li spisovná čeština souborem prostředků s celonárodní platností, musíme poznamenat, že i v oblasti nespisovné existují jisté znaky společné pro většinu interdialektů. Navíc kritérium celonárodnosti je až kritériem druhotným: jedná se o prvky celonárodní, protože jsou kodifikovány a vyžadovány, nikoliv obráceně, což vyplývá z pojetí spisovného jazyka jako umělého konstruktu. Celonárodní je tedy přijatelnost a akceptovatelnost těchto prvků.

Má-li spisovný jazyk plnit především vyšší komunikační funkce, v oblasti žurnalistiky a administrativy tomu tak přestává být. Spisovný jazyk také přestává být výsostnou oblastí veřejné a oficiální komunikace. Bereme-li spisovnost jako psanost, pak musíme opět zdůraznit, že v psané komunikaci neformální toto kritérium neplatí. Přestože nominalisté i deskriptivisté zdůrazňují klíčovou roli kodifikace v teorii jazykové kultury, do níž teorie spisovného jazyka patří, většinově platná kritéria kodifikace stanovena nejsou.

Ve sborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967) stanovil J. Ružička soubor pěti kritérií spisovné slovenštiny v tomto pořadí (nejedná se sice o češtinu, přesto považují za vhodné je na tomto místě uvést): *kritérium reprezentatívnosti, ústrojnosti* (systémovosti), *ustálenosti, zrozumiteľnosti a funkčnosti*. Se spisovností se ovšem Ružička vypořádal šalamounsky: *Termín spisovnosť sa používa ako pomenovanie tej vlastnosti jazykového prostriedku, ktorá ho zaraďuje do systémovej podoby národného*

¹³⁶ Podobně např. Vinogradov (1978: 292nn.) zdůrazňuje především polyvalentnost / polyfunkčnost a celonárodnost. Uvádí ovšem také tradičnost, která de facto (spolu se subjektivním obranným postojem) zabraňuje přijetí dílčích změn.

jazyka, lebo zodpovedá jeho normám a vyskytuje sa v explicitnom spisovnom úze (RUŽIČKA 1967: 15-16).¹³⁷ Nedefinuje ji komunikačně (jako většina výše uvedených definic), ale systémově. Tímto však vyvstává problém, zda je možno jistými způsoby definovat spisovnost *an sich* (systémovou) a spisovnost komunikační. Dostáváme se tímto do problematiky pojmání stylistiky, tj. zda existují prvky, které jsou příznakové jako takové, či svůj příznak získávají až realizací v určitém komunikátu. Při detailním pohledu si můžeme všimnout zajímavých tendencí: zúžíme-li spisovnost na pouhou spisovnost systémovou, spisovnost komunikační se následně dá poměrně logicky nahradit termínem standard, který je pojímán především komunikačně (detailněji viz problematika modelů spisovnosti v následujících kapitolách).

S podobnými problémy s definicí spisovného (resp. ve starých spolkových zemích od 80. let a v nových od půlky 90. let standardního) jazyka se potýkali také němečtí lingvisté. Na přelomu 80. a 90. let vyšly tři svazky sborníku *Sprachlicher Standard*. U. Ammon (1986: 1nn.) se zamýšlel nad různými vlastnostmi, které se objevují v jednotlivých definicích. Uvedl následující vlastnosti: *überregional, ober-schichtlich, invariant, ausgebaut, geschrieben, kodifiziert*. Sám ovšem kontruje: nadregionální mohou být i prostředky nespisovné / nestandardní, nadřazenost s sebou nese problémy s diferenciací jednotlivých vrstev jazyka. Bezproblémový také není argument spisovného jazyka jako umělého kódu. Ammon poznamenává, že umělost de facto určuje pouze specifické textové či situační užití jisté variety či jistého registru. Není tedy pro něj platnou charakteristickou spisovného jazyka jako takového. Podobně také psanost – ne všechno, co je napsané, patří do spisovné variety. Ve všech důsledcích Ammon zachovává pouze kritérium kodifikovanosti, které na základě výrokové logiky platí vždy. Rozlišuje ovšem standardnost vnitřní a vnější: vnitřní představuje ty prvky, které jsou kodifikovány a jsou pojímány jako žádoucí (z českého pohledu spisovnost v užším slova smyslu), vnější pak ty, které nejsou kodifikovány, ale jsou pojímány jako žádoucí. Jak ovšem pojmout (českou) situaci, kdy jsou jisté prvky kodifikovány, jsou pojímány jako žádoucí, ale nejsou (např. v mluvené češtině) vůbec realizovány?

¹³⁷ Blíže k problematice stratifikace slovenštiny srov. např. BOSÁK 1997: 45nn.

3.1. Funkce spisovného jazyka

Abychom mohli posoudit, zda je dnešní pojetí spisovnosti (a zda byla pojetí minulá) dostačující, musíme se zastavit u funkcí, které má spisovný jazyk naplňovat, protože preferování jistých funkcí spisovného jazyka ovlivní jeho celé pojetí.¹³⁸ Tradičně (dle Havránka 1932) bývají vymezovány čtyři funkce: komunikační, formálně praktická, formálně teoretická a estetická. Jedná se však spíše o funkce textu či diskurzu než spisovného jazyka jako takového, o čemž svědčí paralela s funkčními styly (v Havránkově pojetí funkčními *jazyky*). Hlavní rolí spisovného jazyka je sjednocování jeho jednotlivých variet (unifikační) a z toho vyplývající národně reprezentativní (a kulturní) funkce.

P. L. Garvin (1972: 155) definoval spisovný jazyk jako *a codified form of a language, accepted by, and serving as a model to, a larger speech community*. Navrhuje tři soubory kritérií, v jejichž významu je možno definovat standardizaci:

1. *the intrinsic properties of a standard language;*
2. *the functions of a standard language within the culture of a speech community;*
3. *the attitudes of the speech community towards the standard language.*

Termíny kodifikace a standardizace nejsou totožné. Standardizací se míní *the process, by which a particular variety of language is subject to language determination, codification and stabilisation* (TRUDGILL 2003: 128).¹³⁹ Standardizace je tedy širší než kodifikace. Oba přitom úzce souvisejí s jazykovým plánováním.¹⁴⁰

Garvin (1971: 155) dále předpokládá následující funkce spisovného jazyka: (1) *unifying*, (2) *separatist*, (3) *prestige functions*, které považuje za funkce symbolické, a dále (4) *frame-of-reference function*, kterou chápe jako funkci objektivní. Funkce sjednocovací zajistí ucelení jazykového území, separující jasně odlišení se od jazyka

¹³⁸ Jedná se zde pouze o funkce spisovného jazyka, proto otázky funkcí jazyka jako takového leží stranou. Z tohoto důvodu se nebudu blíže věnovat Bühlerově či Jakobsonově modelu. Můžeme jen shrnout: funkce expresivní, konativní a fatickou můžeme vztáhnout primárně k obecné češtině, funkce referenční, poetickou a metajazykovou jak k češtině obecné, tak spisovné (ČERMÁK 1996).

¹³⁹ Naopak kodifikaci charakterisuje Trudgill (2003: 23-24) jako *The process whereby a variety of a language, often as part of a standardisation process, acquires a publicly recognised and fixed form in which norms are laid down for „correct“ usage as far as grammar, vocabulary, spelling and perhaps pronunciation are concerned.*

¹⁴⁰ Jazykové plánování bývá definováno jako *the activity of preparing a normative orthography, grammar, and dictionary for the guidance of writers and speakers in a non-homogeneous speech community.* (Blíže srov. HAUGEN 1987: 626nn.)

sousedů, funkce prestižní především jazyk kultury daného národa a funkce referenčního rámce slouží jako norma korektnosti pro vnímání a hodnocení jazykových projevů.

Jako typické postoje ke spisovnému jazyku dále uvádí jazykovou loajalitu, hrdoost na něj a uvědomění si jeho normy. Loajalita k jazyku se může projevat ve dvou protichůdných směrech – jako obranná a útočná. Obě přitom chápe jako specifický druh nacionalismu.

Podívejme se na nastolené definice českýma očima. Ranou obrozenskou kodifikací (tj. Dobrovského a jeho předchůdců) a její důsledky můžeme charakterizovat třetí Garvinovou definicí standardizace. Primární byly jejich požadavky na spisovný jazyk, tedy aby se vrátil k veleslavínské normě a touto retardační kodifikací aby se programově distancoval od politické a kulturní situace 17. a 18. století. Zásadní byl tedy politický program obrozenců a jejich postoje k možnosti využít spisovného jazyka jako politika. Brzy (již za Jungmanna) se začalo hlasitě diskutovat o funkcích spisovného jazyka a vyskytly se především snahy přivést spisovný jazyk do oblastí, v nichž byl ve veleslavínské době nefunkční, tj. konstituovat lexikum básnické a odborné.¹⁴¹ K tomuto pojetí se zřetelně hodí druhé Garvinovo pojetí: kulturní funkce spisovného jazyka v daném řečovém společenství.¹⁴² Dnešnímu pojetí kodifikace (standardizace) vyhovuje první a druhá Garvinova definice. Jednak se vychází z vnitřních jazykových vlastností, ze zákonitostí jazykového vývoje (pojetí první), ale především diskuse o zavedení standardu směřují k rozšířenému pojetí standardního (ne spisovného) jazyka, tedy k rozšíření jeho funkčního spektra (pojetí druhé).

Podobně se také vyvíjel akcent na jednotlivé funkce spisovného jazyka. Od Dobrovského po celou dobu (prakticky dodnes) je zdůrazňována funkce sjednocovací. To je také důvod, proč se mnozí brání přijetí obecné češtiny do standardu. V rané obrozenecké fázi bylo akcentováno pojetí spisovnosti prestižní – zřeknutí se barokní kultury, navázání na jazyk humanistický, ignorování kultury německé (srov. antagonismus česko-německý), tedy také funkce separující. Obrozenecká společnost byla radikálně lingvocentrická, a proto se nelze divit, že v ní převažovaly právě tyto funkce symbolické. Tradičně bývá národní obrození děleno na fázi obrannou a

¹⁴¹ H. Kloss (1974: 41) charakterizoval obdobné procesy, které byly a jsou typické pro všechny živé jazyky, jako tzv. výstavbu jazyka (*Ausbau einer Sprache*). Jedná se o *die systematische Erweiterung ihrer Ausdrucksmöglichkeiten und damit heutzutage ihre Anpassung an die Bedürfnisse einer sich modernisierenden und wenigstens teilweise industrialisierenden Gesellschaft*.
Blíže srov. např. PAPAŽIOGA (2000: 40).

¹⁴² Jazykové či řečové společenství můžeme charakterizovat jako skupinu mluvčích, kteří sdílejí určité sociální postoje ve vztahu k jazyku. (Blíže srov. např. RAITH 1987: 200nn.)

útočnou, které přesně odrážejí vztah uživatelů ke spisovnému jazyku. Funkce objektivní začaly být zdůrazňovány až na konci 19. století, k hlavnímu obratu ovšem došlo až vystoupením Pražského lingvistického kroužku.

Vznik spisovného jazyka je neodmyslitelně spjat s kodifikací jisté variety, resp. jistých prvků jistých variet. Synchronně pojato může vzniknout spisovný jazyk (1) závisle na prestiži dané variety, tj. prestižní se stane spisovnou; (2) závisle na území, na kterém je určitá varieta rozšířena, nejrozšířenější tenduje ke spisovnosti; (3) závisle na závaznosti dané variety, jisté variety jsou určitým společenstvím vyžadovány, ty se stanou spisovnými; (4) závisle na pragmatických aspektech dané variety.¹⁴³ Většinou je patrná úzká vazba mezi prvním a třetím a druhým a čtvrtým bodem. V současnosti vidíme konflikt prvního a druhého pojetí pramenu spisovnosti. Od Dobrovského byla akcentována prestiž spisovného jazyka založená na veleslavínské normě. Oproti tomu debaty o zavedení anglosaského standardu (za nimiž se chtě nechtě skrývá problematika obecné češtiny) argumentují šířením obecné češtiny, již už mluví odhadem 60 % obyvatelstva České republiky. Příčiny můžeme vidět v širším, již naznačeném společenském kontextu (dichotomie mluvenosti – psanosti, akcentování spontaneity komunikace před její kultivovaností atp.). Každopádně právě konflikt prestiže jisté variety na straně jedné a masivní rozšířenosti jiné variety na straně druhé vytváří vhodné podmínky pro vznik specifické diglosní situace.

Zajímavá je spojitost mezi Garvinovými (1972) funkcemi spisovného jazyka a Veithovými (1986) vlastnostmi variety, která se stane spisovnou. Schematicky můžeme znázornit následující korelace:

Garvin: funkce spisovného jazyka	Veith: vlastnost kodifikované variety
<i>unifying</i>	územní rozšíření
<i>separatist</i>	závaznost
<i>prestige</i>	prestiž
<i>frame-of-reference</i>	pragmatické aspekty

Tbl. č. 2: Srovnání Garvinových (1972) funkcí spisovného jazyka a Veithových (1986) vlastností kodifikované variety. (V.V.)

¹⁴³ Blíže srov. např. VEITH (1986: 187nn.).

Sjednocovací funkce spisovného jazyka souvisí s územním rozšířením – obyvatelé používající určitou varietu patří do určitého společenství, jazyk je sjednocuje. Chce-li se nějaká část společenství distancovat či separovat od jiné, začne k tomu používat záměrně odlišné jazykové prostředky (srov. např. nedávný vznik samostatné bosenštiny, počestřování termínů jungmannovské generace atp.). Používání těchto prostředků je přitom závazné, demonstruje přijetí jistých společenských idejí odrážejících se i v jazykové politice. Funkci prestiže bychom z těchto dvojic mohli vyjmout, protože ona jako taková by de facto mohla podporovat jakoukoli vlastnost kodifikované variety: jestliže např. jistou varietu označíme za prestižní a jestliže to její uživatelé budou tak rovněž pociťovat, může daná varieta díky své prestiži sloužit k sjednocení daného společenství, ale také k jeho separaci od variety neprestižní (představuje jakousi míru oceňování prvků).¹⁴⁴ Prestiž by zde působila jako jakýsi subjektivní katalyzátor jednotlivých funkcí či vlastností. Garvinova objektivní funkce referenčního rámce by mohla souviset s pragmatickými vlastnostmi kodifikované variety, které ve srovnání s předešlými třemi vlastnostmi můžeme rovněž označit za vlastnost objektivní.

Jak se tedy stane z dílčí variety určitého jazyka jazyk spisovný? F. Coulmas (1985: 35) uvádí dva aspekty, které se s danou varietou musejí udát. Na jedné straně musí být daná varieta kodifikovaná (*Kodifizierung der Form / Normierung, Standardisierung*), na straně druhé musí být funkce této dílčí variety rozšířeny, resp. diferencovány (*Erweiterung / Differenzierung der Funktion*). První podmínka představuje explicitní zásah lingvistů, kteří na základě poznání normy popíší a kodifikují spisovný jazyk / standard, druhá pak vychází z prvního, je ovšem implicitní, tj. záležitostí jednotlivých mluvčích, zda přijmou kodifikovaný jazyk a budou ho používat i v jiných funkcích než původní dílčí varietu. Stejný dvojitý proces se udal během tzv. první a druhé generace národního obrození. Zatímco Dobrovský kodifikoval veleslavínskou normu, která byla přijata za vzor (podmínka první), Jungmannova generace se svým působením pokusila rozšířit funkční spektrum češtiny (podmínka druhá). Spisovný jazyk jako takový byl tedy vytvořen, společenství ho přijalo a on se začal sám vyvíjet. Retardace normy ovšem způsobila jiné komplikace.

¹⁴⁴ Musíme samozřejmě rozlišovat prestiž individuální a kolektivní, pro spisovný jazyk a jeho funkce je ovšem důležitá prestiž kolektivní. Opakem prestiže by bylo stigma (vlastnost, kterou se daná entita negativně odlišuje od zbytku entit / společenství). (Blíže srov. např. STRASSER 1987: 140nn.)

Ferguson¹⁴⁵ navrhl klasifikaci jazyků podle dvou funkčních kritérií: podle stupně standardizace a literárnosti (do značné míry se tedy kryje s Coulmasem; literárnost ovšem chápeme v užším slova smyslu než funkčnost, literárnost je pouze jednou součástí funkčnosti, byť součástí z hierarchického hlediska nejvyšší). Norma vytvořená Dobrovským byla plně přijata (a v 19. století jen drobně upravována). Podobně také nová čeština a literárnost. Ferguson toto kritérium rozdělil do tří stupňů, tj. hierarchie oblastí, v nichž je psaný spisovný jazyk používán: jednak (1) psaná soukromá komunikace, noviny beletrie, dále (2) oblast přírodních věd a nakonec (3) překlady vědeckých textů z cizích jazyků. Na českém příkladu vidíme, že všech těchto tří stupňů dosáhla nová čeština během dvou generací. Přisoudíme-li době Dobrovského první stupeň, musíme už době Jungmannově přiřknout jak stupeň druhý, tak třetí (srov. vytváření přírodovědného názvosloví, překlady ať už beletrie nebo vědeckých textů atp.). Nová čeština zažila v první polovině 19. století nepředstavitelný boom, kdy se snažila v naplňování subjektivně určených prioritních funkcí dohnat „vyspělé“ jazyky západní Evropy. Oblast běžné komunikace však do těchto priorit nepatřila.

Status spisovného jazyka bývá tradičně dělen do dvou dimenzí. Na straně jedné status sociokulturní, na straně druhé oficiální, resp. politický (PAPAZIOGA 2000: 48). První je vytvářen použitím jazyka v literatuře, žurnalistice či vědě a církvi, druhý použitím jazyka jako úřední řeči, ve škole, soudnictví či politice. Oba statuty se přitom vzájemně ovlivňují. Prosazení jednotlivých dimenzí nebylo pro uživatele češtiny jednoduché (srov. např. problémy s odborným názvoslovím, s češtinou na gymnáziích, s dělením Karlovy univerzity nebo s neúspěšnými česko-německými jazykovými nařízeními a jazykovým vyrovnáním v rámci Rakousko-Uherska). Pro plnohodnotné spisovné jazyky je však nutné prosazení v obou dimenzích - jak v sociokulturní, tak politické. To proběhlo až rokem 1918, leč nutno podotknout, že myšlenkou čechoslovakismu byla jazyková situace češtiny a slovenštiny opět značně zkomplikována.

3.2. Stratifikační model

Vraťme se zpět ke spisovnému jazyku a podívejme se na něj z hlediska odlišností od jiných variet národního jazyka. Jak již bylo uvedeno výše, spisovný jazyk má především funkci národně reprezentativní, slouží k oficiální komunikaci

¹⁴⁵ Blíže srov. např. COULMAS 1985: 37.

(pro uskutečňování vyšších komunikačních cílů)¹⁴⁶ a je regionálně, sociálně i funkčně ze všech variet nejméně omezen. Spisovný jazyk je kodifikovaný a má značně ustálenou, přitom však variantní (rozdílnou) normu. V rámci národního jazyka je spisovný jazyk relativně autonomním subsystémem. Hranice mezi prostředky spisovnými a nespisovnými je sice málo ostrá, ale poměrně zřetelná. Spisovný jazyk má široké funkční spektrum (blíže srov. NEBESKÁ 1996: 91nn.).

Jaké místo má spisovný jazyk v celkové struktuře národního jazyka? Tradičně od sociolingvistického boomu 60. let bývá uváděn tzv. stratifikační model. Ten ve zjednodušené, ale názorné podobě zachycuje místo spisovného jazyka i jeho fungování v rámci ostatních variet (navíc je stratifikační model plně akceptován i dialektology):¹⁴⁷

<i>Strukturní útvar</i>				<i>Sféra a typ komunikace</i>	
knížní vrstva				SPISOVNÝ JAZYK	
neutrální vrstva					
hovorová vrstva ¹⁴⁸					
→				nadregionální obecná čeština	NESPISOVNÝ JAZYK
→					
obecná čeština regionální	obecná hanáctina	obecná moravská slovenština	obecná laština	interdialekty	regionální, poloveřejná, mluvená, soukromá
nářeční skupiny				dialekty	soukromá, mluvená
nářeční podskupiny					
jednotlivá místní nářečí					

Tbl. č. 3: Stratifikační model češtiny (HRBÁČEK 1994: 55; EŠČ 2002: 193).

Pro českou jazykovou situaci je charakteristické to, že většina variet našeho národního jazyka je mezi sebou v dichotomickém vztahu. Původně, tj. během 19. a první poloviny 20. století, šlo dané rozdíly pojmout pouze jako vztah spisovného jazyka a dialektu, ovšem dnes je situace daleko složitější. V Čechách se jedná o dichotomii

¹⁴⁶ Areál vyšších komunikačních funkcí (komunikace regulovaná) jako protiklad areálu běžné denní komunikace (komunikace neregulovaná), tj. komunikační model (G. P. Neščimenko), který stírá ostré hranice spisovnosti – nespisovnosti stratifikačního modelu. Nacházím zde v každém modelu pouze jisté dominanty, jejichž okraje jsou však splývavé. Blíže srov. např. BOGOCZOVÁ 2000.

¹⁴⁷ Volně dle HRBÁČEK 1994: 55 a EŠČ 2002: 193.

¹⁴⁸ Někdy také označována jako běžná mluva či běžně mluvený jazyk. Srov. např. termín K. Hausenblase hovorový (konverzační) styl. Mnohými lingvisty je však existence této vrstvy zpochybňována, a to hlavně kvůli své nedefinovatelnosti, proměnlivosti (v závislosti na řečové etice každého jedince), vágnosti a častým přechodům mezi prvky spisovnými a nespisovnými.

spisovný jazyk – obecná čeština, na Moravě a ve Slezsku pak spisovný jazyk – interdialekt – dialekt.

Dichotomie spisovnosti – nespisovnosti je centrálním problémem dnešní české jazykové situace (a potažmo také jazykové politiky). Všechny variety národního jazyka původně vycházejí z teritoriálního základu mluvy, dokonce i spisovným jazykem se většinou stává útvar mluvy obyvatel politického, ekonomického a kulturního centra. Postupem času se ovšem spisovný jazyk odtrhuje od své teritoriální podmíněnosti, stává se na ní nezávislý a jako oficiální jazyk je používán na daném (státním) území. O spisovný jazyk se začíná pečovat, je poznávána jeho norma a na základě ní je kodifikován. V českém prostředí ovšem Dobrovského kodifikace dvě stě let staré normy celou situaci vztahu spisovného jazyka a dialektů (interdialektů, obecné češtiny) zkomplikovala. Ke zpochybnění samostatnosti termínu spisovnosti vede požadavek, aby převládající úzus byl skutečně respektován. Dichotomie spisovnosti – nespisovnosti se stala dodnes nepřekonaným problémem.

Jak už napovídá etymologie slova *spisovnost*, původně se dvojice spisovnost – nespisovnost vztahovala na polaritu psanost – mluvenost. Toto funkční rozlišení se však během 19. století a během rozvoje občanské společnosti začíná vytrácet, mluvená řeč se stává stále důležitějším činitelem kulturních i politických procesů národního života (blíže srov. CHLOUPEK 1986: 13nn.). Místo psanosti – mluvenosti vzniká protiklad oficiálnosti (veřejnosti) – intimnosti (soukromnosti). Tento protiklad však už není tak ostrý a tak vyhraněný jako předešlý. Postupem času se také tento protiklad začíná ne-li vytrácet, tedy alespoň transformovat. Do oficiálních projevů se začínají vměšovat prvky intimní (např. rétorické figury, ozvláštňení projevu atp.) a prostředky do té doby oficiální se začínají cítit jako nepatřičně knižní, archaické.¹⁴⁹

Tato situace pak trvá dodnes. Češtině chybí „střední“, konverzační jazyková vrstva. Mluví se rozhodují mezi (1) prostředky spisovnými, které jsou ovšem cítit jako příliš knižní, archaické, „nadřazené“ a mezi (2) prostředky nespisovnými, které bývají mnohými interpretovány jako nevhodné, „nízké“ nebo vulgární.¹⁵⁰ Odlišné vztahy mezi normami komunikačními a normami jazykovými v komunikaci psané a v komunikaci mluvené jsou jedním z podstatných činitelů, které se podílejí na současném

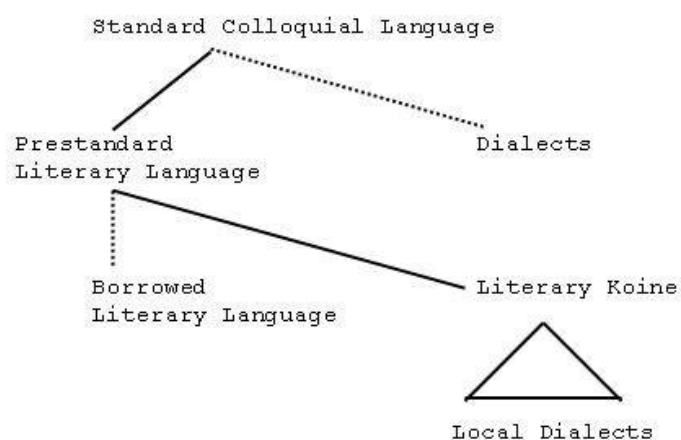
¹⁴⁹ Chloupek (1986: 15) se snažil navrhnout novou polaritní dvojici vycházející z dichotomie spisovnosti – nespisovnosti, a sice modelovost – nemodelovost.

¹⁵⁰ Zajímavá data přinesl na základě *Pražského mluveného korpusu* vytvořený *Frekvenční slovník mluvené češtiny* (ČERMÁK 2007): *děkuju* se vyskytuje čtyřikrát, zatímco *děkuji* ani jednou, *píšu* čtyřikrát, *píši* ani jednou, *píšou* sedmkrát, *píší* ani jednou, *byli bysme* čtyřikrát, *byli bychom* ani jednou, *holkama* sedmkrát, *holkami* ani jednou, *náma* 26krát, *námi* 15krát atp. Ale např. *ženama* šestkrát, *ženami* osmkrát.

rozestupu mezi psanou a mluvenou češtinou. Ve vztahu ke spisovné normě je psaná čeština relativně homogenní, mluvená nikoliv. Opět se tedy dostáváme k dichotomii psanosti – mluvenosti.

S otázkami spisovnosti je samozřejmě spojena problematika jejího vztahu k úzu a normě. I. Nebeská (1996: 65-66) charakterizovala současný stav češtiny takto: *Spisovnost stojí mezi normou a kodifikací a má povahu záhodnosti – kodifikováno je pouze to, co je v normě spisovné. [...] Teoretický obraz normy se s povědomím normy u značné části mluvčích z Čech rozchází. [...] Ukazuje se, že vzniklá situace není v intencích klasické teorie spisovného jazyka řešitelná. Buď je možno zachovat vztah mezi územ a normou, nebo vztah mezi normou a kodifikací.*

Mnoho lingvistů (Bělič, Hausenblas, Havránek, Hrbáček) se snažilo vytvořit jakési nárazníkové pásmo v podobě hovorové češtiny, která by stála mezi spisovností a nespisovností, leč neúspěšně. Přání bylo otcem myšlenky, kritéria takovéto hovorovosti, která by sjednocovala jisté prvky spisovné a jisté nespisovné, se v češtině najít nepodařilo. Proč? Ze stratifikačního modelu totiž jasně vyplývá status hovorovosti související s jeho diachronním konstituováním (pomezí interdialekt – spisovný jazyk, hovorovost – spisovnost / mluvený standard). Právě v hovorovosti totiž hrají dialekty základní roli při vertikálním pohybu formování koiné, literárního jazyka a potažmo také jazyka spisovného (srov. přechodové pásmo ve stratifikačním modelu, do kterého pronikají prvky nadregionální obecné češtiny). V. Lehmann (1988: 140) vytvořil pro vývoj spisovných slovanských (a vybraných jiných) jazyků následující schéma:

Obr. č. 6: Vývoj (slovanských) spisovných jazyků (LEHMANN 1988: 40).

Přerušovaná čára představuje formace substrátové, plná superstrátové: Unifikované místní dialekty vytvořily svou fúzí koiné. Ta spolu se substrátovým vypůjčeným spisovným jazykem dala vzniknout prestandardnímu / prespisovnému literárnímu jazyku, který se se substrátovými dialektami (jedná se o kontinuum dialektů původních) transformoval v hovorovou podobu spisovného jazyka / mluvený standard. Jednotlivým slovanským jazykům by odpovídala jinak strukturovaná vertikální distribuce schématu, tj. trvání jednotlivých etap. Podobně také *vypůjčený spisovný jazyk* by představoval v různých dobách pro různé jazyky různé elementy: staroslověnštinu, latinu, němčinu, francouzštinu, angličtinu atp.

Toto schéma, jak již bylo uvedeno výše, neplatí pro češtinu. Nedošlo ke vzniku hovorového jazyka jako takového. Místo vzniku prespisovného / prestandardního jazyka z českých dialektů 18. století a substrátového německého „literárního jazyka“, byly dialekty nahrazeny literární koiné 16. století (pečlivě filologicky připravenou Dobrovským). Vznikly tak předpoklady pro vznik diglosie.¹⁵¹

Konstituování spisovného jazyka ve středověku musíme vidět pohledem tehdejší komunikační struktury. Čeština česky psaných textů byla poměrně málo regionálně rozrůzněná.¹⁵² Proč? Zatímco ngramotný nevolník se většinou nestěhoval a komunikoval tak především se svými nejbližšími sousedy, napříč státem komunikovaly vrstvy vyšší, tj. klérus a šlechta (blíže srov. např. GELLNER 1993: 13nn.). Z povahy věci tedy oni vytvářeli jakýsi jazykový kód, který by byl regionálně nezávislý (byť vytvořen na určitém regionálním základě), tj. srozumitelný pro všechny příslušníky jazykového společenství. Právě šlechtě a kléru tedy musíme přisoudit důležitou roli při konstituování spisovného jazyka (byť samozřejmě byla často komunikace vedle češtiny vedena nejprve v latině nebo později v němčině – *borrowed literary language* v Lehmannově schématu). Situace se obrací v 17. a 18. století, kdy tuto svou roli původem nečeská šlechta nemůže naplňovat.

¹⁵¹ Podobné zásahy však nejsou zdaleka typické pouze pro češtinu. Lehmann (1986: 141) uvádí příklad norštiny a řečtiny: *In Norway the artificial literary koine (Nynorsk, earlier Landsmål) did not succeed in replacing the Danish borrowed language (Bokmål, earlier Riksmål). The latter is still dominant in literary production and in the schools. In Greece the StCollL [standard colloquial language – pozn. V.V.] was not derived from a prestandard literary language. The whole StL [standard language – pozn. V.V.] was directly derived or is being derived from the Modern literary koine (Demotike). The written version of the Demotike replaced or is replacing the borrowed literary language (Katharevousa), an artificial Greek language. Official recognition of this change came only recently. The earlier situation served as one of the four examples of diglossia given by Ferguson.*

¹⁵² Z. Starý, osobní sdělení (16. 12. 2008).

Obečně můžeme vidět dva „směry“, dvě tendence při vzniku spisovného / standardního jazyka: „zdola“ unifikací dialektů a „shora“ přes (literární) jazyk vyšších vrstev. Zdůrazňování první vede spíše k termínu standard (mluvenost), druhé ke spisovnému jazyku (psanost).¹⁵³ Při obou procesech se jazyk musí vyrovnat se změnou svých funkcí, geografického rozšíření i sociálního složení mluvčích. Jestliže byly v baroku dány předpoklady k prvnímu řešení (vznik nadregionální obecné češtiny), ovšem lingvistickým zásahem byla preferována tendence druhá (vlastenci jakožto elitní národní vrstva etabloující veleslavínskou češtinu), vznikly ideální předpoklady pro diglosii nebo přinejmenším pro specifické střídání kódů.

Konstituování spisovného jazyka je možno vidět v diachronním procesu, při němž bude hrát mnoho proměnných svou roli. Bude to především vývoj evropského civilizačního okruhu, politický vztah jednotlivých zemí k sobě, který se odrazí v jazykové politice (Garvinovy symbolické funkce spisovného jazyka), christianizace, feudalizace, urbanizace, industrializace atp. Spisovný jazyk, resp. jeho pojetí, deklarace i postoj mluvčích k němu, vždy byl důležitým politickým ukazatelem. (Blíže viz kapitola *Jazyk – identita – politika*.)

3.3. Model standardu

V dnešní době jsme svědky snahy tento rozpor vyřešit zavedením anglosaského termínu standard. Dvojice standard – substandard / non-standard by nahradila stávající spisovnost – nespisovnost (srov. Trudgillův výraz *bad language*), přičemž standard by byl pojat široce a zahrnoval by v sobě prvky spisovné, přechodové a zčásti i nespisovné, resp. ty, které používají vzdělaní lidé v běžné komunikaci (oproti nejasnému a nevyrovnanému vztahu triády úzus – norma – kodifikace v současném pojetí spisovného jazyka by standard sliboval jednosměrný vztah, tj. skutečné respektování úzu). Argumentuje se především funkční a genetickou primárností mluveného jazyka a jeho teprve sekundární psanou podobou (ČERMÁK – SGALL – VYBÍRAL 2005: 103). Standard by oproti spisovnému jazyku obsahoval rozdíly územní (moravský versus český úzus), generační (mluva teenagerů), ale především funkční a stylové (tzv. mluvenost).

¹⁵³ K agrární společnosti Gellner (1993: 23) poznamenává: *Kultura* [a v rámci ní také jazyk – pozn. V.V.] *směřuje k tomu, aby byla značkována buď vodorovně (jako společenská kasta), nebo svisle, čímž by vymezila velmi malá místní společenství. Prvky určující politické hranice jsou zcela odlišné od hranic určujících kulturní meze.*

Spisovnost můžeme chápat jednak jako spisovnost systémovou (příslušnost ke spisovnému jazyku), jednak komunikační (obvyklost užití v psané formě, popř. v jistých specifických situacích v mluvené). V klasickém pojetí spisovnosti se daná pojetí od sebe vzdalují (HOMOLÁČ - NEBESKÁ 2000). Aplikací termínu standard na českou jazykovou situaci bychom rozpor systémové a komunikační spisovnosti mohli překonat.

V anglofonním prostředí se standard tradičně definuje následovně (TRUDGILL 1974: 17):

Standard English is that variety of English which is usually used in print, and which is normally taught in schools and to non-native speakers learning the language. It is also the variety which is normally spoken by educated people and used in news broadcasts and other similar situations. The difference between standard and non-standard, it should be noted, has nothing in principle to do with concepts such as „bad language“. Standard English has colloquial as well as formal variants, and standard English speakers swear as much as other. (In is worth pointing this out, because many people appear to believe that if someone uses slang expressions or informal turns of phrase this means that he is not speaking standard English.)

V anglosaské literatuře se vyskytuje jak termín *substandard*, tak *non-standard*. Oba bývají významově odstíněny. Zatímco *non-standard* představuje takové variety, které nemají prestiž standardu, nejsou tak rozšířené ani závazné jako standard (jedná se o vše, co se jakkoliv vymyká standardu), *substandard* se týká především oblastí realizovaných jazykových projevů (termín bližší dialektologii, jedná se o realizovaný dílčí prvek *non-standardu* nebo jeho vlastnost nebo způsob jeho realizace): *Non-standard is not conforming in pronunciation, grammatical construction, idiom, or choice of word to the usage generally characteristic of educated native speakers of the language. Substandard is conforming to a pattern of linguistic usage existing within a speech community but not that form of word, pronunciation, grammatical construction, or idiom* (VEITH 1986: 187n.; blíže srov. např. VIERECK 1986: 220nn.). V jiných definicích bývá k rozlišení *substandardu* a *non-standardu* používána míra jejich odlišnosti od standardu: Zatímco *non-standardní* prvek se odlišuje minimálně jedním rysem / příznakem od standardního, *substandardní* prvek se odlišuje vždy několika rysy / příznaky.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Obdobně Wilson (1993): *Substandard usage refers to a pronunciation, spelling, word, meaning, grammatical structure, or other locution that the Standard-using language community deems typical of*

Substandardnost je tedy daleko více příznaková a méně akceptovatelná než non-standardnost. Odlišování oné míry je však značně zavádějící (je např. příznak fonetický na stejné „úrovni“ nebo stejné „hodnoty“ jako příznak na rovině lexikální?).

Přestože anglosaští teoretikové oba termíny rozlišují, v lingvistické praxi a v jednotlivých studiích tomu tak nebývá. *The Oxford Companion* (1992: 704) uvádí tři významy použití termínu non-standard. Non-standard a substandard jsou definovány jednak jako (1) významově totožné termíny, dále jako (2) triáda standard – non-standard – substandard, kdy non-standard představuje varietu s prvkem za jistých podmínek nestandardním, zatímco substandard vždy nestandardním, a konečně (3) non-standard je pouze eufemismem substandardu, neutrálním výrazem, protože substandard by mohl evokovat jakousi nadřazenost standardu.

V českém prostředí se dává přednost neutrálnímu non-standardu, ale vztah obou termínů doposud uspokojivě definován nebyl. Dle mého názoru by bylo výhodné používat obou termínů podle druhé definice *The Oxford Companion* (1992), tj. jako triádu s rozlišením systémovosti a realizovanosti (s podskupinou psanosti a mluvenosti). Do substandardu by patřily především dialektismy, specifické sociolekty (slang, žargon, argot) a vulgarismy. Substandard by byl součástí non-standardu, do něhož by ovšem dále patřily např. tvary (prvky druhé a třetí skupiny dle ČERMÁK – SGALL – VYBÍRAL 2003: 109n., viz dále) *velkej, velkýho, vokno, velkejch, velkejma*, tj. především prvky s rozdílnou foneticko-morfologickou rovinou, atp.

Model standardu (se zachováním rozdílu substandard – non-standard) bychom poté mohli zobrazit následovně:¹⁵⁵

other than Standard English; the usage may seem typical rather of Common or even Vulgar English. Substandard means “absolutely unacceptable and inappropriate at any level of Standard English,” and Nonstandard means something less absolute, perhaps that the locution may be acceptable regionally but not nationally or that it’s simply not so egregious a blunder as a Substandard locution is. Substandard usages are frequently shibboleths; Nonstandard usages are usually not so damning.

Nebo Кестер-Тома (1993): *К субстандарту относятся языковые элементы, обладающие свойствами системы, которые проявляются на всех языковых уровнях.*

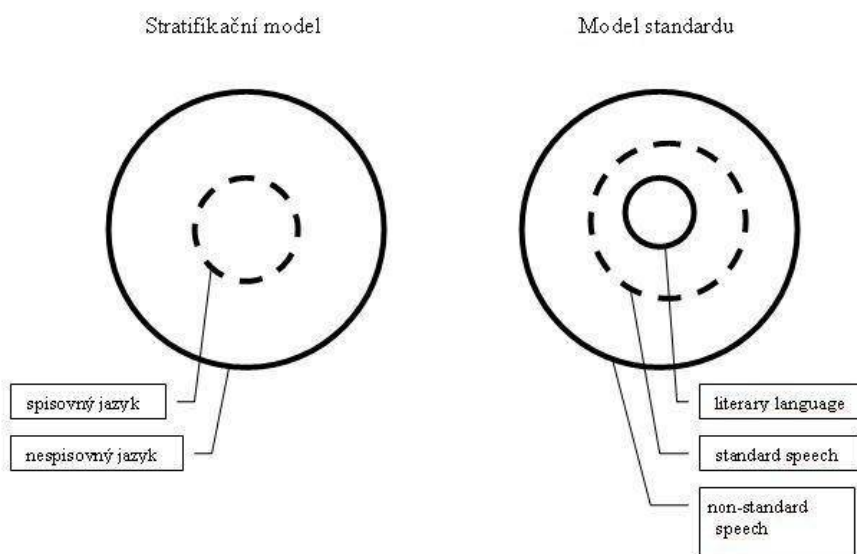
¹⁵⁵ Volně dle SGALL – HRONEK – STICH – HORECKÝ 1992: 7, doplněné tučné části schématu V.V.

	BASIC SCALE	
standard	literary (standard) language (standard psaný)	norm as overall observance of codified rules; used at school, mass media, official printed texts
	standard speech (standard mluvený)	different in lexical phenomena and in specific grammatical items; used in semi-formal colloquial situations
non-standard		more relaxed word-formation restrictions; used in informal dialogues and discourses
	substandard speech	dialekt, sociolekt

Tbl. č. 4: Model standardu (SGALL – HRONEK – STICH – HORECKÝ 1992: 7; tučně doplněno V.V.).

Zásadně se liší od modelu stratifikačního zdůrazněním *literary language* jako jazyka, kdežto *standardu* jako mluvy, resp. diskurzu: *Standard language is within the limits of the codified rules, standard discourse may contain elements of a substandard variety* (SGALL – HRONEK – STICH – HORECKÝ 1992: 8). Spisovný jazyk je sice v tomto pojetí ostře vymezen kodifikací, je chápán jako jádro standardu, ale standard sám je definován značně široce. Stratifikační pojetí má naproti tomu spisovný jazyk poměrně otevřený (s přechodnými vrstvami tzv. hovorovosti), obecnou češtinu však řadí plně do oblasti nespisovné. Pojetí standardu jako diskurzu či mluvy umožňuje začlenění nespisovných prvků (především interdialektů) v jistých situacích do standardu. Dalším, rovněž zásadním rozdílem je fakt, že *literary language* je užší než spisovný jazyk a standard širší než spisovný jazyk: *A literary language includes also early (pre-standard) stages in the development of standard language* (HILL 1988b: 81).

Rozdíly, použijeme-li i pro hierarchický model soustředné kružnice, které představují „půdorys“ stratifikační „pyramidy“, jejíž vrchol představuje spisovný jazyk, můžeme schematicky znázornit následovně:

Obr. č. 7: Srovnání stratifikačního modelu a modelu standardu. (V.V.)

Standard jako takový by byl rovněž hierarchizovaný, resp. stupňovitý. Čermák – Sgall – Vybíral (2003: 109n.) uvádějí tři pomezí oblasti, které jsou doposud nespisovné, do standardu by však některé z nich zařazeny být měly: (1) jevy k dnešnímu pojetí spisovnosti pomezí, které by však do „užšího“ standardu patřily: *pane Novák, bysme, města, které byly, lidma, kostma, ženama, koňma*; (2) jevy zatím nestandardní, které by však do „nejširšího“ teritoriálně českého standardu patřily: *dobrý sportovci, velkej, velkýho, von, voko*; (3) jevy nestandardní a ustupující: *velkejch, velkejma, vodraz* atp. Problém vidím v tom (a také v diskusích se jasně ukázal),¹⁵⁶ že postoje mluvčích k těmto třem oblastem nejsou totožné. Zatímco první skupina je společná všem interdialektům v celé České republice, a proto by byly tyto prostředky do mluveného standardu bez problémů zařaditelné, skupina druhá a třetí vzbuzuje u mnohých mluvčích z Moravy a Slezska postojovou animozitu, která de facto vylučuje interiorizaci takového standardu a respekt k němu.

Mattheier (1997: 2n.) definoval standard jako soubor těch společných realizací jazykového systému, které jsou určeny normami standardu. Normy standardu pak představují vědomí souboru takových kolektivních možností realizace, které určitá společenská skupina považuje za žádané, správné, resp. příkladné (výše uvedená skupina druhá a třetí se tedy z této definice vymyká). Co když se liší to, co společnost považuje za správné a žádané, od skutečného stavu užívání jazyka? Tj. rozpor mezi normou a územ. Je tedy vyžadovaná, ale nerespektovaná norma stále funkční? Řešením může být rozdělení normy:

T. Stehl (blíže srov. HOINKES 1997: 37nn.) začal rozlišovat dvě variety standardu – exogenní a endogenní (především se to týká standardu mluveného). Exogenní představuje většinou psaně podpořenou normu příkladných forem standardu, uživatelé ho pěstují kvůli jeho prestiži, ale sami ho prakticky v běžných situacích nepoužívají. Naproti tomu standard endogenní je realizací normy, jeho použití je empiricky zjištělné jako použití daných prostředků v určité komunikační situaci určitými mluvčími. Stehl uzavírá: exogenní standard se řídí tzv. *Soll-Norm*, zatímco endogenní tzv. *Ist-Norm*. Vyvstává otázka, zda by toto rozdělení standardu bylo výhodné pro českou jazykovou situaci. (Nutno poznamenat, že se J. Chloupek (1971) pokusil termíny ideální a reálná norma,

¹⁵⁶ Blíže (po odmyšlení osobních polemik a polemik o kvalitu článku jako takového) srov. např. KOŘENSKÝ 2005, OLIVA 2005.

kteře se Stehlovými termíny korespondují, zavést, leč neúspěšně.¹⁵⁷ Obdobně Vachkovo (1982) dělení normy mluvené a psané.)¹⁵⁸

Diferenciací *Soll-Norm* a *Ist-Norm* můžeme vysvětlit, proč se většina mluvčích staví negativně k jakýmkoliv pokusům „etablovat“ obecnou češtinu, přestože ji sami používají. Exogenní standard je vede k ochraně a obraně spisovné češtiny, endogenní naopak k používání češtiny obecné. Domnívám se, že dané rozdělení by nám příliš nepomohlo. Vytvořili bychom obdobnou slepou uličku jako se spisovností – nespisovností, pouze na jiné rovině. Jistě, triáda úzus – norma – kodifikace by byla jasnější, protože by se kodifikoval pouze exogenní úzus na základě *Soll-Norm*, ale prvky diglosie by z české jazykové situace nezmizely, ba by se mohly ještě více prohloubit. *Soll-Norm* je totiž de facto nepopsatelná.¹⁵⁹ Zásadní je ovšem postoj uživatelů ke spisovnému jazyku, který vytváří *Soll-Norm*. Právě ovlivněním postojů uživatelů jazyka ke spisovnosti / standardu by mohla vést cesta k reformě stávajícího pojetí.

Zavedením termínu standard vyvstávají dvě možnosti jeho vztahu k normě: *bud' pojmem standard pojem norma nahradit, nebo pojmovou soustavu o standard rozšířit*. (NEBESKÁ 2003: 58). Výše uvedené příklady dokazují to, že termíny standard a norma by fungovaly vedle sebe.

Pro odpor mnohých lingvistů a také široké veřejnosti,¹⁶⁰ která se poměrně striktně drží černobílé dichotomie spisovnosti – nespisovnosti, se zatím snahy vyřešit českou

¹⁵⁷ Blíže srov. CHLOUPEK 1971: *Strukturální útvary mají své ideální normy, které existují bez zřetele k jednotlivému uživateli a jeho praktickým možnostem. Spisovný jazyk má takovou ideální normu ve své kodifikaci; vedle toho má i reálnou normu, kterou kodifikace neustále „dohání“*.

¹⁵⁸ *There can be no doubt that the spoken norm is to be regarded as basic, and the written norm as a sort of superstructure*. (VACHEK 1982: 45-46)

¹⁵⁹ K. Gloy (1997: 27) poznamenal, že normy jsou jako instituce v říši myšlenek, jsou pouze a jedině virtuální, a proto kvůli nekonečným variacím (podobně jako pravidla či konvence) empiricky nezjistitelné. Gloy v duchu dekonstruktivismu ostře vystupuje proti všem teoriím normy, proti konvencionalismu i možnostem deskriptivismu a poznamenává, že jazykové normy jako výsledky osvojovacích procesů musejí být vždy pojaty diskursivně (GLOY 1997: 37).

¹⁶⁰ Srov. např. diskuse na internetu (na stránkách *Učitelských novin* nebo *České školy*), kdy se uživatelé vyjadřují k jazykové politice. Ukazuje se, že chtějí jasně znát rozdíly spisovnost – nespisovnost, ano – ne, dobře – špatně. Mnozí dokonce požadují, aby na školách učitelé mluvili pouze spisovně a aby to vyžadovali také od svých studentů. Z tohoto příkladu můžeme jasně odvodit konzervativnost české veřejnosti a její důsledné lpění na tradicích, na tradičním řešení české jazykové problematiky, které sahá až k počátku 19. století. Běžný uživatel češtiny, jak se zdá, rozpornost, nelogičnost a těžkou řešitelnost dnešní jazykové situace nevnímá (blíže srov. BAYEROVÁ-NERLICOVÁ 2004).

Nutno poznamenat, že podobný problém řešili také britští lingvisté: *„Correctness“ would become relative rather than absolute, and it would be correctness according to task or function rather than according to form. Standard English, in so far as it exists, would then become one variety among many which was used for particular purposes*. (BEX 1996: 22)

Dovalil (2006b) se snaží navrhnout Ammonův model sociálního silového pole spisovné variety, kdy jsou spolu v interakci čtyři instance (normové authority, modelová mluvčí/pisatelé, jazykový kodex a jazykoví experti). Domnívám se, že na češtinu daný model aplikovat nelze, protože názory expertů se zásadně odlišují nejen mezi sebou, ale také při srovnání s názory mluvčích (obranný postoj ke spisovnosti), navíc

jazykovou situaci zavedením tohoto modelu ukázaly jako liché. Čeština spisovná stále zůstává útvarem centrálním, spisovnost – nespisovnost je dichotomie hodnotová, subjektivně postojová. Variantnost spisovné češtiny je omezená, není tolik otevřená, zůstává však útvarem centrálním, národně reprezentativním, a proto také chráněným.

3.4. Spisovnost – mluvenost

Už zde bylo několikrát naznačeno, že pro charakteristiku spisovného jazyka a jeho vymezení vůči ostatním varietám je klíčový dichotomický vztah, resp. dichotomické vztahy různých kategorií na různých úrovních. Ukažme si tedy jejich spojitosti.

Základní dichotomií je spisovnost – nespisovnost, kdy je určujícím kritériem institucionální kodifikovanost jistého prvku. Vhodnějším označením by byla kodifikovanost – nekodifikovanost, protože právě kodifikovanost je jediným vždy platným kritériem spisovného jazyka a protože právě s kodifikací mají běžní mluvčí spojen spisovný jazyk. Jedná se o kategorii umělou. Ostatní zde uvedené kategorie jsou přirozené, tj. vlastní přirozenému jazyku jako takovému a vyplývající z pojetí jazyka jako nástroje myšlení a komunikace.

Další vztah je na rovině stylistické, a to formálnost – neformálnost jisté situace. Formálnost vede k požadavku jisté kvality projevu, proto k větší kontrole mluvčích a proto také k posílení uvědomělého užívání spisovných prostředků. To ovšem na druhé straně může vést až k hyperkorektnosti. Formálnost / neformálnost jisté komunikační situace sice spadá do objektivních slohotvorných činitelů, ovšem každý mluvčí interpretuje formálnost / neformálnost podle svých subjektivních postojů, zkušeností, řečové etiky atp. Je komunikace s prodavačkou v obchodě nebo s číšníkem v restauraci situace neformální? Je osobní konzultace s učitelem situace formální? Je diskuse nebo debata situace formální? Formálnost – neformálnost je sice vlastností určité komunikační situace, ale tuto vlastnost jí vždy přiřkne konkrétní mluvčí. Nemůže se tedy jednat o kategorii plně objektivní, bez problémů kvantifikovatelnou a kvalifikovatelnou.

Na první pohled ryze formální kategorií je dichotomie psanost – mluvenost. Jedná se o charakteristiku médií / kanálů, které přenášejí informace. Mluvená podoba jazyka je samozřejmě z historického i komunikačního hlediska primární, psaná až sekundární.

mluvčí z různých geografických oblastí by se rovněž stavěli k dané problematice jinak, resp. nejednotně. Model by bylo možno aplikovat pouze na standard v užším slova smyslu, tj. na prvky dnes sice nespisovné, ale jednotně užívané a jednotně hodnocené ve všech interdialektech.

Na druhou stranu je psaná komunikace daleko prestižnější, závaznější nebo oficiálnější. V pozadí této dichotomie tedy stojí jednak spontaneita – sebekontrola a oficiálnost – neoficiálnost, resp. formálnost – neformálnost. Je zcela přirozené, že mluvená komunikace vede ke spontaneitě mluvčích, což posiluje neformální rysy komunikace, a naopak psaná vede k větší sebekontrolě, což posiluje formální rysy komunikace. V tomto případě ale existují pomezí jevy, které neumožní tuto dichotomii absolutizovat. Na jedné straně je to sice komunikace psaná, ale se záměrnými prvky mluvenosti, na straně druhé komunikace mluvená, ale se záměrnými prvky psanosti. Prvním příkladem je komunikace tzv. novými médii: chat, sms, soukromý email, kdy mluvené prvky zdůrazňují neformálnost a spontánnost komunikace. Na straně druhé oficiální mluvené projevy jsou většinou písemně připravené, a proto představují pouhou mluvenou realizaci psanosti.

Ještě jednu dichotomii musíme zmínit. Na rozdíl od předešlých ji můžeme vidět na rovině pragmatické. Jedná se o modelovost – nemodelovost. Modelovost je tedy použití takového prostředku v jisté situaci, které je považováno za vhodné, dalo by se říct stylově normované. Nemodelovost pak představuje záměrné či nezáměrné porušení určité normy. Zatímco předešlé dichotomie jistým způsobem korespondovaly se spisovností, tato se jí vyhýbá a naopak má daleko blíže k modelu standardu.

Chceme-li charakterizovat spisovný jazyk těmito dichotomiemi, vyjděme z jednoduché kombinatoriky. Máme celkem tři dvojice: spisovnost – nespisovnost, psanost – mluvenost a formálnost – neformálnost. Možných je celkem osm kombinací. Je zřejmé, že korelace **spisovnost – psanost – formálnost** a **nespisovnost – mluvenost – neformálnost** budou v komunikátech kvantitativně převažovat. Pojďme se ale podívat na další možnosti:

- **spisovnost – mluvenost – formálnost**: vyskytuje se, jedná se ale o komunikáty primárně psané, pouze ústně realizované (např. oficiální projev);
- **nespisovnost – psanost – neformálnost**: vyskytuje se v nových médiích, která jsou sice psaná, ale jedná se o komunikáty primárně mluvené (např. chat);
- **nespisovnost – mluvenost – formálnost**: může se ojediněle vyskytnout, když je kategorie mluvenosti pocíťována daleko „silněji a závazněji“ než

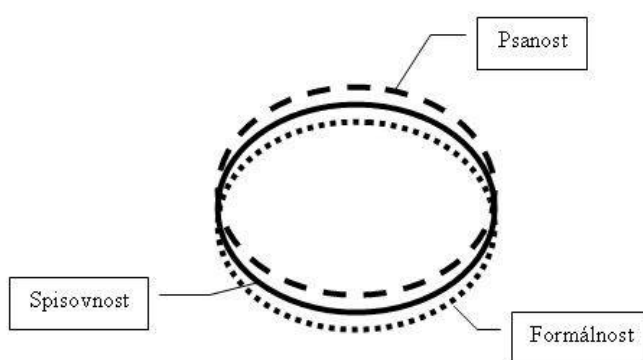
kategorie formálnosti (nespisovné prvky při mluvení spatra, např. jen částečně připravená přednáška);

- **spisovnost – psanost – neformálnost**: může se ojediněle vyskytnout, když je kategorie psanosti pocit'ována daleko „silněji a závazněji“ než kategorie neformálnosti (např. soukromý dopis s tvary jako *píši, děkuji, lépe* atp.).

Domnívám se, že poslední dvě možné kombinace, tj. **spisovnost – mluvenost – neformálnost** a **nespisovnost – formálnost – psanost**, se vyskytují minimálně, resp. vyskytnou-li se, bývají vždy pocit'ovány jako silně příznakové. V případě první trojice se vždy u mluvčího projeví jisté interdialektické prvky, tj. kategorie mluvenosti a neformálnosti nepodporuje použití ryze spisovných prvků všech jazykových rovin. V druhém případě kategorie formálnosti a psanosti vylučuje použití prvků nespisovných, sebekontrola mluvčího bývá nesmírně silná.

Z uvedeného může vyplynout, že dichotomie psanosti – mluvenosti koreluje se spisovností – nespisovností daleko zřetelněji než dichotomie formálnosti – neformálnosti. Důvodem může být jasná dělicí čára mezi projevy mluvenými a psanými (byť s výše naznačenými pomezními jevy), zatímco kategorie ne-/formálnosti je zřejmě pocit'ována značně subjektivně a neostře.¹⁶¹

Na základě výše uvedených úvah bychom mohli jednotlivé dichotomie (resp. vždy jednu z jejich hodnot / pólů) znázornit následujícím schématem:¹⁶²

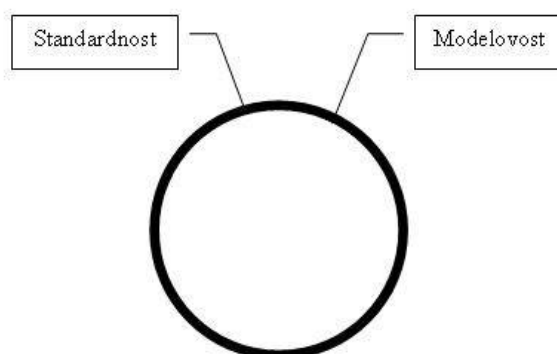

Obr. č. 8: Vztah psanosti, spisovnosti a formálnosti (V.V.).

¹⁶¹ Jedná se zde pouze o úvahy a spekulace, které by měly být podpořeny výzkumem. Na detailní výzkum a analýzy komunikátů ovšem není v této práci prostor a ani tak nebyla koncipována. Naznačuji zde tedy jisté tendence, které jsou v české sociolingvistické situaci patrné a logicky vyvoditelné.

¹⁶² Stejně schéma by platilo i pro nespisovnost – mluvenost – neformálnost.

Vidíme, že situace v češtině je značně složitá. Kdybychom se chtěli vyvarovat těchto komplikací, mohli bychom použít pouze dichotomii jedinou, tj. modelovost – nemodelovost, která plně koresponduje se standardem – non-standardem. Obchází tedy černobílé rozlišování spisovnosti a nespisovnosti ve prospěch normovanosti jistého komunikátu v jisté komunikační situaci, tzn. výše naznačené kombinace třech dichotomií plně postihuje, aniž by je musela nějak blíže specifikovat a vymezovat:

Obr. č. 9: Vztah modelovosti a standardnosti (V.V.).

Zpět ovšem k mluvenosti. Mluvená podoba (spisovného) jazyka bývá deklarativně hlavním pramenem kodifikace. Zní to neuvěřitelně, ale už od poloviny 19. století se zdůrazňuje právě kodifikace na základě *běžné mluvy* či *běžně mluveného jazyka*. Toto akcentování vedlo k vytvoření (umělého) konstruktu hovorové vrstvy češtiny, která stojí mezi spisovností a nespisovností a kterou je spisovný jazyk „oživován“: ve smyslu jungmannovské generace snažící se otevřít češtinu také oblastem, ve kterých chyběla nebo nebyla dostatečně zastoupena, ve smyslu přiblížení spisovné normy „ryzím“ dialektům v podobě moravismů (např. u Bartoše) nebo ve smyslu funkčně strukturním, jak se o to snažil PLK atp. Konstrukt hovorovosti je spojen s představou funkční univerzálnosti spisovného jazyka a se snahou vytvořit plnohodnotnou konverzační podobu spisovné češtiny a tím odstranit její „dichotomický handicap“.

Všichni bohemisté si vždy uvědomovali specifičnost české jazykové situace a specifičnost českého spisovného jazyka. Snahy vytvořit plnohodnotnou hovorovou češtinu (tedy jakousi konverzační varietu) se musely postupem času ukázat jako liché, a to právě kvůli existenci několika dichotomií, které spolu souvisejí (nikoliv trichotomie spisovnost – hovorovost – nespisovnost, popř. spisovnost – hovorovost – expresivnost).

Kodifikace češtiny od Dobrovského po současnost, jak byla naznačena výše, představuje zajímavý proces odekludivnění spisovnosti, proces připouštění jistých „hovorových“ prvků, proces otevření spisovnosti pragmatickým požadavkům komunikace, který někdo může chápat jako úpadek. V naší situaci máme několik možností řešení: (1) uchovat si knižní psanou spisovnost, tj. de facto podporovat jisté diglotické tendence češtiny (viz dále), (2) transformovat pojetí spisovnosti, a to (2a) postupným „připouštěním“ doteď nespisovných prvků, které jsou ale v jistých situacích závazně, uvědoměle užívané, nebo (2b) vyhnout se úplně spisovnosti zavedením termínu standard.

Možné řešení		Možné důsledky
zachovat stávající pojetí spisovnosti		posilovat specifickou diglosii
transformovat spisovnost	postupně připouštět nespisovné prvky	matení uživatelů postupnými reformami, složitá metodologie „připouštění“
	nahradiť spisovnost standardem	problém aplikace anglosaského modelu na českou situaci a jeho přijetí uživateli

Tbl. č. 5: Možná řešení české spisovnosti a jejich důsledky. (V.V.)

3.5. Diglosie

Jestliže rozdílné variety jazyka slouží k naplnování jeho odlišných funkcí, můžeme v extrémním případě hovořit o diglosii. Ferguson (1996: 23nn.) ji charakterizoval jako

relatively stable language situation in which, in addition to the primary dialects of the language (which may include a standard or regional standards), there is a very divergent, highly codified (often grammatically more complex) superposed variety, the vehicle of a large and respected body of written literature, either of an earlier period or in another speech community, which is learned largely by formal education and is used for most written and formal spoken purposes but is not used by any sector of the community for ordinary conversation.

Přestože dodnes existuje mnoho sporných bodů, zda českou jazykovou situaci nazvat diglosni, bývá tak někdy označována (Ferguson sám uvedl typické příklady

diglosie: němčina a švýcarská němčina; klasická arabština a místní variety; řecká katharévusa a dhimotiki; francouzština a kreolská varieta na Haiti).¹⁶³ Odlišnost diglosie od běžného stavu standardu a dialektů je v oblasti funkční (existence vysoké a nízké variety, které jsou používány v odlišných situacích), prestiže (vysoká má vyšší), literárního dědictví (výsostná úloha vysoké), akvizice (vysoká je učena školou, nízká běžným, resp. každodenním a nepřímým učením), standardizace (vysoké je tradičně věnována větší pozornost), stability (diglosie trvá minimálně několik staletí), gramatiky (nízká představuje zjednodušený gramatický systém vysoké), lexika (většina je shodná, ale existují také mnohá slova, která jasně patří do vysoké nebo nízké) a fonologie (stejná struktura, ale nízká varieta tvoří základový systém, vysoká subsystem či parasystem). V české situaci je sporný především bod stability (můžeme už od Dobrovského kodifikace mluvit o diglosii?) a gramatiky (obecná čeština má de facto pouze částečně odlišnou rovinu foneticko-morfologickou). Charakteristika češtiny z pohledu diglosie stojí mimo rámec této práce.¹⁶⁴

Existence vysoké a nízké variety v diglosii ovšem a priori ukazuje možnosti konfliktních situací v podobě míšení kódů. Proto Valdman (1990: 22nn.) navrhuje zavedení termínu *conflictual diglossia* (konfliktní diglosie). Zdůrazňuje, že diglosie není pouze jevem jazykovým, ale také (či dokonce především) společenským:

Classical diglossia, as defined by Ferguson, is in sense asocial. It presupposes a static social situation in which all members of the community have equal access to the coexisting varieties. However, the linguistic cleavages of multilingual societies reflect deeper underlying social differences and conflicts (VALDMAN 1990: 25).

¹⁶³ Můžeme se domnívat, že P. Sgall použil v 60. letech pro českou jazykovou situaci termín diglosie také z pragmatických důvodů (vyhrocení situace). F. Daneš ovšem s takovýmto širokým chápáním diglosie nesouhlasil. Obecně řečeno: diglosii označují českou jazykovou situaci především zahraniční bohemisté. Odlišnosti v pojetí diglosie srov. např. DE SILVA 1982: 119. Poznává: *Purism and prescriptivism are widely prevalent social attitudes everywhere. In most societies they constitute an integral part of people's attitude to their language. In a situation of diglossia these attitudes are more widely established and have generated divergent sets of beliefs which have subsequently been codified. In this respect, values in a diglossic stratification of language are no different from other social values demarcated and upheld in highly stratified societies. The social and the linguistic symptoms [...] are in closely enmeshed symbiotic relationship. Within the conflicts between the society and the individual which compel us now to attempt to „belong“ and now to alienate ourselves, that social and linguistic behaviour serves contradictory functions. On the one hand, it is the product of a sense of insecurity: as such, puristic and prescriptivist behaviour is propagated for collective advancement. On the other hand, it is a symptom of the efforts of individuals to stand out in society, as élitist, as worthy of recognition; as such, it is symptomatic of man's desire for alienation.*

¹⁶⁴ Van Leeuwen-Turnovcová (2002) se pokusila vysvětlit problematiku diglosie v češtině nejen retardační kodifikací Dobrovského, ale také genderovými specifiky obrozenské společnosti.

Různé vrstvy obyvatelstva mohou mít různý přístup ke vzdělání, tedy i k osvojení vysoké variety. Dominance a subordinace určitých společenských vrstev se odrazí také v jazyce. Vztáhneme-li sociální konflikt na českou jazykovou situaci, musíme konstatovat, že obecná čeština není omezena sociálně (další argument zpochybňující diglosii češtiny).

Potenciální konflikt kódů může vyústit jednak v asimilaci („poklesu“ vysoké variety) nebo v normalizaci (funkční expanzi varianty nízké). P. Auer (1997: 129nn.) graficky znázornil diglosii jako vrchol pyramidy (vysoká varieta) a její základnu (nízká varieta). Střední část pyramidy je ovšem prázdná. „Dediglosizace“ pak představuje takový jazykový vývoj, kdy se střední část pyramidy částečně nebo úplně „zaplní“, a to konvergencí obou pólů (Auer sám vypracoval několik možných variant „dediglosizace“). Konvergence vertikální i horizontální přitom představuje stírání rozdílů mezi vysokou a nízkou varietou jak na rovině hodnotové (postojové), tak funkční.¹⁶⁵ Obdobné procesy se čeští lingvisté snažili vyvolat v minulosti nesčetněkrát a zřejmě i v budoucnosti budou.

3.6. Jazyk – identita – politika

At' už se národ definuje jakkoliv, většinou je charakterizován pomocí určitých znaků: společný jazyk, kultura, území, popř. stát.¹⁶⁶ Národ jako politická a geografická entita nemusí být vždy identický s národností jako sociální a kulturní entitou. Musíme ovšem poznamenat, že z antropologického hlediska není stát (do značné míry umělého charakteru) duchovním podkladem lidského společenství, ale že je to jazyk. Na základě

¹⁶⁵ *Im Pyramidenmodell entspricht die Vertikale einerseits der attitudinalen Distanz zwischen Standardsprache und Dialekten (als Folge der Bewertung der Varietäten durch die Sprecher), andererseits auch der strukturellen Distanz zwischen den beiden Varietäten. Die Horizontale entspricht hingegen der wahrgenommenen oder tatsächlichen arealen Verschiedenheit der Varietäten. Das Modell impliziert, daß der Prozeß der Entdiglossierung, also das „Auffüllen“ des Zwischenbereichs zwischen dem traditionellen Standard und den traditionellen Grunddialekten, immer eine einfache Konvergenz mit sich bringt: einerseits konvergieren die beiden Pole des alten Repertoires, indem sich Zwischenformen oder sogar Zwischenvarietäten etablieren, die das Repertoire komplexer machen. Andererseits bedeutet diese „vertikale“ Konvergenz aber immer auch eine „horizontale“ Konvergenz: bildlich gesprochen wird ja die Pyramide auf dem Weg zur Standardspitze immer schmaler, d.h. die Variationsbreite zwischen den regionalen Varietäten geringer. In gewisser Weise ist die horizontale „Konvergenz“ nur eine scheinbare, weil sich alle Einzelvarietäten (Grunddialekte) auf der vertikalen Achse dem Standard annähern und damit einander zwangsläufig ähnlicher werden. (AUER 1997: 131n.)*

¹⁶⁶ Gellner (1993: 18) uvádí tzv. kulturní a voluntaristickou definici národa:

1. *Dva lidé patří ke stejnému národu, když a jedině když sdílejí stejnou kulturu, při čemž kultura znamená soubor myšlenek a znaků a představ a způsobů chování a dorozumívání [tj. jazyk v nejširším slova smyslu – pozn. V.V.];*
2. *Dva lidé patří ke stejnému národu, když a jedině když uznají jeden druhého za náležejícího ke stejnému národu. Jinými slovy, člověk dělá národy [...].*

něho se společenství, z něhož může vzniknout národ či dokonce stát, identifikuje.¹⁶⁷ Jazyková identifikace je starší, účinnější a zjevnější než identifikace politická, resp. státní (blíže srov. WEISBERGER 1990: 60n.). Právě jazyk hraje a také hrál důležitou roli při konstituování novodobých národů. 19. století bylo radikálně lingvocentrické. Ale rovněž v současnosti můžeme zmínit procesy obdobné, leč de facto kauzálně opačné (nejprve vznik státu a následné vyhlášení samostatného jazyka): emancipace chorvatštiny, srbštiny či bosenštiny jako samostatných jazyků (v Garvinově pojetí zde převažuje separující funkce spisovného jazyka – odlišení se od jazyka svých sousedů, jejich striktní rozdělení zdůrazňující samostatnost jednotlivých států). České národní obrození bylo založeno na mytizaci a kultu jazyka. Jazyk je spjat s jeho nositeli, hovoříme o termínu národní jazyk. Hobsbawm k tomuto termínu poznamenává (JOSEPH 2004: 120):

National languages are the opposite of what nationalist mythology supposes them to be, namely the primordial foundations of national culture and the matrices of the national mind. They are usually attempts to devise a standardized idiom out of a multiplicity of actual spoken idioms, which are downgraded to dialects.

Zdůrazňuje národní (spisovný) jazyk jako umělý konstrukt, který vytvořila národně smýšlející intelektuální elita a který se postupně ujal v nižší střední třídě, která se pak stala nositeli národní myšlenky, resp. nacionalismu. Tento umělý konstrukt byl kodifikací povýšen nad dialekty, nad přirozenou mluvu. Identita národa a jeho jazyk jsou spolu neoddělitelně spojeny (JOSEPH 2004: 124). Právě jazyk se v 19. století stal a často také dodnes je nejzjevnějším prostředkem demonstrace příslušnosti k určité národnosti.¹⁶⁸ Oficiální či státní jazyky fungují jako symboly prestiže, kdežto národní jazyk účinkuje jako symbol jednoty reprezentující národní identitu, symbol „národní odlišnosti“ a také symbol prestiže mluvčích (nikoli však abstraktního státu) (blíže srov. např. HROCH 1999a).

Zásadní roli při formování spisovného jazyka hraje proces standardizace. Podle Fergusona (MOELINO 1991: 122) se jedná o *a process as one variety of language becoming widely accepted throughout the speech community as a supradialectal norm* –

¹⁶⁷ *Zur Identitätswahrung ist Sprache auf einer Komplexitätsstufe erforderlich, in der Handelnde sowohl einen propositionalen Gehalt als auch ein Beziehungsangebot und eine Intention zum Ausdruck bringen und in der Bemühung um Konsens prüfen können.* (KRAPPMANN 1987: 135)

¹⁶⁸ Srov. např. z českého prostředí První český bál 1840 demonstrující použitou češtinou národnost bavících se, spory o tzv. jazyková nařízení na konci 19. století, rozdělení Karlovy univerzity, ale také prvorepubliková idea československého národa spolu s československým jazykem.

the best form of the language – rated above regional and social dialects, although these may be felt appropriate in some domains. Standardizaci je ovšem nutno vidět opět v širším kontextu. Jedná se o zásadní, nesmírně náročný a zodpovědný společenský proces, který má i svůj politický podtext.

Sociolinguista J. A. Fishman zdůrazňuje úlohu jazyka v rámci určité kultury. Rozlišuje celkem tři spojení jazyka a kultury na třech různých úrovních (Fishman 1985):

- *language as a part of culture;*
- *language as an index of culture;*
- *language as a symbol of culture.*

První pojetí jazyka zdůrazňuje reciprocitu jazyka i kultury (*language and culture symbolise each other*), jazyk je indikátorem kulturních (a společenských) změn ve společnosti. Dle Fishmana druhé pojetí vychází z prvního jako vedlejší produkt, především se jedná o způsoby myšlení a vyjadřování (hovoří o *culture-bound languages*). Třetí vnímání vztahu jazyka a kultury vychází de facto z metaúlohy jazyka ve společnosti – jazyk je využíván jako symbol, program či propaganda (ať už útočná nebo obranná). (Blíže srov. např. RISAGER 2006: 13.)

C. Kramersch (1998: 3) doplnila Fishmanovo pojetí vztahu jazyka a kultury o další triádu vyjádřenou pomocí aktivních sloves. Obě triády se přitom vhodně doplňují:

- <i>language as a part of culture</i>	- <i>language expresses cultural reality;</i>
- <i>language as an index of culture</i>	- <i>language embodies culture reality;</i>
- <i>language as a symbol of culture</i>	- <i>language symbolise culture reality.</i>

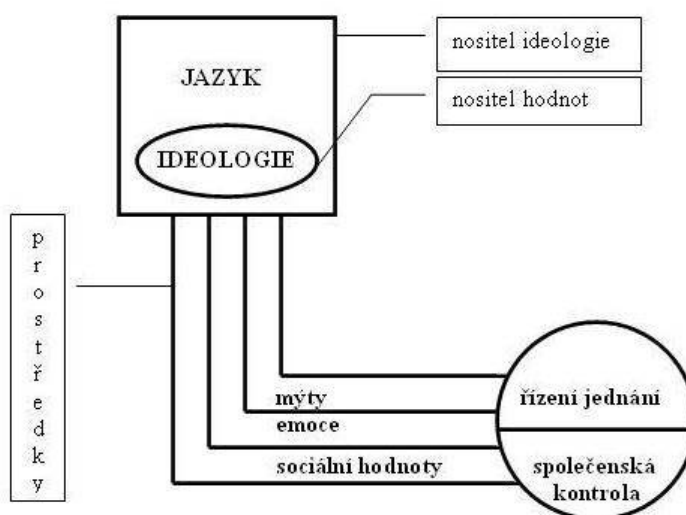
K těmto třem pojetím bychom samozřejmě opět našli paralelu ve vývoji české společnosti a českého jazyka v 19. století, resp. v různých obdobích dominovaly různé dimenze vztahu jazyka a kultury. Např. všechny vlny purismu využívaly jazyka jako symbolu kultury a kulturu jako důkaz vyspělosti (či samotné existence) národa (blíže srov. např. NEUSTUPNÝ 1989).¹⁶⁹ Reliktů tohoto pojetí jsme pak svědky dodnes.

¹⁶⁹ Neustupný (1989: 214) uvádí následující prameny purismu: *Structural incongruence in the language system, Lack of stability, Communicative ineffectiveness, Historical impurity, Foreign dependence, Lack of distinctiveness*. Prakticky se všemi se čeština musela v různých dobách vyrovnat:

- strukturní inkongruence jazykového systému – brusiči odmítají ty prvky, které svou povahou nejsou plně totožné s jazykovým systémem češtiny;

J. E. Joseph (2006: 3) zdůrazňuje, že jazyk má mimo jiné dimenzi politickou (jedná se vlastně o Fismanův *language as a symbol of culture*, ovšem z jiného úhlu pohledu), tvrdí, že jazyk sám o sobě a jeho používání vytváří jisté interní přesvědčení posluchače a že *the politics of identity shapes how we interpret what people say to us, so much so as to be a prime factor in our deciding on the truth value of their utterances*. Spravování vlastní identity (identity posluchače) nás tedy značnou silou vede k určité interpretaci mluvčího.

To, jak jazyk funguje v rámci ideologie, se pokusil ve svém modelu vyjádřit L. Havrest (1998: 46; překlad V.V.):

Obr. č. 10: Role jazyka a ideologie ve společnosti (HAVREST 1998: 46).

Model dle autorových poznámek ilustruje skutečnost, že jazyk slouží jako nositel určité ideologie a že specifickými prostředky (mýty, emocemi a sociálními hodnotami) vykonává kontrolu nad chováním jednotlivce. Havrest jazyk chápe v širokém slova smyslu, tj. včetně symboliky vlajek, krojů či uniforem, písní atp.¹⁷⁰

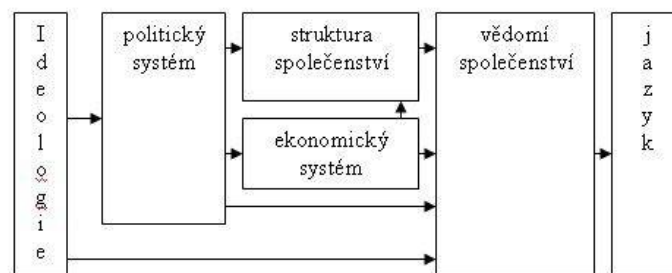
- nedostatek stability – snaha „mumifikovat“ spisovný jazyk, preskripce zabránit kolísání;
- neefektivnost komunikace – brusíči odmítají mluvenost jako možný pramen kodifikace, odmítají jakoukoliv rozrůzněnost spisovného jazyka, spisovnost splývá s knižností;
- historická nečistota – to, co není historicky doložitelné, není správné; spojení purismu a nacionalismu třetí třetiny 19. století, vše podpořeno politickou situací v rámci monarchie;
- závislost na cizích vlivech – brusíči odmítají ty prvky, které jsou svým původem nečeské nebo vůbec podobné nečeským;
- nedostatečná odlišnost – snaha, aby byl český národní jazyk odlišný od jiných jazyků (zvl. od jazyka německého; paradoxně vlivy ostatních slovanských jazyků vzhledem k politické orientaci odmítány nebyly).

¹⁷⁰ Podobný model pro polštinu sestavil S. Gajda (1997: 23; překlad V.V.):

Havrestův model bychom mohli použít na české národní obrození. Cílem národního obrození byla emancipace českého národa a znovunabytí jeho politických práv a hlavním demonstrantem těchto požadavků byl samozřejmě jazyk. Raní obrozenci vytvořili vsutku elitářskou společnost (specifický oděv, pozdravy atp.), vznikly nové společenské hodnoty, argumentovalo se hlavně emocemi (protiněmecká stanoviska) a mýty (barokní „německá“ kultura). Těmito prostředky pak byla vykonávána kontrola jednotlivce: požadavky na pravé „české“ jednání, na pravou „českou“ literaturu, na ryzí „český“ jazyk. Vznikl opravdový kult národa. Kdo se dané kontrole a daným prostředkům vzepřel, byl ze společnosti vyloučen (srov. např. reakce na Máchův *Máj*, argumentace puristů, reakce na *Naše dvě otázky* H. G. Schauera). Jazyk byl (a často je) prostředkem potvrzujícím národ, pomocí něhož se mluvčí přihlásil ke své národnosti (nebo demonstroval svůj nacionalismus):

Now for nationalism the problem is choosing a state language and promoting its wider use, while for nationalism the basic issue is how to confirm the status of the chosen language as a unifying factor and how to develop and cultivate it. In nationalism it is not authenticity or national identity, but efficiency, which is of primary importance (MOELINO 1991: 117).

U. Weinreich uvedl do sociolingvistiky termín *language loyalty*, který vhodně doplňuje Havrestův model. Definoval ji jako *a principle - its specific content varies from case to case - in the name of which people will rally themselves and their fellow speakers consciously and explicitly to resist changes in either the functions of their language (as a result of a language shift) or in the structure or vocabulary (as a consequence of*

Obr. č. 11: Role jazyka a ideologie ve společnosti (GAJDA 1997: 23).

Havrestův model je dle mého názoru výstižnější, protože jasně ukazuje spojitost mezi ideologií a jazykem a jejich následnou provázanou společenskou kontrolu.

interference) (BAUM 1987: 51). Zdůrazňuje přitom, že jazyková loajalita je specifický projev nacionalismu: na hrozící jazykovou změnu se reaguje konzervací „ohroženého“ jazyka. Poznává, že tento fenomén se vyskytoval od počátku 19. století ve všech evropských jazycích. Jazyková loajalita v českém pojetí byla přitom aktuální nejen za národního obrození, ale je živá dodnes. Jak jinak si vysvětlit poměrně značně odmítavé reakce veřejnosti na pokusy reformovat pravopis, popř. celé pojetí spisovného jazyka; ve Weinreichově definici na straně jedné funkce jazyka (problémy s akceptací obecné češtiny jako koiné), na straně druhé stále živé a do značné míry puristické brojení proti anglicismům či neologismům.

3.7. Spisovnost / standardnost ve vybraných světových jazycích

Pro pochopení českého pojetí spisovnosti by bylo vhodné seznámit se se situací v jiných jazycích. Jako příklad různých tendencí a různého vypořádávání se s danou problematikou nám může posloužit angličtina, němčina a ruština. Zatímco termín *standard* pochází z anglosaské literatury, češtině je tradičně bližší ruské pojetí termínu *литературный язык*. S problematikou zavedení termínu *standard* se potýkali také v němčině – po sjednocení obou zemí i obou symbolicky rozdělených jazyků bylo nutné sjednotit terminologii. Přednost byla dána termínu anglosaskému, nezátíženému dědictvím předchozích politickohistorických ideologií.

Pojďme si ukázat, jaké místo zaujímá *standard* v angličtině. Připomeneme-li si ještě jednou definici, zjistíme, že *standard* v angličtině (resp. pro angličtinu) je *the dialect of English which is normally used in writing, is spoken by educated native speakers, and is taught to non-native speakers studying the language (There is no single accent associated with this dialect, but the lexicon and grammar of the dialect have been subject to codification [...])*, zatímco *non-standard* je *any dialect of English other than standard English* (TRUDGILL 2003: 128, 94).¹⁷¹

¹⁷¹ Crystal (2004: 110) uvádí různé definice *standardu* v angličtině a analyzuje jednotlivé vlastnosti. Na základě jednotlivých analýz dochází k závěru: *we may define the Standard English of an English-speaking country as a minority variety (identified chiefly by its vocabulary, grammar, and orthography) which carries most prestige and is most widely understood*. Vidíme, že zásadní vlastností je prestiž, ke *standardu* tedy angličtí mluvčí zaujímají určitý subjektivní postoj, nejprestižnější, resp. jako nejprestižnější hodnocená varieta se stává prestižní. Důležité je také porozumění, ale ne samotné aktivní používání: *Although SE is widely understood, it is not widely produced. Only a minority of people within a country (e.g. radio newscasters) actually use it when they talk. Most people speak a variety of regional English, or an*

Viereck (1986: 220) na základě analýz anglické lingvistické literatury uvádí následující schéma rozvrstvení angličtiny:

		Vzhledem k výslovnosti, gramatice, lexiku a pravopisu	Vzhledem k výslovnosti	Vzhledem k výslovnosti a lexiku
Geograficky neomezené variety angličtiny, sociolekty (Class Dialects)	Educated English	Standard English (supranational)	Received Standard (English), Received Pronunciation	
		Modified Standard English	např. Oxford Accent	Colloquial, informal, familiar English
	Non-standard English (Uneducated English)			
		Substandard, vulgar, popular English	Local, regional, provincial Dialect	Accent
<i>Geograficky omezené variety angličtiny</i>				

Tbl. č. 6: Standard v angličtině (VIERECK 1986: 220; překlad V.V.).

Dělí variety na místně neurčené a místně určené (vždy dle kritérií výslovnosti, gramatiky, slovní zásoby, pravopisu nebo některého z nich). V rámci nelokalizovaných hraje klíčovou roli vyučovaná angličtina (srov. role školy v jazykové politice a v jazykovém plánování).¹⁷² Vše, co nespadá do vyučované angličtiny, tvoří non-standard. Sama vyučovaná angličtina se ovšem nekryje se standardem. Standard jako takový je totiž pojat nadnárodně. Oproti tomu do vyučované angličtiny patří ještě modifikovaný standard, tj. s jistými specifickými (většinou nadregionálními) prvky. Rozdíl *standard* a *modified standard* představuje de facto standard psaný a standard mluvený, do kterého pronikají jisté prvky sociální nebo regionální: *That is, it is Standard English, modified, altered, differentiated, by various influences, regional and social* (HOWARD 1986: 35). Non-standard jako takový je na jedné straně nadregionální (substandard, vulgární mluva, tzv. populární angličtina, tj. mluva teenagerů), na straně druhé regionální (dialekty).

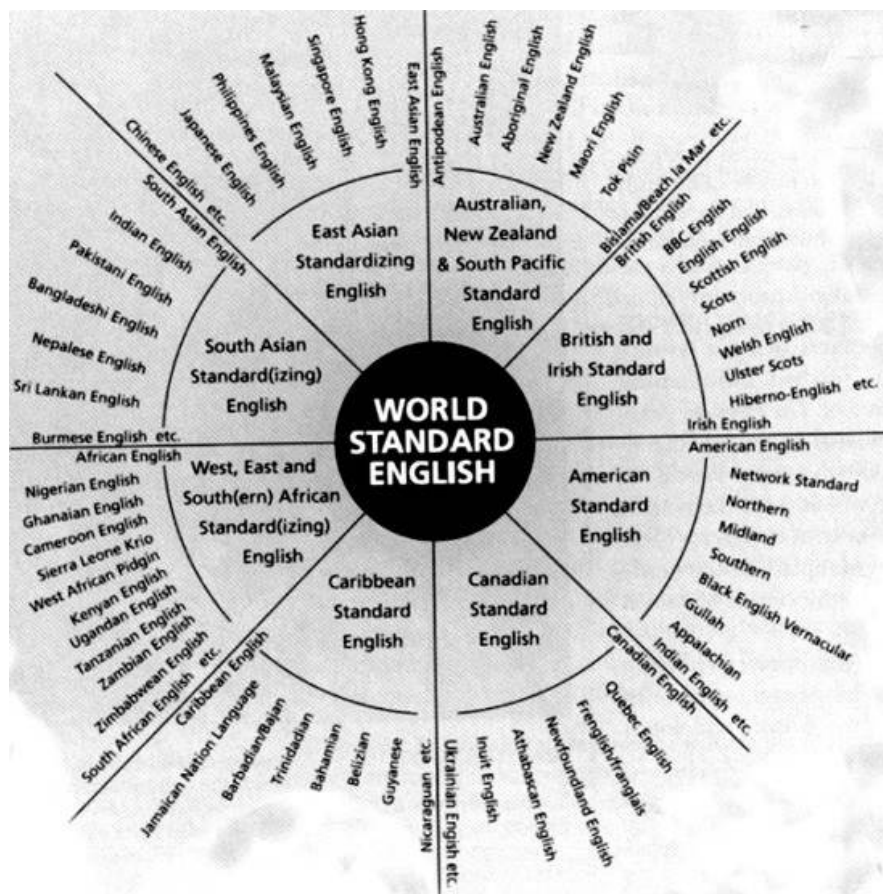
Rozdíl mezi non-standardem a substandardem můžeme demonstrovat následujícími příklady. *The Oxford Companion* (1992: 704, 999) uvádí jako příklad substandardu věty typu *He ain't done nothin'* nebo *I don't got no money*. Non-standardní by pak byly např. *He ain't comin'* nebo *I seen him*.

admixture of standard and regional Englishes, and reserve such labels as „BBC English“ or „the Queen's English“ for what they perceive to be a „pure“ SE. [SE = standard English, pozn. V.V.] (CRYSTAL 2004: 110)

¹⁷² Právě pojem standard, o němž se v 80. letech také ve Velké Británii živě diskutovalo, je úzce spojen se školstvím, a sice s tzv. *The National Curriculum for state primary and secondary schools*.

P. Trudgill (2002: 165) se vyjadřuje k tomu, co vlastně standard je, a dospívá k závěru, že je vlastně lepší říct, co standard není: *If Standard English is not therefore a language, an accent, a style or a register, then of course we are obliged to say what it actually is. Standard English is, however, an unusual dialect in a number of ways. It is, for example, by far the most important dialect in the English-speaking world from a social, intellectual and cultural point of view.* Původní dialekt jihovýchodní Anglie (tj. administrativního a kulturního centra - Londýna) se stal procesem standardizace geograficky nezávislým, ovšem stále částečně závislým sociálně.

Angličtina je typickým polycentrickým jazykem. Vzhledem ke svému postavení světového jazyka a také vzhledem k historii britského impéria není možné uvažovat o jednom a jediném standardu (blíže srov. např. MAIR 2006). Jistě, zobecněně můžeme mluvit o *světovém standardu angličtiny*, otázkou ovšem je, do jaké míry je tento konstrukt umělý, resp. do jaké míry skutečně existuje. Podle Crystala (2004: 111) světový standard angličtiny slouží *as a strongly unifying force among the vast range of variation which exists*. Jednotlivé standardy se liší především v pravopise a výslovnosti. Angličtina bývá označována za polycentrický jazyk symetrický, tj. žádná z daných oblastí a žádný z daných standardů nemá zásadní kulturní dominanci. Následující schéma zobrazuje možnosti geopolitického rozdělení standardů angličtiny (CRYSTAL 2004: 111):

Obr. č. 12: The standard English (CRYSTAL 2004: 111).

O (britskou) angličtinu není ani preskriptivně, ani přímo institucionálně pečováno (byť v 18. a 19. století značně silně bylo).¹⁷³ Otázkami spisovnosti a jazykové kultury se zabývá především redakce *The Oxford English Dictionary*,¹⁷⁴ redakce prestižních nakladatelství a jazyková praxe BBC. Zásadní roli ovšem hraje škola (závažné *National Curriculum of English* pro rodilé mluvčí nebo aktivity *The British Council* pro angličtinu jako cizí jazyk).¹⁷⁵ Institucionální péče je nepřímá. Vychází se z jazykových autorit, jakými je především redakce BBC. Právě politika „dobrých vzorů“ vede k ustálení standardu a jeho alespoň částečně aktivnímu používání. Milroy (1991: 31) ovšem poznamenává, že přestože aktivní používání standardu masmédiu příliš neovlivňují, hraje jejich působení důležitou roli v rámci celkového procesu standardizace: *Thus, although*

¹⁷³ Srov. např. puristické a preskriptivistické praxe klasicistních gramatiků a slovníkářů 18. století, jakými byli Samuel Johnson, Robert Baker nebo Robert Lowth (blíže k nim srov. např. FREEBORN 1992).

¹⁷⁴ V předmluvě čteme: *Unless otherwise stated, the words and senses recorded in this dictionary are all part of standard English, that is, they are in normal use in both speech and writing everywhere in the world, at many different levels of formality, ranging from official documents to casual conversation.* (THE OXFORD DICTIONARY 2006: XV.)

¹⁷⁵ K otázkám jazykové kultury ve Velké Británii blíže srov. JANICH – GEULE 2002: 19nn.

radio, film and television may not have had much influence on everyday speech, they are amongst the many influences that promote a consciousness of the standard and maintain its position.

Chceme-li zavést do češtiny termín standard ve stejném pojetí, jako je v angličtině, který by umožňoval etablovat obecnou češtinu, narážíme na zásadní problém: Standard, ať už mluvený nebo psaný, musí být jednoznačně nadregionální. Obecná čeština tuto podmínku nesplňuje. Nadregionální (protože) školou vyučovaná varieta je v českém pojetí spisovná čeština. Její hovorová vrstva an sich ovšem neexistuje. Patřila-li by obecná čeština do mluveného standardu, nepatřila by už do non-standardu? Nebo za určitých podmínek by non-standardní byla? Tento rozpor je jen těžko řešitelný.

Situace v rámci německého jazyka je komplikovaná. Němčina jako národní jazyk se dělí na němčinu německou, rakouskou a švýcarskou, a bývá proto také interpretována jako polycentrická.¹⁷⁶ Polycentrismus však nebyl zdaleka, obzvláště v 50. a 60. letech, akceptovaným řešením, jednotlivá národní jazyková specifika byla interpretována jako pouhé odchylky „nadanárodní“ němčiny (bliže srov. von POLENZ 2000: 219). Nejen ovšem to. V době rozdělení Německa se oba samostatné státy pomocí vlastní jazykové politiky snažily vytvořit odlišné spisovné jazyky.¹⁷⁷ Tento fakt jazykovou politiku Německa po opětovném sjednocení zkomplikoval. Po sjednocení se upustilo od vlivů ruského pojetí spisovnosti a termín *Literatursprache* se transformoval v *Standardsprache*.

Ať už ji označíme jakkoliv, z diachronního hlediska vznikla na základě *Ostmitteldeutsch* (v opozici hlavně k hornoněmeckým dialektům, srov. především souvislost s reformací, s Lutherovým překladem Bible a s významnou politickou, kulturní a ekonomickou rolí Saska v 16. a 17. století).

Němčina má tedy tři standardy (odlišné většinou ve foneticko-morfologické rovině, částečně v lexikální). Každý z těchto standardů se vymezuje vůči non-standardu (v německé literatuře ovšem převažuje termín *Substandard*), tj. regionálním dialektům či

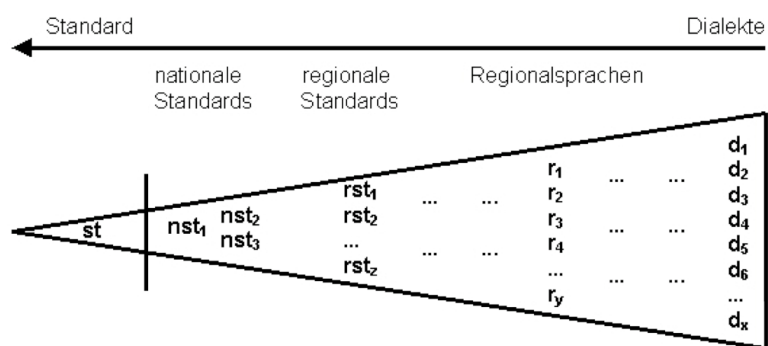
¹⁷⁶ *Von einer plurizentrischen Sprache spricht man dann, wenn diese in mehr als einem Land als nationale oder regionale Amtssprache in Gebrauch ist und wenn sich dadurch standardsprachliche Unterschiede herausgebildet haben* (VARIANTENWÖRTERBUCH 2004: XXXI).

Die plurizentrische Auffassung von der deutschen Sprache bedeutet, dass sprachliche Besonderheiten in nationaler Zentren nicht als Abweichungen von einer nationenübergreifenden deutschen Standardsprache gelten, sondern als gleichberechtigt nebeneinander bestehende standardsprachliche Ausprägungen des Deutschen (VARIANTENWÖRTERBUCH 2004: XXXII).

¹⁷⁷ Nejvíce se dané rozdíly samozřejmě zobrazily na kodifikované lexikální rovině (např. tolerance k anglicismům). Srov. následující protiklady (první příklad tzv. *BRD-Deutsch*, druhý tzv. *DDR-Deutsch*): *Diskjockey – Schallplattenunterhalter, Jeans – Niethose, Astronaut – Kosmonaut, Nationalsozialismus – Faschismus, Molotowcocktail – Brandflasche* atp. (Bliže srov. např. WOLF 2000.)

sociolektům. Pojem *Standard* není vždy přijímán bez rozpaků – hlavně v německém standardu se v rámci výslovnosti kodifikují jak tvary hornoněmecké, tak dolnoněmecké (podobně také dublety morfologické). Upustilo se od gramatického preskriptivismu ve prospěch deskriptivismu, což koresponduje s polycentrismem. Ten je ovšem asymetrický – standard německý jednoznačně kulturně převažuje nad standardem rakouským a švýcarským.

Podobně jako *world standard english* je patrná snaha vytvořit nadnárodní standard německého jazyka. Hierarchie této potenciální variety a její vztah k varietám regionálním vyjadřuje následující schéma (BAßLER - SPIEKERMANN 2001):

Obr. č. 13: Postavení standardu v systému německého jazyka (BAßLER - SPIEKERMANN 2001).

Přestože je použit termín *standard*, model je ryze stratifikační. Zobrazuje posloupnost dialekt – interdialekt – regionální standard – národní standard – standard (nadnárodní). Kontinuum nejvyššího standardu a ostatních variet je schematicky přerušeno. Jako nadnárodní standard se v běžné praxi (hlavně ve výuce němčiny pro cizince) používá standard německý, resp. Německa.

Termín *standard* nahradil v německé lingvistice značně rozkolísané a nejednotné *Literatursprache*, *Schriftsprache* nebo *Hochsprache*. Typické je německé použití termínu *Substandard* místo *Non-Standard*. Ten je sice (definice např. VEITH 1986: 187nn.) brán jako hyperonymum, ale prakticky se nepoužívá. Naproti tomu termín *Umgangssprache* je stále živě používaný. Vztah ke standardu není zřejmý. Z mnohých definic a analýz vyplývá, že se *Umgangssprache* částečně kryje s mluveným standardem. Bývá

zdůrazňováno, že tato varieta leží mezi dialekty a standardem (nikoliv tedy standardem a substandardem). Často má podobné vlastnosti jako český interdialekt.¹⁷⁸

O němčinu je institucionálně pečováno. Jedná se především o tři organizace: *Gesellschaft für deutsche Sprache* (Wiesbaden), *Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung* (Darmstadt) a *Institut für deutsche Sprache* (Manheim). Nejvýznamnější soukromou institucí je nakladatelství Duden, které úzce spolupracuje s manheimským institutem. Duden působí díky obrovské řadě příruček jako nejrespektovanější jazyková autorita (také sehrál zásadní roli při reformě německého pravopisu).¹⁷⁹

Na německém příkladu jasně vidíme, že se sice úspěšně podařilo zavést termín standard a odstranit překrývající se podobné termíny, ale non-standard se neujal. Místo něj se jako obecné označení nestandardní variety používá substandard. Německá lingvistika si zachovala svůj termín hovorovosti (ve smyslu interdialektů). *Umgangssprache* se stala významným kodifikačním pramenem (zjištění normy). Z tohoto pohledu patří *Umgangssprache* z velké části do mluveného standardu.¹⁸⁰

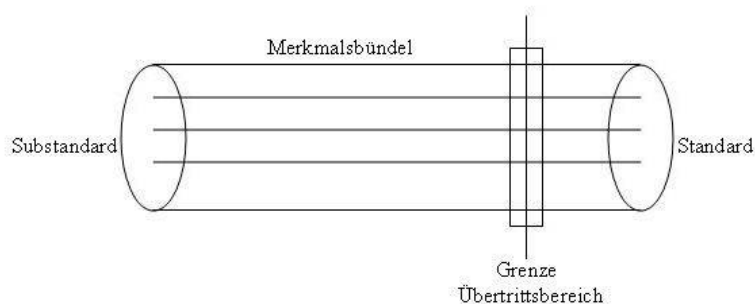
Z českého hlediska je nutno poznamenat, že jisté diglosní prvky typické pro obecnou češtinu v německých interdialektech nenajdeme (stranou necháváme problematiku švýcarské němčiny). Z tohoto důvodu může sloužit *Umgangssprache* při deskriptivní jazykové politice jako pramen kodifikace. Kdyby byl uplatněn deskriptivismus v českém prostředí, mohly by se přesně zjistit ty prvky češtiny, které byly

¹⁷⁸ Srov. např. výzkum *Umgangssprache* v Brandenburku (prováděný univerzitou v Postupimi) URL <http://www.uni-potsdam.de/u/germanistik/ls_dia/umfrage/> [cit. 2008-06-06] nebo rozsáhlý projekt *Atlas zur deutschen Alltagssprache* univerzity v Augsburgu URL <<http://www.philhist.uni-augsburg.de/lehrstuehle/germanistik/sprachwissenschaft/ada/>> [cit. 2008-06-06]. Nutno poznamenat, že termín *Alltagssprache* se zcela kryje s termínem *Umgangssprache*. Rozdíl je etymologický: „každodenní“ versus „stýkat se, stykový“.

Bliže srov. k problematice německé terminologie DOVALIL 2006a.

¹⁷⁹ Bliže k jazykové kultuře Německa srov. např. JANICH – GREULE 2002: 36nn.

¹⁸⁰ U. Hollmach (2007: 49) prováděl výzkum standardní německé výslovnosti, při čemž se musel vypořádat s termínem *Umgangssprache*. Vytvořil tedy následující schéma, v němž *Umgangssprache* představuje přechodné pásmo na obou stranách hranice standardu a sub/non-standardu:

Obr. č. 14: Hovorovost v systému německého jazyka (HOLLMACH 2007: 49).

doposud nespisovné, ale jsou celorepublikově rozšířené (tedy napříč jednotlivými interdialekty), a ty by následně mohly být kodifikovány do mluveného standardu. V tomto ohledu může být německé pojetí, byť z anglosaského pohledu polovičatého charakteru, české lingvistiky inspirací.

V současné ruštině bývají rozlišovány především následující variety: *литературный язык, городское просторечие* a *диалекты*. Na integraci *просторечие* najdeme dva názory. Jednak můžeme spisovnou ruštinu chápat jako konstrukt složený z dvou vrstev spisovné normy (kodifikovaný *литературный язык* a *говоровое просторечие*), jednak můžeme *просторечие* označit za neúplnou nespisovnou varietu (ГРАУДИНА 1980: 254; SGALL 2002: 7). *Литературный язык* a *просторечие* jsou narozdíl od dialektů nadregionální, naproti tomu *литературный язык* se od dalších dvou variet odlišuje *широтой и разнообразием обслуживаемых сфер коммуникации, своей поливалентностью, обработанностью, наличием устной и письменной формы, сложностью своей структуры* (ГУХМАН 1985: 54). Pojetí spisovného jazyka je tedy paralelní s českým.¹⁸¹

Просторечие bývá označováno jako ruská koiné. Jeho definice je ovšem neostrá: *с одной стороны, просторечие называют совокупность стилистических средств сниженной экспрессии, с другой – имманентно нейтральные с точки зрения стилистики и не закрепленные территориально особенности речи лиц, не владеющих в необходимой мере нормами литературного языка* (КРЫСИН 1989: 53). *Просторечие* je podle Kryšina nenormovaná [sic!] a sociálně omezená mluva obyvatel města, která se (dle stratifikačního modelu) nachází mimo oblast spisovného jazyka. Geneticky je *просторечие* spojeno s dialekty okolí Moskvy, které prošly specifickým vývojem. Je charakterizováno odlišnostmi na fonetické a morfologické rovině, jedná se však pouze o dílčí odlišnosti, nikoliv celkový odlišný jazykový systém.

Nabízí se paralela *просторечие* a obecná čeština. Problémem ale je, že *просторечие* nemá tak výrazný „nespisovný“ (resp. k spisovné varietě kontrastní, jinak řečeno silně interdialektový) charakter jako obecná čeština, proto pronikání jistých

¹⁸¹ V. V. Vinogradov (1978) charakterizoval spisovný jazyk podle výskytu a funkce nikoliv spisovného jazyka jako takového, ale spíše textů / diskursů, v nichž se objevuje (podobně jako HAVRÁNEK 1932), spisovnost je zde plně spojena s psaností: *Литературный язык - общий язык письменности того или иного народа, а иногда нескольких народов - язык официально-деловых документов, школьного обучения, письменно-бытового общения, науки, публицистики, художественной литературы, всех проявлений культуры, выражающихся в словесной форме, чаще письменной, но иногда и в устной.* (ВИНОГРАДОВ 1978: 288)

prvků není pocíťováno jako ohrožující či úpadkové. Navíc nemá charakter diglosie. Obecná čeština je oproti *просторечие* sociálně nelimitovaná, ovšem je stále ještě ohraničená geograficky (Čechy a západní Morava).

V rámci spisovného ruského jazyka bývá některými lingvisty (např. ГУХМАН 1985) vydělována hovorová vrstva – *разговорная речь*. Patří plně do spisovného jazyka (označována jako jeho *функциональная разговорная разновидность*), je používána především v mluvené podobě, a to v komunikaci polooficiální a neoficiální. Jedná se tedy o stejnou varietu, kterou se někteří lingvisté snažili neúspěšně najít i v češtině. O jejím vztahu ke spisovné ruštině se vyskytuje několik názorů:

Для одних ученых это особая самостоятельная система, отличающаяся от системы кодифицированного литературного языка. В таком случае противопоставляются две разные системы по признаку кодифицированности (система функциональных стилей литературного языка) и некодифицированности (разговорная речь). Для других разговорная речь не является самостоятельной системой, входит в систему литературного языка как из его функциональных стилей, как устная форма разговорного стиля, особая разновидность и т.п. (ГУХМАН 1985: 63)

V ruštině je stále uplatňován stratifikační model jazyka. Zjednodušeně ho můžeme zobrazit následovně:¹⁸²

Литературный язык	
функционально стилевые варианты литературного языка	используемые в высших сферах общения
разговорная речь	используемая для нужд неофициального повседневного общения
Просторечие (общерусское койне)	наддиалектное, бнетерриториальное, ограниченное в социально-функциональном плане
Социально-территориальные диалекты	

Tbl. č. 7: Stratifikační model ruštiny (volně dle ГУХМАН 1985: 66).

¹⁸² Volně dle ГУХМАН 1985: 66.

Кёстер-Тома (1993) navrhuje přijetí termínu standard i do ruštiny. Po vleklé diskusi ovšem termín všeobecně přijat nebyl. Jeho řešení bylo následující: Do standardu by patřilo vše, co je doposud kodifikováno, tzn. *литературный язык* a kodifikovaná část *разговорная речь*. Do non-standardu by patřilo *просторечие*, žargon, slang, argot a tzv. *матерный язык*. Substandard by tvořily především dialekty, resp. ty výrazy, které se odlišují na vícero jazykových rovinách. Hovorovost jako takovou (resp. především její specifickou lexikální rovinu) vidí mezi standardem a substandardem (nikoliv non-standardem nebo v rámci standardu) [sic!]. Vystává ovšem zásadní rozpor: *просторечие* by patřilo do non-standardu, ale mluvenost na pomezí substandardu, přestože bývá *просторечие* označováno jako ruská koiné (nerozlišuje se zde mluvený a psaný standard).

Кёстер-Тома argumentuje především komunikačně (potřeba řešit „mluvenost“) a pragmaticky (spojitost *просторечие* a tzv. sociálních dialektů) a didakticky:

Предлагаемая нами иерархическая модель стандарт - субстандарт - нонстандарт дифференцирует разновидности этноязыка и дает возможность их соотнесения, принимая во внимание полноту набора фонетических, морфологических, лексических, синтаксических и фразеологических показателей и учитывая при этом наличие признаков системности. Новые типы речевого поведения не соответствуют традиционным образцам, поэтому трехступенчатая иерархическая модель русского этноязыка, хотя и не в полной степени, но все же отражает наше понимание реального языкового употребления (КЁСТЕР-ТОМА 1993: 31).

Právě kvůli výše uvedeným nejasnostem v definicích nebyl tento termín přijat. Ruský příklad ukazuje na to, jak je nutné veškeré termíny, které chceme do teorie jazyka zavést, a také jejich vzájemné vztahy přesně definovat. Problémem ovšem zůstává, že v angličtině (v jejich původním jazyce) jednoznačně definovány nejsou a jejich vzájemné vztahy (především substandard a non-standard) jsou často zavádějící.

Specifikem současné ruské situace je to, že tyto jednotlivé variety na sebe intenzivně působí a dochází k míšení kódů, přestože se od sebe strukturně, funkčně i sociálně odlišují (tomuto faktu by samozřejmě odpovídalo vhodné zavedení termínu standard, který by dané míšení „překlenul“). Toto míšení, které bývá často nazýváno jako

úpadek,¹⁸³ je způsobeno mnoha společenskými faktory, jimiž Rusko v posledních dvou desetiletích prošlo. Akcentována je především spontánnost komunikace, variety dříve hodnocené jako jednoznačně negativní se prosazují, jazykový preskriptivismus ztrácí svůj vliv a klasická literatura již není jazykovým vzorem současné ruštiny. Ruština se stylově diferencuje, což s sebou přináší otázky nového pojetí jazykové kultury (blíže srov. např. КОЛЕСОВ 1998: 205nn. nebo ПОП 1997: 74nn.).

V současnosti jsou rozlišovány tři spolu související aspekty používání jazyka: (1) normativní, (2) komunikativní a (3) etický, které v různém poměru k sobě v různých situacích zaručí efektivnost komunikace, která je chápána jako cíl jazykové kultury (blíže srov. např. ГРАУДИНА – ШИРЯЕВ 1996). Současná ruština byla donucena upustit od striktního preskriptivismu, namísto toho se dává přednost možnosti výběru mezi různými varietami. Z tohoto úhlu pohledu jasně pochopíme důležitost sociolingvistiky, která má v Rusku dlouhou tradici. Zvláště aktuálním tématem v jazykové kultuře je oblast politiky, soudnictví, masmédií a reklamy, které byly dlouho dobu pod ideologickým tlakem, ale které zároveň ruský spisovný jazyk silně ovlivňují.

Z institucí hraje zásadní roli především ruská akademie věd, konkrétně *Институт русского языка им. В. В. Виноградова*, který se zabývá především teorií a praxí jazykové kultury, *Научноисследовательский центр по национальноязыковым отношениям* pro výzkum jazykové situace v rámci ruské federace (zahrnující také jazykové poradenství) nebo *Институт русского языка им. А. С. Пушкина* jako instituce pro ruštinu ve školství (a také pro ruštinu jako cizí jazyk).¹⁸⁴

3.8. Shrnutí: Spisovnost (především) jako hodnota

Přes všechny snahy lingvistů se nepodařilo najít jednotná kritéria spisovného jazyka. Jediné vždy, za všech okolností a ve všech jazycích platné kritérium je kodifikovanost (blíže srov. AMMON 1986). O kritériích kodifikace se ovšem rovněž vedou spory. Z jednotlivých analýz vyplývá ještě jeden společný rys, a sice připisování hodnoty spisovnému jazyku jako takovému a zaujmutí kladného postoje jednotlivých mluvčích k němu (pomocí něho se dá např. vysvětlit purismus, pocit jeho ohrožení a následný důraz na jeho „čistotu“, na jeho zachování atp.).

¹⁸³ Srov. např. puristickou a silně emotivní příručku ГРАУДИНА – ДМИТРИЕВА – НОВИКОВА – ШИРЯЕВ 1995.

¹⁸⁴ Blíže k jazykové kultuře Ruska srov. např. JANICH – GREULE 2002: 236nn.

Spisovný jazyk asi nejobecněji definoval Garvin (1972: 155) jako *a codified form of a language, accepted by, and serving as a model to, a larger speech community*. Právě otázka modelu či vzoru je zásadní při zkoumání spisovnosti jako takové. Jisté prostředky, ať už vybrané z jakéhokoliv důvodu a kýmkoliv, musejí být jistým jazykovým společenstvím přijaty a jejich následné užívání vyžadováno. Zajímavý je vztah mezi skutečně užívanými prostředky a prostředky, které se považují za záhodné užívání (Stehlův termín *Ist-Norm* a *Soll-Norm*). Totožnost takovýchto dvou norem není samozřejmá. Příkladem je masivní rozšíření používání obecné češtiny, ale silně citový obranný vztah ke spisovnému jazyku.

Nutno poznamenat, že stav, jímž prochází čeština, není unikátní. V současnosti jím prochází např. ruština (*просторечие* versus *литературный язык*, jehož součástí je „otevřená“ *разговорная речь*), prošla si jím v devadesátých letech němčina (sjednocování „východní“ a „západní“ němčiny, sjednocování terminologie, nesmírně emotivní reforma pravopisu) atp.

Tradiční, hlavně sociolingvistikou využívaný stratifikační model spisovného jazyka se ukazuje jako nevyhovující (v češtině především kvůli nárazníkové, ale de facto neexistující hovorové češtině, v němčině zase kvůli rozkolísanosti terminologie) a je v některých jazycích nahrazován anglosaským modelem standardu, který dokáže mnohem lépe vyjádřit pragmatické aspekty komunikace (v jistých případech „přijmout“ nespisovné prvky stratifikačního modelu). Tradiční rozlišení non-standardu (hyperonymum) a substandardu (hyponymum) nebývá dodržováno, např. německá lingvistika používá dvojici standard – substandard, ovšem také vyděluje *Umgangssprache* jako přechodové pásmo mezi oběma.

Rozdělení standardu mluveného a psaného může být vhodná cesta pro češtinu. Otázkou ovšem je, zda toto rozdělení zdůrazní či setře diglosní prvky, které současná čeština obsahuje. Každopádně jsme svědky nahrazování dichotomie spisovnosti – nespisovnosti dvojicí psanost – mluvenost. Zavedení dvojího standardu by tedy pouze podpořilo tyto tendence. Návrh modelu standardu (v konzervativnějším pojetí, než jak byl některými lingvisty prezentován, tj. obecná čeština v užším slova smyslu by zůstala v non-standardu) by mohl vypadat následovně:

Standard	Standard psaný	současná „spisovnost“
	Standard mluvený	prvky dnes nespisovné, ale vyskytující se ve všech interdialekttech: např. <i>pane Novák, bysme, města, které/který byly, lidma, kostma, ženama, koňma</i>
Non-standard	prvky se odlišují od standardu <u>jistými</u> příznaky / rysy	především foneticko-morfologické rozdíly: např. <i>velkej, velkejch, velkejma, dobrý lidi</i>
	Substandard	prvky ostře ohraničené regionálně či sociálně, odlišující se od standardu <u>mnoha</u> příznaky / rysy: např. dialektismy, sociolekty, vulgarismy

Tbl. č. 8: Model užšího standardu pro češtinu. (V.V.)

Kdybychom vyšli z německého pojetí standardu, mohli bychom ho rozlišit regionálně, tzn. že všechny interdialekty by tvořily každý svůj regionální standard, který by ovšem byl součástí mluveného standardu jako takového. Non-standard by byl synonymem substandardu. Úskalím takového řešení je ovšem fakt, že by tato snaha mohla být interpretována jako „nahrání“ šíření obecné češtiny. Každopádně otevřením mluveného standardu interdialektům by se mohlo docílit jejich rychlejší a zřetelnější nivelizace, což by, troufám si říct, v širokém horizontu několika generací mohlo sloužit k vytvoření oné pověstné hovorové češtiny. Mluvený standard by přitom zůstal rozlišen – „vysoký“ versus „nízký“ např. dle areálů komunikačních funkcí. Řešení širokého pojetí bychom mohli zobrazit následovně:

Standard	Standard psaný	současná „spisovnost“
	Standard mluvený	prvky dnes nespisovné, ale vyskytující se ve všech interdialekttech: např. <i>pane Novák, bysme, města, které/který byly, lidma, kostma, ženama, koňma</i>
	Regionální standard mluvený	interdialektové prvky (především foneticko-morfologické rozdíly)
Non-standard	= „Substandard“	prvky ostře ohraničené regionálně či sociálně, odlišující se od standardu <u>mnoha</u> příznaky / rysy: např. dialektismy, sociolekty, vulgarismy

Tbl. č. 9: Model širšího standardu pro češtinu. (V.V.)

Druhé naznačené řešení je přes svou logičnost a analogii k německému pojetí pro většinu českých lingvistů i širší veřejnost zcela nepřijatelné. Užší řešení, jak je naznačeno výše, se ale postupem času ukazuje jako nutnost, nechceme-li dichotomii psanost – mluvnost přehlížet s tím, že chráníme náš spisovný jazyk před „úpadkem“

(jak činí např. současná jazyková politika Ruska: ГРАУДИНА – ДМИТРИЕВА – НОВИКОВА – ШИРЯЕВ 1995, КОЛЕСОВ 1998).

České diglosní prvky jsou atypické. Kdyby se jednalo o čistou diglosii (jako ve švýcarské němčině nebo řečtině), byla by situace daleko jednodušší. Není-li ovšem obecná čeština rozšířena na celém území České republiky a není-li všemi obyvateli stejně přijímána (srov. postojovou animozitu mluvčích z východní Moravy a Slezska; obecná čeština není vnímána jako interdialekt „na stejné úrovni“ jako interdialekty moravské a slezské), nemůže být ani kodifikována, ani přijata do jednotného mluveného standardu (to se ukazuje jako zásadní překážka pro zavedení tzv. širokého standardu). Co by ovšem do mluveného standardu přijato být mohlo a mělo, to jsou ty doposud nespisovné prvky, které se vyskytují ve všech interdialektech. Právě tento fakt je zásadní pozitivum modelu standardu oproti stratifikačnímu dělení spisovnosti – nespisovnosti.

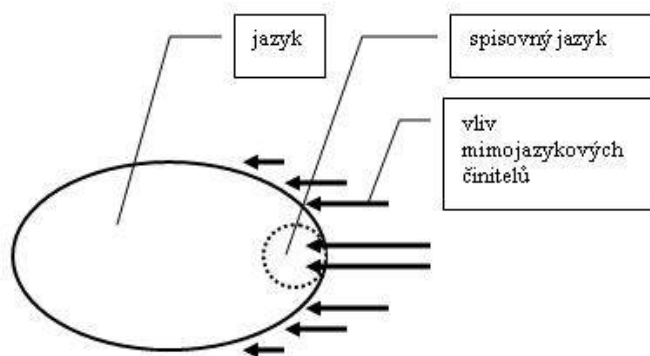
Jako zásadní úkol do budoucna se jeví poznání mluvené češtiny a její detailní analýza. Prvním krokem je rozsáhlý *Frekvenční slovník mluvené češtiny* (2007). Ten je ovšem založen pouze na *Pražském mluveném korpusu*. Pro pojetí standardu je zásadní poznání mluvené češtiny nejen v Praze, byť z povahy věci se vždy spisovný jazyk etabloval z dialektu politického centra, ale také v dalších oblastech České republiky – vzhledem k zachovalým moravským interdialektům se nabízí především Brno a Ostrava. Pouze po důsledném srovnání společných prvků (a jejich frekvencí výskytu) můžeme uvažovat o reformě spisovnosti ve smyslu vzniku standardu.

Otázkou ovšem je, jak by široká veřejnost na takovýto návrh reagovala, zda by byl tedy standard (ve svém užším pojetí, kdy by nehrozila animozita k obecné češtině) skutečně přijat, protože spisovnost jako taková je stále pro většinu uživatelů hodnotou ostražitě hájenou.

4. Spisovno

Při pohledu na nastíněnou problematiku vývoje českého spisovného jazyka od Dobrovského po současnost je jasně patrné, že je ovlivňována celou řadou mimojazykových činitelů, a přestože lingvisté zdůrazňují objektivizaci pohledu na spisovnost, subjektivní nazírání na tuto problematiku mezi širokou veřejností převažuje. A to je zásadní překážka pokusů o jakoukoliv širší a systematickou reformu spisovnosti. Z diachronního pohledu je zřejmá kontinuita těchto názorů od dob národního obrození.

Spisovný jazyk je specifická varieta národního jazyka a jako taková je také ve specifickém vztahu k mimojazykovým činitelům. Zatímco mimojazykoví činitelé působí na jazykový systém spíše nepřímě (vytvářejí jisté podmínky rozvoje jazyka, oblasti jeho použití nebo funkcí), vzhledem k povaze spisovného jazyka jako umělého konstruktů se stávají zásadními. Spisovný jazyk jako takový je ovšem kód druhotný, tzn. dochází k výběru a následné kodifikaci jistých jazykových prvků, a to pouze prvků, které jsou přítomny v jazykovém systému (skutečně nebo domněle), popř. jsou tyto přítomné prvky jistým způsobem podle určitých idejí modifikovány.

Obr. č. 15: Vliv mimojazykových činitelů na jazyk / na spisovný jazyk (V.V.).

Pokusme se tedy charakterizovat metatermín *spisovno*, který nám v mnohém pomůže tuto problematiku uchopit. **Spisovný jazyk**, když pomineme spory o jeho definici, je umělý (tj. kodifikovaný) konstrukt, v němž jsou jisté jazykové prvky dle jistých kritérií kodifikovány a následně je jejich užití (podporováno postojovou hodnotou) v jistých komunikačních situacích vyžadováno. **Spisovností** jsme označili

sjednocující vlastnosti (kritéria) těch prvků, které jsou zahrnuty v systému spisovného jazyka. Přestože jsou jak *spisovný jazyk*, tak *spisovnost* ovlivňovány mimojazykovými skutečnostmi, vztahují se stále na jazykový systém či na vlastnost prvků jazykového systému. Zavedením termínu **spisovno** můžeme na problematiku spisovného jazyka nahlížet z vnějšku (vnější dějiny jazyka), tzn. jednalo by se o soubor všech vlivů a činitelů, které jistým způsobem ovlivňují postojové vnímání a následné konstituování či transformování spisovného jazyka.

Terminologická poznámka: Termín *spisovno* se může zdát na první pohled nevhodný, nesystémový či zavádějící, ale ve světle triády *spisovný – spisovnost – spisovno* může být patrná jeho funkčnost. Sufix *-o* u deadjektivních substantiv vyjadřuje název vlastnosti (stejně jako *-ost*). *Spisovnost* i *spisovno* tedy slovtvorně představují názvy vlastností. Příznak názvu vlastnosti se obecně emancipuje od svého nositele a chápe se jako nezávislý (PMČ 1995: 140). Sufix *-o* u deadjektivních substantiv má ale ještě jednu funkci, a sice tvorbu intelektuálních termínů (např. *nenávratno*, *nadoblačno*, *nekonečno*). Stejně jako je patrný rozdíl ve dvojici *nenávratnost – nenávratno* nebo *nekonečnost – nekonečno*, mělo by být také *spisovno* po stránce významové jasně odlišitelné od *spisovnosti*, přitom však se zřetelným zachováním slovtvorné příbuznosti. Zásadním negativem je ovšem nepřeložitelnost tohoto termínu.

Spisovno, tj. soubor mimojazykových činitelů ovlivňujících pojetí spisovného jazyka, můžeme rozdělit do dvou oblastí:

- (1) oblast politickoideologická:
 - vnější (ne-/samostatnost státu, jeho geografická poloha a teritorium, jeho zahraniční politika – preference jistých zemí a postavení daného státu v evropském / světovém kontextu a následný vliv i v jazyce atp.),
 - vnitřní (ideologie státu a národa, jeho národnostní složení, jeho jazykové zákonodárství a jazyková politika, která se odrazí také ve školní praxi, která politickoideologickou oblast utvrzuje a rozšiřuje, úřední jazyky, vztah koiné a tzv. kulturního jazyka atp.),

(2) oblast sociokulturní:

- oblast sociologická (složení mluvčích dle pohlaví, věku, vzdělání, přístup mluvčích k oblastem spisovného jazyka atp.),
- oblasti, v nichž je spisovný jazyk (na základě politickoideologického a sociologického) vyžadován (tj. kultura, školství, věda, administrativa atp.),
- funkce, které jsou spisovnému jazyku přisuzovány, resp. funkce, ke kterým je spisovný jazyk využíván (souvisí s politickoideologickou a sociologickou oblastí),
- lingvistická péče o jazyk (na základě aktuálních lingvistických paradigmat a na základě lingvistické tradice),
- subjektivní postoj mluvčích k jazyku (chápání spisovného jazyka jako hodnoty).

Je patrné, že rozdělení spisovna do dvou oblastí, tj. politickoideologické a sociokulturní, je značně umělé. Nejedná se o nepropustné a absolutně oddělené kategorie. Právě naopak. Politickoideologická oblast souvisí se sociokulturní, všechny se odehrávají v jisté epoše jistého kulturně civilizačního okruhu atp. Přesto ale můžeme tyto dvě linie postřehnout, a to podle klíče jazyk jako politikon a jazyk jako nástroj (mezi nimi by ležela oblast sociologická).

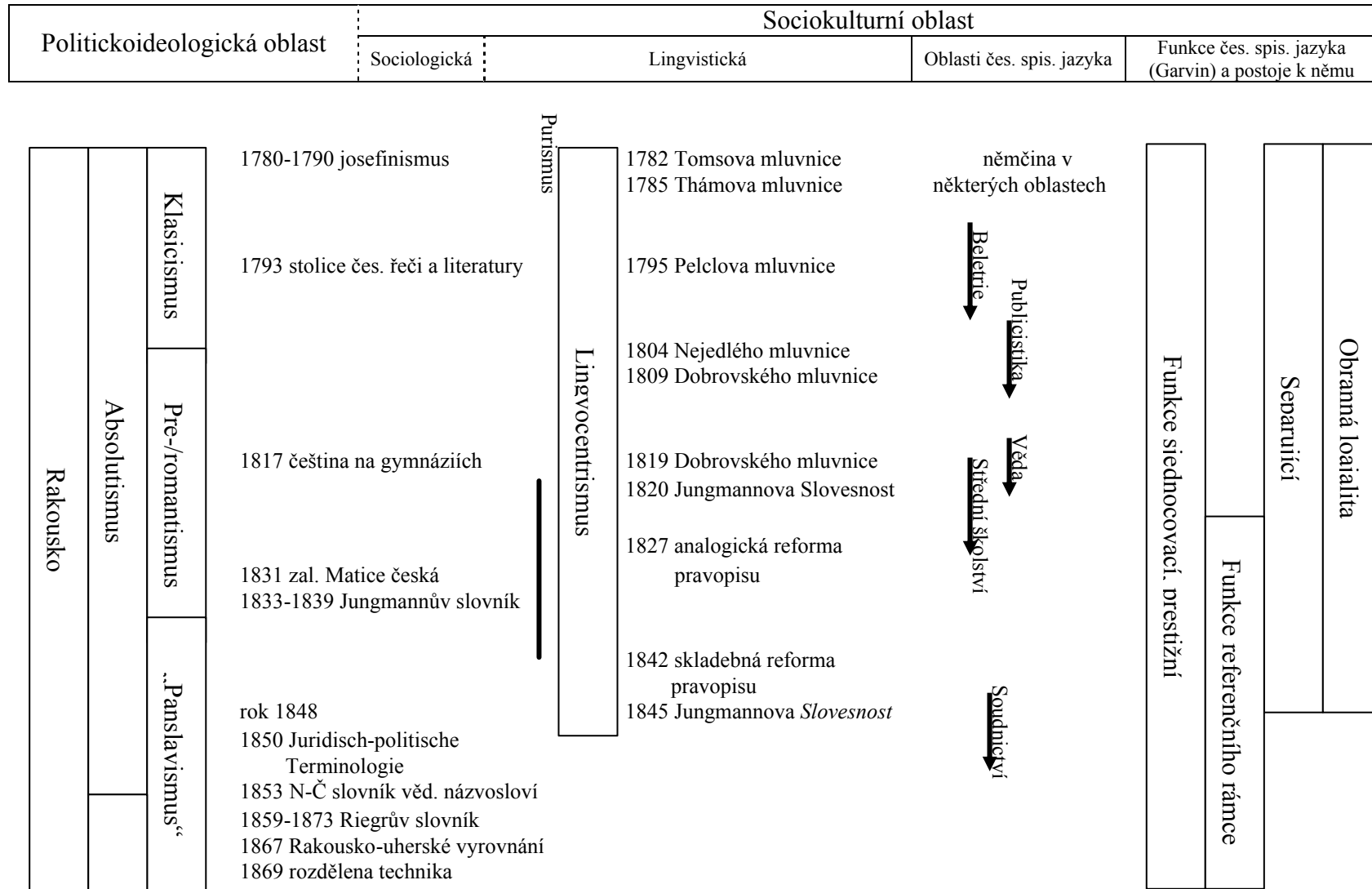
Přeneseme-li spisovno na časovou osu, uvidíme jasné korelace mezi politickými dějinami a názory na spisovný jazyk (např. vlny purismu při pocitu národního „ohrožení“, rozšiřování funkčního spektra češtiny získáním jistého postavení v rámci Rakouska nebo získáním nezávislosti, otázky úředního jazyka v jistých dobách či ideové a ideologické vazby na jiné jazyky atp.). Spisovnost a kodifikace byly vždy příliš závislé na dané době, na daném společenství a na daném prostředí (na jejich požadavcích), než aby byly absolutně nezávislé a objektivní. Do konfliktu se tak můžou dostat tzv. vnější a vnitřní dějiny jazyka. Jazyk jako nástroj komunikace samozřejmě existuje nezávisle na kodifikaci nebo na konstruktu spisovného jazyka jako takového. Na druhé straně je zřejmé, že spisovný jazyk je reprezentativní varieta jazyka, je chápána jako jakýsi vzor a meta, a proto určitá teorie spisovnosti a požadavky na onu „vzorovost“ ovlivní spisovný jazyk jako varietu. Toto ovlivnění spolu s její institucionalizací a zakotvením pomocí školní výuky může vést ke zpětnému vlivu na jazyk jako takový. Zpětná vazba kodifikace

(pomineme spory, jestli se jedná o vazbu na normu nebo úzus) je jasně zřetelná. Proto je právě analýza spisovna důležitá k pochopení vnějších dějin jazyka, k pochopení pojetí spisovného jazyka jako zrcadla určitého ideologického ovzduší, k pochopení spisovného jazyka jako politika sui generis.

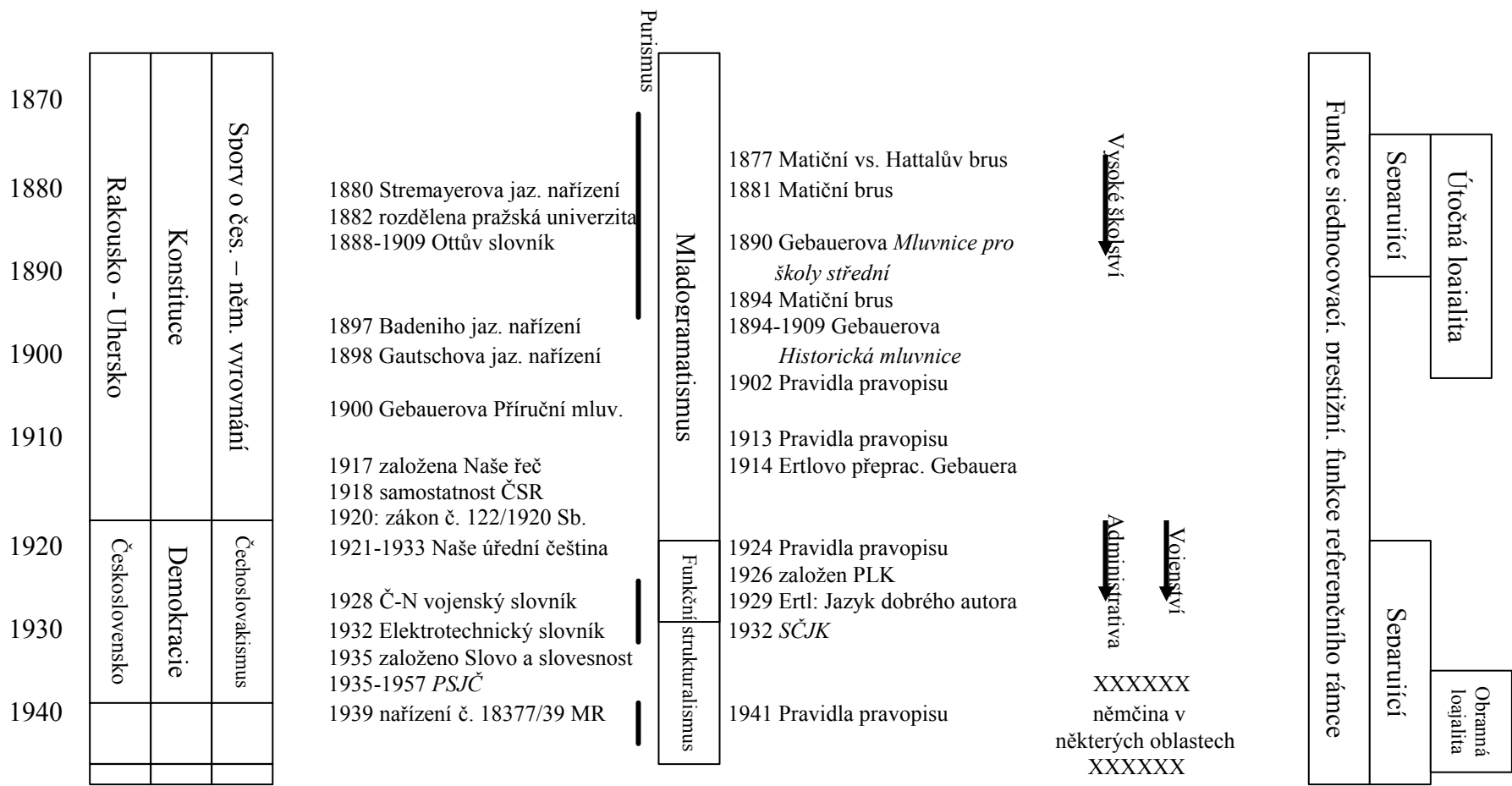
Z jednotlivých vývojových etap můžeme vyvodit podstatný závěr: spisovný jazyk (nikoliv jazyk obecně) je závislý na spoustě okolností své existence a plní v dané době aktuální funkce. Pokusy o jeho umělou (době poplatnou) regulaci se vždy ukázaly jako liché. Jazyk je autonomní systém nezávislý na lingvistické preskripci. Preskripce určuje závislost, ovšem závislost druhotnou, zpětnou, když tlačí (často proti úzu) na ne-/užívání jistých prvků. Současná lingvistika by se preskripce měla definitivně vzdát, a to ve jménu deskriptivismu, měla by se přestat bát, že spolu s preskripcí ztratí také svou váhu. Právě poznání vývoje českého spisovna může ukázat nutnost deskriptivismu jako jediného možného řešení české (socio)lingvistické situace.

Následující schéma představuje zjednodušený pokus o naznačení vývoje českého spisovna. Jednotlivé názvy epoch, směrů či paradigmat jsou umístěny vzhledem k časové ose vždy pouze orientačně a schematicky a ve vztahu především na české (méně pak evropské či světové) reálie.

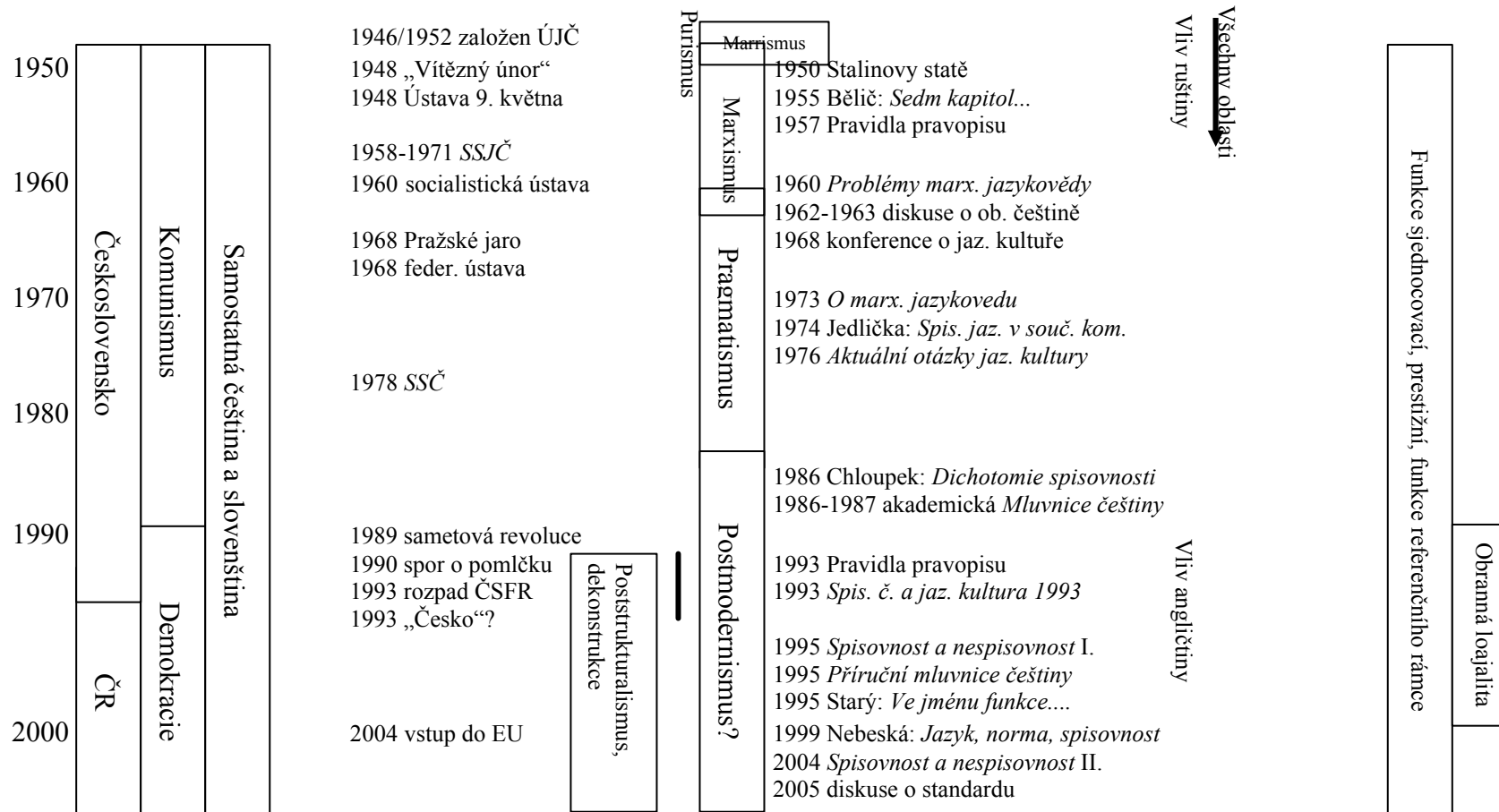
4.1. České spisovno 1780 - 2000

Politickoideologická oblast	Sociokulturní oblast		
	Sociologická	Lingvistická	Oblasti čes. spis. jazyka Funkce čes. spis. jazyka (Garvin) a postoje k němu

Politickoideologická oblast	Sociokulturní oblast		
	Sociologická	Lingvistická	Oblasti čes. spis. jazyka Funkce čes. spis. jazyka (Garvin) a postoje k němu

Pomocí schematickeho přehledu si můžeme uvědomit zajímavé spojitosti:

Zásadní spory o pojetí spisovného jazyka se udály v době charakterizované střety lingvistických paradigmat: vystoupení PLK v rámci funkčního strukturalismu koliduje s mladogramatismem, počátek 50. let představuje střet funkčního strukturalismu s marrismem a marxismem (střet podpořený oficiální importovanou ideologickou doktrínou), diskuse o obecné češtině na počátku 60. let ukazuje postupné prosazování pragmatického obratu v lingvistice, 90. léta se vyrovnávají s postmodernismem a dekonstrukcí (v opozici k nim se konstituuje např. poststrukturalismus), současnost se vzdává převládajícího preskriptivismu (opět je vše podpořeno politickými změnami) atp.

Obdobně vlny purismu, které zasahovaly českou lingvistiku: na antagonismu češství versus němectví byla de facto vystavěna raně obrozená kultura a vůbec společnost. Purismus proto patřil k základním kamenům nové češtiny. Purismus a spolu s ním jazyková lojalita a subjektivní postoj mluvčích ke spisovnosti jsou i přes dvousetletý vývoj nové češtiny stále živé. Dále sílí purismus v napjaté době česko-německých jazykových a správních sporů v 70. a 80. letech 19. století. Roky 1918 a 1989 znamenaly hluboké politické i „jazykové“ předěly, kdy se čeština musela vyrovnat s novými úkoly a novými vlivy. Bouřlivý rozvoj vede ke strachu o „čistotu a ryzost“ spisovného jazyka, vede k obrannému postoji ke spisovnému jazyku. Spisovný jazyk jako symbol národa je akcentován v pohnutých dobách druhé světové války (odrazil se např. v pravidlech pravopisu 1941).

Spisovnost je do značné míry určována „prvními“ lingvisty, kteří jsou chápáni jako nejvyšší autority: Dobrovský – Jungmann – Gebauer – Havránek. Vedle nich je důležitým prvkem institucionalizace péče o spisovný jazyk, která probíhá od poloviny 19. století: Matice česká – kancelář Slovníku jazyka českého – PLK – ÚJČ. Spisovný jazyk je v očích mluvčích jakoby spojen s jistou institucí, je konkretizován, daná instituce pak konkrétně o spisovný jazyk pečuje (školská praxe, jazyková kritika, jazykový výzkum, vydávání normativních příruček atp.). Vliv na spisovný jazyk má také školní vzdělávání prováděné v daném jazyce (v 19. století je důležitá především symbolická rovina aktu „připuštění“ češtiny jako vyučovacího jazyka do vyššího školství): 1817 čeština na gymnáziích, 1869 rozdělena technika, 1882 rozdělena pražská univerzita, čeština se co do funkcí plně rozvíjí v době samostatnosti Československa, což je přerušeno německou okupací a po roce 1948 zkomplikováno povinným importem (nejen lingvistických) idejí ze Sovětského svazu.

Můžeme shrnout: Spisovno je vytvářeno mimojazykovými činiteli, které jistým způsobem ovlivňují spisovný jazyk, jeho chápání i postoj mluvčích k němu. Při historickém pohledu se zdá, že tyto činitelé hrají větší roli než činitelé vnitrojazykoví, i když jsou samozřejmě na vnitrojazykových závislých. To ukazuje, že spisovný jazyk je důležitým politickým, sociálním i kulturním prvkem dané doby, indikátorem jejích idejí, problémů a společenské situace vůbec. Také spisovný jazyk dané doby může být chápán jako plnohodnotný pramen jejího poznání.

5. Závěr

Tuto práci můžeme uzavřít provokativní otázkou: Je dnešní pojetí spisovnosti opravdu nevyhovující? Paradoxem na dnešní situaci je fakt, že mluvčí si na rozdíl od lingvistů koncepční problémy spisovného jazyka většinou neuvědomují (důvodem může být rozštěpení tzv. *Soll-Norm* a *Ist-Norm*). Dichotomie spisovnosti – nespisovnosti je postupně a nepřímo nahrazována psaností – mluveností (popř. s menší korelací také oficiálností – neoficiálností). Spojení spisovnosti – psanosti přitom vede k posilování jistých diglotických tendencí. Proto se poměrně často vynořují požadavky lingvistů skutečnou jazykovou praxi (a tedy *Ist-Norm*) respektovat. Umělý konstrukt hovorovosti neuspěl, a tak se jako jedna z možností ukazuje zavedení anglosaského *standardu*. Přes veškeré výhody, které tento termín může nabídnout, má jeden zásadní nedostatek: ani v angličtině totiž nemá jasnou definici a jednoznačné pojetí. Na druhou stranu ani spisovný jazyk nebývá jasně definován, a to v žádném z analyzovaných jazyků. Jediným kritériem, které je platné za všech okolností, je kodifikovanost, tj. spisovnost jako umělý konstrukt, s čímž souvisí národně reprezentativní funkce spisovné variety a příslušnost k tzv. vyšším komunikačním cílům (takovéto pojetí ovšem vyvyšuje spisovný jazyk nad jiné variety). Největším problémem zůstává otázka, jak by na standard v užším slova smyslu (předpokládáme-li, že tzv. širší standard by byl pro mluvčí z postojového hlediska nepřijatelný) reagovala široká veřejnost. Z nových diskusí o pojetí spisovnosti totiž jasně vyplynulo, že spisovnost je pojmána jako postojová hodnota a že uživatelé jazyka rádi operují s „pohodlnými“ kontradiktorickými opozicemi.

Řešení tkví hlouběji než v institucionálně provedené reformě: už meziválečný PLK zdůrazňoval školskou praxi jako nepostradatelný, zásadní (ba možná i základní) prvek jazykové kultury. S diskusemi o pojetí spisovnosti by se tedy mělo začít u budoucích učitelů, jejichž role v působení na jazykovou praxi mladých generací je klíčová. Vystávají důležité otázky: Jaká je vůbec role spisovného jazyka v dnešní škole? Jak se k dichotomii spisovnosti – nespisovnosti staví sami učitelé a jak jejich žáci? Odpovědi ovšem leží mimo rámec této práce.

Úkolem institucí zabývajících se spisovným jazykem by konečně měl být realizovaný (a ne pouze deklarovaný) a hlavně co možná objektivní jazykový deskriptivismus. Slovy G. Müllera *preskriptivní lingvistika není věda*. Při deskripci bude

zásadní podchycení triády úzus – norma (včetně *Ist-Norm* a *Soll-Norm*) – kodifikace a zpětného působení kodifikace. Na takovýto výzkum česká lingvistika stále čeká.

Při pohledu na vývoj názorů na spisovný jazyk od 19. do 21. století jasně vyplývá, že spisovný jazyk jakožto umělý konstrukt je silně ovlivňován mimojazykovými činiteli. Pro pochopení jeho role / místa / vlastností / pojetí / funkce v určité době a v určité společnosti by bylo výhodné zavedení termínu *spisovno* jako souboru mimojazykových činitelů ovlivňujících pojetí spisovného jazyka. Jednotlivé činitele můžeme schematicky vidět ve dvou oblastech: politickoideologické a sociokulturní.

V širším kontextu tak můžeme postřehnout, že zásadní spory v oblasti pojetí spisovného jazyka se odehrávaly v obdobích jistým způsobem zlomových, a to ať už zlomových z politického hlediska (česko-německý antagonismus počátku i konce 19. století, rok 1918, 1938, 1948, 1989) nebo z hlediska obecně lingvistického (změna jazykovědných paradigmat a s tím související střet generací zastávajících jiné ideje).

Mnozí Češi (běžní uživatelé i někteří lingvisté) se jen stěží vyrovnávali / vyrovnávají s „desakralizací“ spisovného jazyka a snahy po jeho „oživování“ chápali / chápou jako nebezpečný úpadek. Jazyk je jistě nástroj (Mathesius), ale vždy záleží na tom, kdo daný nástroj používá (Haller).

Jasně si uvědomuji, že závěr této práce poskytl více otázek než odpovědí. Zabýval jsem se zde ovšem teoretickými otázkami spisovnosti na základě diachronního vývoje české spisovnosti a v zrcadle různých teorií spisovnosti. Jasně vyplynulo, že česká situace není tak výjimečná, jak by se mohlo na první pohled zdát (stejně problémy řeší dodnes ruština a řešila je na počátku 90. let němčina). Co se ovšem typické zdá být, to je silný obranný postoj mluvčích k jazyku. Diskuse o pravopisu z roku 1993 nebo odborné spory o standard (2005-2006) svou silou a také emotivním nábojem daleko předstihly ve své podstatě minimálně stejně radikální reformu pravopisu německého (1996-1998).

Spisovný jazyk byl vždy významnou kulturní hodnotou a jakékoliv opravdu vědecké a deskriptivními výzkumy podložené pokusy pojetí spisovnosti reformovat na jeho hodnotě neuberou, ba naopak. Právě lingvistický deskriptivismus a rozvoj teorie jazykové kultury může u mluvčích vést k posílení a rozvoji jazykového povědomí. Je ovšem odborná i laická veřejnost zralá vést diskusi na toto téma? V šedesátých letech nebyla, na počátku devadesátých také ne, a jak to vypadá, tak v letech 2005-2006 tomu nebylo jinak. Ano, spisovnost je hodnota, ale nesmí to být hodnota absolutní a posvátná.

Resumé

Tato práce má především tři cíle: (1) charakterizovat vývoj názorů na spisovný jazyk od Dobrovského po současnost, (2) analyzovat různé teorie, modely a aspekty spisovného jazyka jako specifické variety národního jazyka českýma očima a (3) pokusit se vytvořit, analyzovat a aplikovat jistý termín, který by postihl ovlivnitelnost a ovlivňování pojetí spisovného jazyka mimojazykovými činiteli.

Dnešní jazyková (částečně diglotická) situace se často dává za vinu Dobrovskému, který vlastně poprvé v celé komplexnosti kodifikoval veleslavínskou češtinu. Na straně druhé sám svou gramatiku koncipoval jako deskripci humanistické češtiny. Teprve generace následující z ní udělala normu, kterou má nová čeština přijmout. To, co Dobrovský popsal, to Jungmann se svou generací přivedl k životu. Vzhledem k neúplnému funkčnímu spektru humanistické češtiny byla situace ještě komplikovanější. Základním kamenem nové češtiny byl antagonismus česko – německý. Purismus obranný byl v bouřlivé době jazykových a správních sporů Předlitavska nahrazen purismem útočným. S jeho dědictvím se ve světle změny lingvistického paradigmatu pokusil vyrovnat PLK. Intervenční zásahy do spisovného jazyka nebyly odmítnuty, odmítnuta byla jejich puristická povaha. S tímto specifickým funkcionalismem se setkáváme prakticky dodnes. Nastolené koleje teorie spisovného jazyka dále ovlivnil marrismus, resp. jeho ideologická negace marxismem. Uvolněná 60. léta se odrážejí také v lingvistice – v prvním sporu o obecnou češtinu (druhý proběhl na počátku 90. let), ve sporu o vztah spisovné a obecné češtiny, popř. také tzv. češtiny hovorové. Toto je vlastně jádro dnešních lingvistických sporů o pojetí spisovnosti.

Pro češtinu bývá tradičně používán stratifikační model jazyka, který vychází z hierarchie dialekt – interdialekt – (hovorový jazyk) – spisovný jazyk. Obecná čeština se vymyká z klasické klasifikace interdialektů. Spoluvytváří tzv. hovorovou češtinu mezi spisovností a nespisovností, která zajišťuje dynamiku vývoje spisovného jazyka, tzn. přes kterou jsou původně nespisovné prvky přejímány. Vztah triády úzus – norma – kodifikace je v češtině za stávající situace neřešitelný. Naproti tomu model standardu (pomineme-li nejasný vztah non-standardu a substandardu) by pomohl české situaci překonáním dichotomií ne-/spisovnosti, ne-/psanosti a ne-/oficiálnosti zavedením jednotného kritéria ne-/modelovosti, které by se odrazilo v jednosměrném vztahu triády úzus – norma – kodifikace.

Spisovný jazyk jako umělý konstrukt je (a ze své povahy částečně musí být) ovlivňován mimojazykovými činiteli. Zatímco v jazykovém systému jako takovém je vliv mimojazykových činitelů spíše nepřímý, ve spisovném jazyku nabývá na významu. Vlivy můžeme rozdělit jednak do oblasti politickoideologické, jednak sociokulturní. Ty se podílejí na kodifikačních kritériích, na funkcích, které jsou spisovnému jazyku přiřknuty, a v neposlední řadě v postojově hodnotícím vnímání spisovnosti.

V češtině můžeme sice rozpoznat jisté diglotické prvky, ale daleko důležitější je postoj mluvčích k obecné češtině, který mluvčí dělí podle jejich původu (z Čech versus z Moravy a Slezska). Obecnou češtinu používá zhruba 60 % obyvatel ČR, přestala být omezena sociálně, ale stále je ještě částečně omezena (nad)regionálně. Z tohoto důvodu bývají snahy reformovat spisovnost často chápány jako úpadkové, jako nahrávající šíření obecné češtiny. Běžný mluvčí nevnímá neudržitelnost dnešního pojetí spisovného jazyka (*Soll-Norm* versus *Ist-Norm*). Jakákoliv reforma, nebude-li podporována a správně pochopena mluvčími, nemá smysl. Spisovnost zůstává důležitou kulturní hodnotou, a přestože by zavedení modelu standardu na její hodnotě neubralo, je mluvčími i mnohými lingvisty vnímáno přesně opačně.

Resümee¹⁸⁵

Die festgestellten Ziele dieser Diplomarbeit äußern sich in drei verschiedenen Dimensionen: (1) die Entwicklung der Ideen, Meinungen und Konzeptionen der tschechischen Schriftsprache von Dobrovský bis heute zu analysieren, (2) verschiedene Theorien, Modelle und Aspekte der Schriftsprache wie einer spezifischen Variante einer Nationalsprache durch die tschechische Ansicht zu charakterisieren und (3) einen neuen Terminus zu schaffen, zu analysieren und anzuwenden, der die Beeinflussbarkeit und überhaupt die Beeinflussung der Schriftsprache durch die nicht-sprachlichen Faktoren charakterisieren würde (*spisovno*).

An der heutigen tschechischen (teilweise diglotischen) Sprachsituation sei Dobrovský schuldig gewesen, der zum ersten mal das Veleslavín-Tschechische im Ganzen kodifizierte. Andererseits, fasste er selbst seine Grammatik wie eine Deskription des humanistischen Tschechischen auf. Erst die nächste Generation interpretierte sie als eine Norm, die pflichtlich die neue tschechische Sprache akzeptieren soll. Was Dobrovský beschrieb, brachte die Jungmanns Generation zum Leben. Wegen des nicht kompletten Funktionspektrum der 200 Jahre alten humanistischen Sprache war die Situation noch komplizierter. Der Grundstein des neuen Tschechischen war der tschechisch-deutsche Antagonismus. Der defensive Purismus verwandelte in der stürmischen Zeit der Amtsprach- und Verwaltungsstreitigkeiten der K. k. Monarchie zum Offensiven. Mit den Relikten davon versuchte sich der Prager linguistische Zirkel (PLZ) im Rahmen der Änderungen der linguistischen Paradigmen auseinanderzusetzen. Die Intervenzeingriffe in die Schriftsprache waren nicht abgelehnt, sondern deren puristisches Wesen. Mit diesem spezifischen Funktionalismus gehen wir praktisch bis heute um. Diese PLZ-Ideen der Schriftsprache beeinflusste weiter der Marrismus, bzw. seine ideologische Negierung durch den Marxismus. Die freieren 60er Jahre spiegeln sich auch in der Linguistik – in dem ersten Streit um das allgemeine Tschechische (der zweite fand am Anfang 90er statt), d. h. im Streit um das Verhältnis zwischen der Schriftsprache und dem allgemeinen Tschechischen, bzw. auch um die teilweise künstlerische Konstruktion der sog. tschechischen Umgangssprache.

Für das Tschechische wird traditionell das Stratifikationsmodell verwendet, das auf der Hierarchie Dialekt – Interdialekt – (Umgangssprache) – Schriftsprache begründet sei. Das allgemeine Tschechische stellt aber nicht den typischen Interdialekt vor. Es schafft die sog. tschechische Umgangssprache zwischen der Schriftlichkeit und Nicht-Schriftlichkeit, die die Dynamik der Schriftsprache besorgt, d. h. dadurch werden die ursprünglich nicht-schriftsprachigen Elemente übernommen. Die Beziehungen in der Triade Usus – Norm – Kodifikation sind im Tschechischen in diesem Stand nicht lösbar. Anderseits das Standard-Modell (falls wir uns nicht mit den unklaren

¹⁸⁵ Eine terminologische Bemerkung:

Die tschechische Sprachsituation ist ziemlich spezifisch. Deshalb sollten wir auch die dichotomischen Oppositionen übersetzen. Wir schlagen die Benutzung dieser tschechischen Termini in folgender Übersetzung vor:

Spisovnost – nespisovnost	:	Schriftlichkeit – Nicht-Schriftlichkeit
Psanost – mluvenost	:	Geschriebenheit – Mündlichkeit
Oficiálnost – neoficiálnost	:	Offizialität – Nicht-Offizialität
Modelovost – nemodelovost	:	Modeliertheit – Nicht-Modeliertheit

Das Terminus *spisovno* ist nicht übersetzbar. Wir ersetzen es durch eine Umschreibung wie z. B. *das Komplex der Einflüsse, die die Konzeption der Schriftsprache beeinflussen*.

Unterschieden zwischen Non-Standard und Substandard beschäftigen) könnte der tschechischen Sprachsituation helfen, und zwar durch die Überwindung der Dichotomien Nicht-/Schriftlichkeit, Nicht-/Geschriebenheit und Nicht-/Offizialität durch das Anwenden des einzigen Kriteriums Nicht-/Moduliertheit, das sich auch in der klaren und einfachgerichteten Beziehung in der Triade Usus – Norm – Kodifikation spiegeln würde.

Die Schriftsprache ist, wie ein künstlerisches Konstrukt, durch die nicht-sprachlichen Faktoren beeinflusst. Während die nicht-sprachlichen Einflüsse auf das Sprachsystem an sich indirekt sind, kommen sie in der Schriftsprache zur größeren Geltung. Die Einflüsse können in den politisch-ideologischen und in den soziokulturellen Bereich geteilt werden. Sie nehmen an den Kodifikationskriterien, Funktionen, die von der Schriftsprache gefördert sind, und an der beurteilend Haltungswahrnehmung der Schriftlichkeit teil.

Wir könnten im Tschechischen zwar einige diglotische Elemente erkennen, aber viel wichtiger ist die Haltung der Sprechenden zu dem allgemeinen Tschechischen, die die Sprechenden nach ihrer Herkunft teilt (aus Böhmen versus aus Mähren und Schlesien). Das allgemeine Tschechische wird von cca 60 % der Einwohner der Tschechischen Republik verwendet. Es ist zwar nicht mehr sozialbegrenzt, aber immer noch (inter)regional. Aus diesem Grund werden die Bemühungen um die Schriftlichkeitsreform als gefährlich oder überreif interpretiert, wie die Bemühungen um die Verbreitung des allgemeinen Tschechischen. Der durchschnittliche Sprecher interpretiert keine Unnachhaltigkeit der heutigen Auffassung der Schriftsprache (Soll-Norm versus Ist-Norm). Die jeweiligen Reformen, falls sie nicht von den Sprechern unterstützt und gut begriffen würden, haben keinen Sinn. Die Schriftlichkeit bleibt ein wichtiger kultureller Wert, und obwohl die Anwendung des Standard-Modells ihren Wert nicht bedrohen würde, wird es von den Sprechern und von einigen Linguisten völlig umgekehrt wahrgenommen.

Summary¹⁸⁶

The thesis focuses especially on three aims: (1) to characterise the development of opinions about literary language since the time of Dobrovský until today, (2) to analyse various theories, models and aspects of the literary language as a specific variety of national language in the Czech eyes and (3) to attempt to create, analyse and apply a certain term that would cover the suggestibility and influencing of the concept of literary language by non-linguistic factors.

Dobrovský, who, in fact, was the first to codify Veleslavín Czech in all its complexity, is often blamed for the present linguistic (partly diglossic) situation. On the other hand, he conceived his grammar as a description of the humanistic Czech. Only the succeeding generation made a norm of it and the norm was to be accepted by the new Czech language. What Dobrovský described was brought to life by Jungmann and his generation. With regard to the incomplete functional spectrum of humanistic Czech, the situation was even more complicated. The foundation stone of the new Czech language was the Czech – German antagonism. Defensive purism was in the tempestuous time of language and administrative disputes of Cisleithania replaced by an offensive one. PLC tried to cope with the heritage of the offensive purism in the light of change of the linguistic paradigm. Interventions into the literary language were not refused, but their purist nature was. We have been, in fact, encountering this specific functionalism until now. The set line and the theory of literary language was further influenced by Marrism, or more precisely by its ideological negation of Marxism. Relaxed 60s are reflected also in linguistics – in the first dispute over common Czech (the second dispute took place at the beginning of the 90s), in the dispute over the relation between literary and common Czech, and also of the so called colloquial Czech. That is, basically, the core of today's linguistic disputes over the concept of literariness.

For the Czech language, the stratification model stemming from the dialect – interdialect – (colloquial language) – literary language hierarchy, is traditionally used. Common Czech defies the standard classification of interdialects. It participates in creating the so called colloquial Czech between literariness and non-literariness, which ensures the dynamics in the development of literary language, i.e. the originally non-literary elements are received through it. The relation in the language use – norm – codification triad is in the current situation insolvable. However, the model of the standard (if we omit the unclear relation between non-standard and substandard) would help the Czech situation by overcoming the dichotomies non-/literariness, spoken / written code, non-/officiality by implementing a single criterion of non-/model situation, which would be reflected in a unilateral relation in the language use – norm – codification triad.

¹⁸⁶ Note on the terminology:

The Czech language situation is considerably specific. For this reason, the fundamental dichotomy oppositions should also be translated. We suggest the following translations:

spisovnost – nespisovnost	non-/literariness
psanost – mluvenost	spoken / written code
oficiálnost – neoficiálnost	non-/officiality
modelovost – nemodelovost	non-/model situation

The term *spisovno* is not translatable. It is possible to substitute it with a paraphrase, such as *the complex of influences that affect the conception of literary language* etc.

Literary language as an artificial construct is (and in its essence partly must be) influenced by non-linguistic factors. While in the language system as such the influence of non-linguistic factors is rather indirect, it gains its significance in literary language. The influences can be divided into a political-ideological as well as into a socio-cultural sphere. These participate in codifying criteria, in the functions that are attributed to the literary language and, last but not least, in the attitudinal assessing perception of literariness.

Certain diglossic elements in the Czech language can be recognised, however, the attitude of speakers towards common Czech, dividing the speakers according to their origin (from Bohemia versus Moravia and Silesia), is far more important. Common Czech is used by approximately 60% of the Czech Republic inhabitants; it has ceased to be socially restricted, but it has still been partly restricted (trans)regionally. For this reason, the efforts to reform literariness are often considered reactionary and endorsing the spreading of common Czech. An ordinary speaker does not notice the non-sustainability of the contemporary concept of literary language (*Soll-Norm* versus *Ist-Norm*). Any reform, if not supported and rightly understood by the speakers, does not make any sense. Literariness stays an important cultural value, and even though the implementation of the model of standard would not lower the value, many speakers and linguists hold quite the opposite opinion.

Použitá literatura a prameny¹⁸⁷

ADAM, R.

- 2004: Spisovnost/nepisovnost a pravopis. In Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.): *Spisovnost a nepisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: PedF MU, 2004, s. 178nn.
- 2005: K otázce kodifikační pravomoci. *NŘ*, 88, 2005, s. 198nn.

AMMON, U. – DITTMAR, N. – MATTHEIER, K. J. (eds.) 1987: *Sociolinguistics – Soziolinguistik*. Berlin – New York: De Gruyter, 1987.

AMMON, U.

- 1986: Explikation der Begriffe Standardvarietät und Standardsprache auf normtheoretischer Grundlage. In Holtus, G. – Radtke, E. (eds.): *Sprachlicher Standard*. Tübingen: Niemeyer, 1986, s. 1nn.
- 2003: Dialektschwund, Dialekt – Standard – Kontinuum, Diglossie. In Androutsopoulos, J. K. – Ziebler, E. (eds.): „*Standardfragen*“. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2003, s. 163nn.

AUER, P. 1997: Führt Dialektabbau zur Stärkung oder Schwächung der Standardvarietät? Zwei phonologische Fallstudien. In Mattheier, K. J. – Radtke, E.: *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997, s.129nn.

AUTRATA, F. V. 1902: K novým Pravidlům. *Komenský*, 30, 1902, s. 236nn., 250nn., 285nn.

BAČKOVSKÝ, F. 1889: *Mluvnické rozpravy k užitku všem, kdo jakkoliv obírají se mluvnici českou, vůbec a brusičům zvláště*. Praha: F. Bačkovský, 1889.

BARNET, V. 1962: K diferenciačním a integračním tendencím ve vývoji spisovného jazyka. In *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: ČSAV, 1962, s. 335nn.

BARTOŠ, F.

- 1894: *Rukověť správné češtiny*. Telč: E. Šolc, 1894.
- 1901: *Nová rukověť správné češtiny*. Telč: E. Šolc, 1901.

BARTSCH, R. 1987: *Sprachnormen: Theorie und Praxis*. Tübingen: Niemeyer, 1987.

BABLER, H. – SPIEKERMANN, H. 2001: Dialekt und Standardsprache im DaF-Unterricht. Wie Lehrer urteilen – wie Schüler urteilen. *Linguistik online*, 2001, 9, 2/01. URL: <http://www.linguistik-online.com/9_01/BasslerSpiekermann.html> [cit. 2008-06-06].

BAUM, R. 1987: *Hochsprache, Literatursprache, Schriftsprache. Materialien zur Charakteristik von Kultursprachen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1987.

BAYEROVÁ-NERLICOVÁ, L. 2004: Jazykový úzus vs. postoj k jazyku v Čechách: výsledky empirického a sociolingvistického výzkumu v západních Čechách a v Praze. *SaS*, 65, 2004, s. 174nn.

BĚLIČ, J. – HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. – TRÁVNÍČEK, F. 1961: K otázce obecné češtiny a jejího poměru k češtině spisovné. *SaS*, 22, 1961, s. 98nn.

BĚLIČ, J. – HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. 1962: Problematika obecné češtiny a jejího poměru k jazyku spisovnému. *SaS*, 23, 1962, s. 108nn.

¹⁸⁷ Z praktických důvodů v tomto seznamu nerozlišuji prameny a literaturu. Seznam je řazen abecedně, vyskytuje-li se u určitého autora více děl, pak chronologicky. Literatura psaná azbukou je umístěna na konci tohoto seznamu ve speciálním pododdílu.

- BĚLIČ, J.
- 1950: K otázce vzniku nové spisovné češtiny. *SaS*, 12, 1950, s. 9nn.
 - 1951: K otázce češtiny jako národního jazyka. *SaS*, 13, 1951, s. 71nn.
 - 1955: *Sedm kapitol o češtině*. Praha: SPN, 1955.
 - 1958: K otázce obecné češtiny. In *Studie ze slovanské jazykovědy*. Praha, 1958, s. 429nn.
 - 1959: Bojujme za upevnování a šíření hovorové češtiny. *ČJL*, 9, 1959, s. 433nn.
 - 1960: Patnáct let nové republiky a český jazyk. *NŘ*, 43, 1960, s. 129nn.
 - 1968: Čech – Česko. *NŘ*, 51, 1968, s. 299nn.
 - 1969: Ještě jednou Česko. *NŘ*, 52, 1969, s. 256nn.
 - 1978: František Martin Pelcl a český jazyk. In *Slavica Pragensia*, 21, 1978, s. 121nn.
- BENEŠ, E. 1961: Terminologická poznámka k pojmům „norma“ a „kodifikace“. *SaS*, 22, 1961, s. 273nn.
- BERGER, T. 2008: *Studien zur historischen Grammatik des Tschechischen. Bohemistische Beiträge zur Kontaktlinguistik. Travaux linguistiques de Brno*. München: Lincom Europa, 2008.
- BEX, T. 1996: *Variety in Written English*. London – New York: Routledge, 1996.
- BLAND, W. B. 1997: Der Kampf gegen den Revisionismus auf dem Gebiet der Sprachwissenschaft. In *COMpass*, Nr. 126, Februar 1997. URL: <<http://red-channel.de/milliteratur/sowjetunion/sprachwissenschaft.htm>> [cit. 2008-09-21].
- BOGOCZOVÁ, I. (ed.) 2000: *Tváře češtiny*. Ostrava: FF OU, 2000.
- BOSÁK, C.
- 1949a: Sovětský nástup proti linguistickému idealismu. *SaS*, 11, 1948-1949, s. 132nn.
 - 1949b: Lenin a otázky jazyka. *NŘ*, 33, 1949, s. 8nn.
- BOSÁK, J. 1997: Prestratifikovaná slovenčina alebo hľadanie hraníc spisovnosti. In *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Bratislava: SAV, 1997, s. 45nn.
- BRABCOVÁ, R. – MARTINCOVÁ, O. 1998: *Malý slovník jazykovědných termínů*. Praha: PedF UK, 1998.
- BRABCOVÁ, R. – ŠTÍCHA, F. (eds.) 1988: *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: UK, 1988.
- BRABCOVÁ, R. 1974: *Městská mluva v Brandýse nad Labem*. Praha: PedF UK, 1974.
- BRUS
- 1877: *Brus jazyka českého*. Praha: T. Mourek, 1877.
 - 1881: *Brus jazyka českého*. Praha: J. Otto, 1881.
 - 1894: *Brus jazyka českého*. Praha: J. Otto, 1894.
- COULMAS, F. 1985: *Sprache und Staat. Studien zur Sprachplanung*. WdeG, 1985.
- CRYSTAL, D. 2004: *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- CUŘÍN, F. – NOVOTNÝ, J. 1974: *Vývojové tendence současné spisovné češtiny a kultura jazyka*. Praha: SPN, 1974.
- CVRČEK, V.
- 2004: *Vývoj polemických názorů na kodifikaci češtiny po roce 1945*. Praha: Diplomová práce FF UK, 2004.
 - 2006a: *Teorie jazykové kultury po roce 1945*. Praha: Karolinum, 2006.
 - 2006b: Spisovnost a její zdroje. *SaS*, 67, 2006, 46-60.
- ČECHOVÁ, M. (ed.) 2000: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV, 2000.

- ČERMÁK, F. – SGALL, P. – VYBÍRAL, P.
- 2005: Od školské spisovnosti ke standardní češtině: výzva k diskusi. *SaS*, 66, 2005, s. 103nn.
 - 2006: K diskusi o standardní a „spisovné“ češtině. *SaS*, 67, 2006, s. 267nn.
- ČERMÁK, F.
- 1996: Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie. In Šrámek, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: PedF MU, 1996, s. 14nn.
 - 2004a: *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum, 2004.
 - 2004b: Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita. In Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.): *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: PedF MU, 2004, s. 12nn.
 - 2007: *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Praha: Karolinum, 2007.
- ČERNÝ, J. 1996: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia, 1996.
- DANEŠ, F.
- 1962: Vývoj češtiny v období socialismu. In *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: ČSAV, 1962.
 - 1969: Kultura mluvených projevů (její základní předpoklady a aktuální problémy). *NŘ*, 52, 1969, s. 95nn.
 - 1977: K dvěma základním otázkám kodifikace. *NŘ*, 60, 1977, s. 3nn.
 - 1979: Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In Kuchař, J. (ed.): *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 74nn.
 - 1988: Pojem „spisovného jazyka“ v dnešních společenských podmínkách. In Brabcová, R. – Štícha, F. (eds.): *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*. Praha: UK, 1988, s. 21nn.
 - 1995: Situace češtiny: perspektiva i retrospektiva. In Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O.: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 23nn.
 - 1996: Teorie spisovného jazyka Pražského lingvistického kroužku: pro i proti. In Šrámek, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: PedF MU, 1996, s. 19nn.
- DE SILVA, M. W. S. 1982: Some consequences of diglossia. In *Standard languages. Spoken and written*. Manchester: Manchester University Press, 1982, s. 94nn.
- DOBŘÍK, Z. 2004: Jazyková funkčnost z pohledu uživatelův jazyka. In Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.): *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: PedF MU, 2004, s. 226nn.
- DOBROVSKÝ, J.
- 1792/1936: *Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur*. Praha: 1792. Cit. *Dějiny české řeči a literatury*. Praha: KČSN, 1936.
 - 1809/1940: *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*. Praha: 1809. Cit. *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích 1809 – 1819*. Praha: KČSN, 1940.
 - 1819/1940: *Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache*. Praha: 1819. Cit. *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích 1809 – 1819*. Praha: KČSN, 1940.
- DOKULIL, M. 1951: K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace. *SaS*, 13, 1951, s. 135nn.
- DOLEŽEL, L. – HELCL, M. 1961: Konference o marxistické jazykovědě. *SaS*, 22, 1961, s. 86nn.
- DOTAZNÍK 1954: *Dotazník o spisovné mluvnické normě*. Praha: ÚJČ ČSAV, 1954.

- DOVALIL, V.
- 2006a: *Sprachnormenwandel im geschriebenen Deutsch an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. Die Entwicklung in ausgesuchten Bereichen der Grammatik.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006.
 - 2006b: K úvahám o spisovném/standardním jazyku: pohled z poněkud širší perspektivy. *SaS*, 67, 2006, s. 96nn.
- ERTL, V.
- 1924: *Stručná mluvnice česko-slovenská.* Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého, 1924.
 - 1928: Mateřský jazyk a střední škola. *NŘ*, 12, 1928, s. 49nn., 73nn.
 - 1929: *Časové úvahy o naší mateřštině.* Praha: Jednota československých matematiků a fyziků, 1929.
- ESČ 2002: *Encyklopedický slovník češtiny.* Praha: NLN, 2002.
- FASSKE, H. 1977: K problematice vztahu normy a úzu. *SaS*, 38, 1977, s. 185nn.
- FERGUSON, CH. A. 1996: Diglossia. In *Sociolinguistic perspectives. Papers on Language in Society, 1959-1994.* Oxford: Oxford University Press, 1996.
- FISHMAN, J. A. 1985: Language and culture. In *The Social Science Encyclopedia.* London – New York: Routledge, 1985, s. 452nn.
- FLAJŠHANS, V. 1917: Jazykové desatero. *NŘ*, 1, 1917, s. 264nn.
- FREEBORN, D. 1992: *From old English to standard English.* London: Macmillan Education, 1992.
- GAJDA, S. 1997: Najnowsze przemiany językowe z metodologicznojęzykoznawczego punktu widzenia. In *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy.* Bratislava: SAV, 1997, s. 15nn.
- GARVIN, P. L. 1972: The standard language problem: concepts and methods. In *On Linguistic Method: Selected Papers.* Hague: Mouton, 1972, s. 155nn.
- GEBAUER, J.
- 1874: O příčinách proměn jazykových, zvláště slovanských. *LF*, 1, 1874, s. 43-56.
 - 1885-1886: Dialektologie moravská. *Athenaeum*, 3, 1885-1886, s. 462nn.
 - 1890: *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské. Skladba.* Praha: F. Tempský, 1890.
 - 1892/1986: Šetřme jazyka spisovného. In *Kalendář učitelstva československého na rok 1893.* Praha: J Otto, 1892, s.114nn. Cit. Syllaba, T.: Jan Gebauer. Praha: Melantrich, 1986, s. 331nn.
 - 1894: Některé novoty v češtině spisovné. *LF*, 21, 1894, s. 217nn.
 - 1905: *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské.* Praha: Unie, 1905.
 - 1914: *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské, II. díl (Tvarosloví).* Praha: Unie, 1914.
 - 1922: *Gebauerova krátká mluvnice česká* [přepřacoval V. Ertl]. Praha: Unie, 1922.
 - 1930: *Gebauerova příruční mluvnice jazyka českého pro učitele a studium soukromé* [přepřacoval F. Trávníček]. Praha: Unie, 1930.
- GELLNER, E. [A.]:
- 1987: *Culture, Identity, and Politics.* Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
 - 1993: *Národy a nacionalismus.* Praha: Josef Hříbal, 1993.
 - 2003: *Jazyk a samota. Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema.* Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.

- GLADKOVA, H. 2003: Ještě jednou ke koncepci spisovného jazyka u Josefa Dobrovského. In *Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavlicorum*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2003, s. 389nn.
- GLOY, K. 1997: Sprachnormen als „Institutionen im Reich der Gedanken“ und die Rolle des Individuums in Schprachnormierungsprozessen. In Mattheier, K. J.: *Norm und Variation*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997, s. 27nn.
- HAAS, W. (ed.) 1982: *Standard languages. Spoken and written*. Manchester: Manchester University Press, 1982.
- HAJČOVÁ, E. – SCHMIEDTOVÁ, V. 2006: Standardní čeština a korpus. *SaS*, 67, 2006, s. 262nn.
- HALLER, J.
- 1930: Václav Ertl: Časové úvahy o naší mateřštině. *LF*, 57, 1930, s. 555nn.
 - 1930-1931/2007: Problém jazykové správnosti I., II. In Haller, J.: *Dar jazyka. Deset statí o češtině*. Praha: Hermann & synové, 2007, s. 11nn., 31nn.
 - 1931/2007: Strach před germanismy. In Haller, J.: *Dar jazyka. Deset statí o češtině*. Praha: Hermann & synové, 2007, s. 59nn.
 - 1933: Spisovná čeština a jazyková kultura I.-IV. *NŘ*, 17, 1933, s. 11nn., 50nn., 77nn., 105nn., 138nn.
 - 1937/2007: Spisovný jazyk český. In Haller, J.: *Dar jazyka. Deset statí o češtině*. Praha: Hermann & synové, 2007, s. 63nn.
 - 1937: Dvacet let Naší řeči. *NŘ*, 21, 1937, s. 1nn., 33nn.
 - 1947/2007: O jazykovém brusičství. In Haller, J.: *Dar jazyka. Deset statí o češtině*. Praha: Hermann & synové, 2007, s. 156nn.
 - 2007: *Dar jazyka. Deset statí o češtině*. Praha: Hermann & synové, 2007.
- HALLIDAY, M. A. K. 1977: *Explorations in the Functions of Language*. London: Edward Arnold, 1977.
- HANKA, V.
- 1831: *Grammatika čili Mluvnice Českého Jazyka podle Dobrovského*. Praha: J. Pospíšil, 1831.
 - 1847: *Ospravedlnění nejnovějších oprav českého pravopisu proti nářkům pojednání čteného dne 17. září 1846 ve zboru pro řeč a literaturu českou v Praze*. Praha: B. Haas, 1847.
 - 1849: *Pravopis český Václava Hanky*. Praha: V. Hanka, 1849.
- HATTALA, M. 1877: *Brus jazyka českého. Příspěvek k dějinám osvěty vůbec a slovanské i české zvláště*. Praha: I. L. Kober, 1877.
- HAUGEN, E. 1987: Language Planning. In Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. J. (eds.): *Sociolinguistics – Soziolinguistik*. Berlin – New York: De Gruyter, 1987, s. 626nn.
- HAUSENBLAS, K.
- 1951: O kultuře jazyka a brusičském purismu. *NŘ*, 35, 1951, s. 41nn.
 - 1962: Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka. *SaS*, 23, 1962, s. 189nn.
 - 1976: Kultura jazykového dorozumívání. *NŘ*, 59, 1976, s. 233nn.
 - 1979: Kultura jazykového komunikování. In Kuchař, J. (ed.): *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 122nn.
- HAUSENBLAS, O.
- 1993a: Nevšednost a formálnost jako podstatné rysy spisovné češtiny. *NŘ*, 76, 1993, s. 72nn.
 - 1993b: K tzv. pronikání obecné češtiny do spisovného jazyka. *SaS*, 54, 1993, s. 97nn.

HAVRÁNEK, B.

- 1928/1972: Směry dnešního lingvistického bádání. In Vachek, J. (ed.): *Z klasického období pražské školy 1925-1945*. Praha: Academia, 1972, s. 19nn.
- 1932: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In Havránek, B. – Weingart, M. (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932, s. 32nn.
- 1933 (ed.): *Cvičebnice jazyka českého pro první třídu středních škol*. Praha: Unie, 1933.
- 1935a: Mluvnická kodifikace spisovné češtiny. *SaS*, 1, 1935, s. 8nn.
- 1935b: K otázce normalisování české spisovné výslovnosti. *SaS*, 1, 1935, s. 182n.
- 1937: Český „pravopis“ za posledních padesát let. *SaS*, 3, 1937, s. 124nn.
- 1942/1963: K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka. In Havránek, B.: *Studie o spisovném jazyce*. ČSAV, Praha 1963, s. 60nn.
- 1947: Demokratisace spisovného jazyka. In *Čeština v životě a ve škole*. Praha: Zemská školní rada, 1947, s. 16nn.
- 1947-1948: Zásady pražského lingvistického kroužku s nová kodifikace spisovné češtiny. *SaS*, 10, 1947-1948, s. 13nn.
- 1949: Český jazyk do pětiletky. *NŘ*, 33, 1949, s. 6n.
- 1950: Dnešní čeština. *NŘ*, 34, 1950, s. 6nn.
- 1951a: Dva roky po Stalinově geniálním zásahu do vývoje jazykovědy. *SaS*, 13, 1951, s. 109nn.
- 1951b: Marxistická jazykověda a jazyk nové české literatury. *SaS*, 13, 1951, s. 57nn.
- 1951c: Poznámka k článku „K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace“. *SaS*, 13, 1951, s. 140.
- 1951d: Přehled vývoje českého jazyka s hlediska marxistického. *NŘ*, 35, 1951, s. 81nn.
- 1955/1963: K obecným vývojovým zákonitostem spisovných jazyků. Vývoj spisovného jazyka českého ve vztahu k vývoji národního společenství. In Havránek, B.: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: ČSAV, 1963, s. 90nn.
- 1955: 1945-1955 v české bohemistice. *SaS*, 16, 1955, s. 209nn.
- 1962: Aktuální metodologické problémy marxistické jazykovědy. In *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: ČSAV, 1962, s. 9nn.
- 1963a: Na závěr dvouleté diskuse o obecné a hovorové češtině. *SaS*, 24, 1963, s. 254nn.
- 1963b: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963.
- 1969: Teorie spisovného jazyka. *NŘ*, 52, 1969, s. 65nn.
- 1973: Marxistické řešení problémů spisovného jazyka. *NŘ*, 56, 1973, s. 225nn.
- 1976: Retrospektivní pohled na jazykovou kulturu. *NŘ*, 59, 1976, s. 225nn.
- 1979: *Vývoj českého spisovného jazyka*. Praha: SPN, 1979.

HAVREST, L. 1998: *Sprachpolitik, Sprachenrecht und Sprachplanung im geteilten Kurdenland*. Wien: Passagen, 1998.

HEIM, M. 1982: *Contemporary Czech*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1982.

HILL, P.

- 1988a: Remarks on the concept of standard language and dialect. In *Standard language in the slavic world*. Slavistische Beiträge, Band 235. München: Otto Sagner, 1988, s. 27nn.
- 1988b: The origin of standard colloquial speech. In: *Standard language in the slavic world*. Slavistische Beiträge, Band 235. München: Otto Sagner, 1988, s. 79nn.

- HLAVSA, Z. 1996: Kritéria kodifikace. In Šrámek, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: PedF MU, 1996, s. 28nn.
- HODURA, K. 1959: Z dějin akademického Slovníku jazyka českého. *NŘ*, 42, 1959, s. 6nn.
- HOINKES, U. 1997: Varietät und Standard im Sprachkontakt. In Mattheier, K. J. (ed.): *Norm und Variation*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997, s. 37nn.
- HOLLMACH, U. 2007: *Untersuchungen zur Kodifizierung der Standardaussprache in Deutschland*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007.
- HOLTUS, G. – RADTKE, E. (eds.)
- 1986: *Sprachlicher Standard*. Tübingen: Niemeyer, 1986.
 - 1989: *Sprachlicher Substandard II. Standard und Substandard in der Sprachgeschichte und in der Grammatik*. Tübingen: Niemeyer, 1989.
 - 1990: *Sprachlicher Substandard III. Standard, Substandard und Varietätenlinguistik*. Tübingen: Neimeyer, 1990.
- HOMOLÁČ, J. – NEBESKÁ, I. 2000: Příspěvek ke kritické analýze pojmu jazyková norma. *SaS*, 61, 2000, s. 102nn.
- HORÁLEK, K.
- 1969: K teorii spisovného jazyka. *SaS*, 30, 1969, s. 227nn.
 - 1973: Spisovný jazyk a jeho funkce. *NŘ*, 56, 1973, s. 113nn.
 - 1979: Specifičnost spisovného jazyka a jazyková kultura. In: Teorie jazykové kultury dnes. In Kuchař, J. (ed.): *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 74nn.
- HORECKÝ, J. – RÁCOVÁ, A. 1979: *Slovník jazykovědných termínov*. Bratislava: SPN, 1979.
- HORECKÝ, J.
- 1979a: Všeobecné a specifické črty jazykovej kultúry v našich jazykoch. In Kuchař, J. (ed.): *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 21nn.
 - 1979b: Výchdiská k teorii spisovného jazyka. In Ružička, J. (ed.): *Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Bratislava: SAV, 1979, s. 13nn.
- HOWARD, P. 1986: *The state of the Language*. London: Penguin Books, 1986.
- HRBÁČEK, J. 1994: *Úvod do studia českého jazyka*. Praha: Karolinum, 1994.
- HROCH, M.
- 1993: Die ersten Phasen der tschechischen Nationalbewegung. In Timmermann, H. (ed.): *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa 1750 – 1849*. Berlin: Ducker & Humblot, 1993.
 - 1999a: *V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: Knihnice Dějin a současnosti, 1999.
 - 1999b: *Na prahu národní existence*. Praha: Mladá fronta, 1999.
 - 2000: *In the national interest. Demands and Goals of European National Movements of the Nineteenth Century: A Comparative Perspective*. Praha: FF UK, 2000.
- HRONEK, J.
- 1972: *Obecná čeština*. Praha: UK, 1972.
 - 1992: Poznámky k mluvené češtině. *NŘ*, 75, 1992, s. 120nn.
- HRUŠKOVÁ, Z. – KŘÍSTEK, V. 1977: Současný stav a výhledy v oblasti českého pravopisu. *NŘ*, 60, 1977, s. 19nn.
- CHLOUPEK, J. – LAMPRECHT, A. – VAŠEK, A.: Český národní jazyk a některé jeho vývojové perspektivy. *SaS*, 23, 1962, s. 258nn.

CHLOUPEK, J.

- 1969: O sociální a územní rozrůzněnosti češtiny. *NŘ*, 52, 1969, s. 141nn.
- 1971: *Aspekty dialektu*. Brno: UJEP, 1971.
- 1986: *Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti*. Brno: UJEP, 1986.
- 1996: Spisovná čeština jako formální varieta národního jazyka. In Šrámek, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: PedF MU, 1996, s. 33nn.

JAKOBSON, R. 1932: O dnešním brusičství českém. In Havránek, B. – Weingart, M. (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932, s. 85nn.

JANČÁKOVÁ, J. 1974: Frekvence základních obecně českých hláskových jevů v nářečních projevech. *NŘ*, 57, 1974, s. 183.

JANICH, N. – GREULE, A. (eds.) 2002: *Sprachkulturen in Europa. Ein internationales Handbuch*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2002.

JANKO, J. 1921: Může-li spisovný jazyk ustrnouti? *NŘ*, 5, 1921, s. 289nn.

JAVŮREK, J. 1873: *Brus jazyka českého*. Praha: T. Mourek, 1873.

JEDLIČKA, A.

- 1947-1948: Nářečí a spisovný jazyk. *SaS*, 10, 1947-1948, s. 236nn.
- 1949: Spisovná čeština v období veleslavinském, barokním a obrozenském. In *Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a lingvistická*. Praha: ČAVU, 1949, s. 7nn.
- 1954: K otázce jazykové kultury třicátých a čtyřicátých let XIX. Století. In *Studie a práce lingvistické I*. Praha: ČSAV, 1954, s. 467nn.
- 1957: Česká jazykověda a otázky jazykového vyučování. *NŘ*, 40, 1957, s. 15nn.
- 1962a: Vztah vývoje spisovného jazyka k vývoji společnosti. In *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: ČSAV, 1962.
- 1962b: K další činnosti naší řeči. *NŘ*, 45, 1962, s. 270nn.
- 1963: K problému normy a kodifikace spisovné češtiny (oblastní varianty ve spisovné normě). *SaS*, 24, 1963, s. 9nn.
- 1964: Z problematiky normy a kodifikace spisovné češtiny. *NŘ*, 47, 1964, s. 14nn.
- 1969: Vývojová dynamika současné češtiny. *NŘ*, 52, 1969, s. 59nn.
- 1975: Problematika normy spisovného jazyka. Na okraj IV. zasedání Mezinárodní komise pro spisovné jazyky slovanské v Moskvě. *SaS*, 36, 1975, s. 116nn.
- 1978: *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: UK, 1974¹; 1978².
- 1979: Teorie jazykové kultury dnes. In Kuchař, J. (ed.): *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 12nn.
- 1982a: Josef Dobrovský a mluvnická norma spisovné češtiny. In *Pocta Josefu Dobrovskému. Václavkova Olomouc 1978*. Praha: SPN, 1982, s. 15nn.
- 1982b: Typy norem jazykové komunikace. *SaS*, 43, 1982, s. 272nn.

JELÍNEK, M.

- 1963: K poměru mezi hovorovou češtinou a spisovným jazykem. *SaS*, 24, 1963, s. 47nn.
- 1974-1975: Ševčík, O. [= Jelínek, M.]: Český jazykový purismus z hlediska funkční teorie spisovného jazyka. In *SPFFBU*, A 22-23, 1974-1975, s. 49nn.
- 1995: Kultura jazyka a kultura řeči. In Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O.: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 31nn.
- 1996: Kritérium systémovosti při kodifikaci spisovné normy. In: Šrámek, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: PedF MU, 1996, s. 36nn.

- 2004: Kultura spisovné češtiny po druhé světové válce. In *Setkání bohemistů Cikháj 2004*. Brno: MU, 2005, s. 8nn. URL: <<http://www.phil.muni.cz/cest/cikhaj/files/sbornik2004.pdf>> [cit. 2008-09-21]
- JERNUDD, B. H. – SHAPIRO, M. J. 1989 (eds.): *The Politics of Language Purism*. Berlin – New York: de Gruyter, 1989.
- JERNUDD, B. H. 2000 (ed.): *Journal of Asian Pacific Communication. Special Issue: Language management and language problems I, II*. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2000.
- JOHN, M. 1994: *Čechoslovakismus a ČSR 1914-1938*. Beroun: Baroko&Fox, 1994.
- JOSEPH, J. E.
- 2004: *Language and Identity. National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave, 2004.
 - 2006: *Language and Politics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- JUNGMANN, J.
- 1820: *Slovesnost*. Praha: J. Fetterlová, 1820.
 - 1821: Posudek. *Krok*, 1, 1821, s. 150nn.
 - 1843: Napominatel. *ČČM*, 17, 1843, s. 395-414.
 - 1845: *Slovesnost*. Praha: 1845.
 - 1947: *Krátká historie národu, osvícení a jazyka*. Praha: Sfinx, 1947.
 - 1948a: O klasičnosti literatury a důležitosti její. In *Boj o obrození národa, výbor z díla Josefa Jungmanna*. Praha: F. Kosek, 1948.
 - 1948b: Slovo ke statečnému a blahovzdělanému bohemariusovi. In *Boj o obrození národa. Výbor z díla Josefa Jungmanna*. Praha: F. Kosek, 1948.
 - 1948c: O různění českého písemního jazyka. In *Boj o obrození národa, výbor z díla Josefa Jungmanna*. Praha: F. Kosek, 1948, s. 63nn.
 - 1948d: Předmluva k Slovníku česko-německému. In *Boj o obrození národa, výbor z díla Josefa Jungmanna*. Praha: F. Kosek, 1948, s. 130n.
 - 1973: *Zápisky*. Praha: Odeon, 1973.
- KARLÍK, P. – KRČMOVÁ, M. (eds.) 1998: *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*. Brno: MU, 1998.
- KLEINE ENZYKLOPÄDIE 1983: *Kleine Enzyklopädie der deutschen Sprache*. Leipzig: 1983.
- KLOSS, H. 1974: Die den internationalen Rang einer Sprache bestimmenden Faktoren. Ein Versuch. In *Forschungsbericht Band 20, Band I*. Tübingen: Institut für deutsche Sprache, 1974, s. 41nn.
- KNAPPOVÁ, M. 1983: Česko = Česká socialistická republika. *NŘ*, 66, 1983, s. 205nn.
- KOBLÍŽEK, V. 2001: František Jan Tomsa, představitel českého mluvnictví v počátcích národního obrození. In *František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře*. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad, 2001, s. 92-101.
- KOPEČNÝ, F. 1949: Spisovný jazyk a jeho forma hovorová. Příspěvek k diskusi. *NŘ*, 33, 1949, s. 14nn.
- KOŘENSKÝ, J. 2005: K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: reakce na výzvu k diskusi. *SaS*, 66, 2005, s. 270nn.
- KRAMSCH, C. 1998: *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- KRAPPMANN, L. 1987: Identität. In Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. J. (eds.): *Sociolinguistics – Soziolinguistik*. Berlin – New York: De Gruyter, 1987, s. 132nn.
- KRAUS, J. – KUCHAR, J. – STICH, A. – ŠTÍCHA, F.: Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *SaS*, 42, 1981, s. 228nn.
- KRAUS, J. 1998: K problematice jazykového purismu. In Karlík, P. – Krčmová, M. (eds.): *Jazyk a kultura vyjadřování. Milanu Jelínkovi k pětasedmdesátinám*. Brno: MU, 1998, s. 91nn.

- KŘÍSTEK, V. – KUCHAR, J. 1978: Některé aktuální otázky teorie spisovného jazyka. *NŘ*, 61, 1978, s. 1nn.
- KŘÍSTEK, M. 2004: Opozice spisovnost x nespisovnost v moderních pracích o české stylistice. In Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.): *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: PedF MU, 2004, s. 274.
- KUCHAR, J.
- 1971: Péče o jazykovou kulturu v Ústavu pro jazyk český. *NŘ*, 54, 1971, s. 213nn.
 - 1979 (ed.): *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 74nn.
- KULDANOVÁ, P. – SVOBODOVÁ, J. 2002: *Jazyková kultura dnešních dní*. Ostrava: PedF OU, 2002.
- KUSÁKOVÁ, L. 1985: Nejedlého kritika Thámovy české gramatiky z r. 1798. *NŘ*, 68, 1985, s. 135-140.
- LEHMANN, V. 1988: An essay on crosslinguistic phenomena in the development of Slavic standard languages. In *Standard language in the slavic world*. Slavistische Beiträge, Band 235. München: Otto Sagner, 1988, s. 129nn.
- LEŠKA, O. 2003: *Jazyk v strukturním pojetí. Kapitoly ze synchronní a diachronní analýzy ruštiny*. Praha: Euroslavica – Slovanský ústav, 2003.
- LEŠNEROVÁ, Š – VČELNÁ, R. – TOMÁŠEK, P. (eds.) 1999: *Komunikační a strukturní aspekty češtiny a jiných jazyků*. Praha: FF UK, 1999.
- LOTKO, E. 1999: *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: UP, 1999.
- LÜDI, G. (ed.) 1991: *Sprachstandardisierung*. Freiburg: Universität Freiburg, 1991.
- MACURA, V. 1995: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany: H&H, 1995.
- MAIR, CH. 2006: *Twentieth-Century English. History, Variation and Standardization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- MALÝ, K. 1997: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde, 1997.
- MARVAN, J. 2006: *Cesty ke spisovné češtině. Prvních tisíc let (800-1800)*. Ústí nad Labem: UJEP, 2006.
- MATHESIUS, V.
- 1911/1982: O potenciálnosti jevů jazykových. In Mathesius, V.: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, 1982, s. 9nn.
 - 1912/1982: O jazykové správnosti. Několik časových poznámek. In Mathesius, V.: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, 1982, s. 60nn.
 - 1927/1972a: Nové proudy a směry v jazykovědném bádání. In Vachek, J. (ed.): *Z klasického období pražské školy 1925-1945*. Praha: Academia, 1972, s. 5nn.
 - 1929/1972b: Funkční Lingvistika. In Vachek, J. (ed.): *Z klasického období pražské školy 1925-1945*. Praha: Academia, 1972, s. 27nn.
 - 1932: O požadavku stability ve spisovném jazyce. In Havránek, B. – Weingart, M. (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932.
 - 1933/1947: Problémy české jazykové kultury. In Mathesius, V.: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947, s. 436nn.
 - 1936/1982: Krása jazyka. In Mathesius, V.: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, 1982, s. 88nn.
 - 1942/1982: Řeč a sloh. In Mathesius, V.: *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon, 1982, s. 92nn.
 - 1947: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947.

- 1947a: Problémy české kultury jazykové. In Mathesius, V.: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947.
- MATTHEIER, K. J. 1997: Destandardisierung, Umstandardisierung, Standardisierung in europäischen Sprachen. In Mattheier, K. J. – Radtke, E.: *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1997, s. 1nn.
- MEŠČANINOV, I. I.
- 1948: „Nové učení o jazyku“ v SSSR v jeho současné vývojové fázi. *SaS*, 11, 1948-1949, s. 1nn.
 - 1950: Úloha N. J. Marra ve vývoji sovětské jazykovědy. *SaS*, 12, 1950, s. 1nn.
- MILROY, J. 1991: *Authority in Language*. London – New York: Routledge, 1991.
- MISTRÍK, J. 2002: *Lingvistický slovník*. Bratislava: SPN, 2002.
- MOELINO, A. M. 1991: Standardisation and Modernisation in Indonesian Language Planning. In Lüdi, G. (ed.): *Sprachstandardisierung*. Freiburg: Universität Freiburg, 1991, s. 117nn
- MORAVEC, J. 1950: Sovětská jazykověda a diskuse v „Pravdě“. *SaS*, 12, 1950, s. 113nn.
- MUKAŘOVSKÝ, J.
- 1932: *Jazyk spisovný a jazyk básnický*. In Havránek, B. – Weingart, M. (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich, 1932, s. 123nn.
 - 1945: Poláková „Vznešenost přírody“. In Mukařovský, J.: *Kapitoly z české poetiky II*. Praha: Svoboda, 1948.
- NEBESKÁ, I.
- 1987: Ke klasickému pojetí normy v české lingvistice. *SaS*, 49, 1987, s. 334nn.
 - 1989: K současnému pojetí normy v české lingvistice. *SaS*, 50, 1989, s. 152nn.
 - 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: UK, 1996¹, 2003².
- NEUSTUPNÝ, J.:
- 1984: Literacy and minorities: Divergent perceptions. In Soulmas, F. (ed.): *Linguistic Minorities and Literacy*. Berlin: Mouton Publishers, 1984, s. 115nn.
 - 1987: Language planning: for whom? In Laforge, L. (ed.): *Proceedings of the International Symposium on Language Planning*. Ottawa: Les Presses de l'Université Laval, 1987, s. 69nn.
 - 1989: Language purism as a type of language correction. In Jernudd, B. H. – Shapiro, M. J. (eds.): *The Politics of Language Purism*. Berlin – New York: de Gruyter, 1989, s. 211nn.
 - 2002: Sociolingvistika a jazykový management. *Sociologický časopis*, 38, 2002, s. 429nn.
 - 2003: Literární kritika jako jazykový management. *SaS*, 64, 2003, s. 276nn.
- NEWERKLA, S.:
- 1999: *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740-1918*. Wien: Universität Wien 1999.
 - 2004: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2004.
 - 2005: *Litteraria Humanitas XIII. Austrian, Czech and Slovak Slavonic Studies in their Central European Context*. Brno: FF MU, 2005.
- NOVÁK, A. 1922: *Přehledné dějiny české literatury*. Olomouc: R. Promberger, 1922.
- NOVÁK, P.
- 1962: O smysl diskuse o mluvené češtině. *SaS*, 23, 1962, s. 266nn.

- 1990: Konstanty a proměny Havránkových metodologických postojů (se zvláštním zřetelem k jeho pojetí marxistické orientace v jazykovědě). *Slavica Pragensia*, 34, 1990, s. 21nn.
 - 1991: K poválečným osudům české lingvistiky. *SaS*, 52, 1991, s. 183nn.
- NOVÉ OSNOVY 1927: *Nové osnovy pro jazyk československý na školách středních s československým jazykem vyučovacím*. Praha: Státní nakladatelství, 1927.
- OLIVA, K. 2005: Požadavky na úroveň diskuse o spisovné/standardní češtině. *SaS*, 66, 2005, s. 278nn.
- OMJ 1974: Horecký, J. (ed.): *O marxistickou jazykovedu v ČSSR*. Bratislava: SAV, 1974.
- OTTO: *Ottův slovník naučný* [+ *Dodatky*]. Praha: J. Otto, 1888-1909 [-1943].
- PALACKÝ, F. 1827: *ČČM*, 1, 1827, s. 143.
- PAPAZIOGA, T. 2000: *Politik und Sprache*. Marburg: 2000.
- PELCL, F. M. 1795: *Grundsätze der Böhmisches Grammatik*. Praha: 1795.
- PEŠKA, Z. 1936: Poměr češtiny a slovenštiny v našem jazykovém právu. *SaS*, 2, 1936, s. 112nn.
- PMČ 1995: Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z. (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 1995.
- POPP, H. 1997: *Ideologie und Sprache. Untersuchung sprachlicher Veränderungen und Neuerungen im Kontext der politischen und wirtschaftlichen Umgestaltungsprozesse in der ehemaligen Sowjetunion*. Scripta Slavica 1. Marburg/Lahn: Biblion Verlag, 1997.
- PRAVIDLA
- 1902: *Pravidla hledící k českému pravopisu a tvarosloví, s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1902.
 - 1913: *Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1913.
 - 1917: *Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1917.
 - 1924: *Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: Státní nakladatelství, 1926.
 - 1941: *Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů*. Praha: ČAVU, 1941.
 - 1957: *Pravidla českého pravopisu*. Praha: ČSAV, 1957.
 - 1958: *Pravidla českého pravopisu. Školní vydání*. Praha: SPN, 1958.
 - 1993: *Pravidla českého pravopisu*. Olomouc: Fin, 1998².
- PROKOP, L. 1926: *Jazykový zákon s důvodovými zprávami, prováděcím nařízením* [...]. Praha: Státní tiskárny v Praze, 1926.
- PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství – Školní nakladatelství – SPN, 1935-1957.
- RAITH, J. 1987: Sprachgemeinschaft. In Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. J. (eds.): *Sociolinguistics – Soziolinguistik*. Berlin – New York: De Gruyter, 1987, s. 200nn.
- RAK, J. 1994: *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*. Praha: H&H, 1994.
- RATAJ, J. 1997: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*. Praha: Karolinum, 1997.
- REHDER, P. (ed.)
- 1991: *Einführung in die slavischen Sprachen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991.

- 1993: *Das neue Osteuropa von A-Z. Staaten, Völker, Minderheiten, Religionen, Kulturen, Sprachen, Literaturen, Geschichte, Politik, Wirtschaft, Neue Entwicklungen in Ost- und Südeuropa.* München: Droemer Knauer, 1993.
- RISAGER, K. 2006: *Language and Culture.* Toronto: Multilingual Matters LTD, 2006.
- RUBIN, J. (ed.) 1977: *Language Planning Processes.* Hague – Paris – New York: Mouton Publishers, 1977.
- RUŽIČKA, J. 1967: Problémy jazykovej kultúry. In *Kultúra spisovnej slovenčiny.* Bratislava: SAV, 1967, s. 9nn.
- RYBIČKA, A. 1870: Pomůcky k listáři biografického II.: Listy Mil. Zdir. Poláka k J. L. Zieglerovi. *Světobzor*, 4, 1870, s. 66n., 74n.
- RYCHLÍK, J. 1997: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945.* Bratislava: AP, 1997.
- SALZMANN, Z. 1997: *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie.* Praha: AV ČR, 1997.
- SAN I.: Šrámek, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes.* Brno: PedF MU, 1996.
- SAN II.: Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.): *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy.* Brno: PedF MU, 2004.
- SČJK 1932: Havránek, B. – Weingart, M. (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura.* Praha: Melantrich, 1932.
- SČJK 1993: Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O. (eds.): *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993.* Praha: FF UK, 1995.
- SEDLÁČEK, M.
 - 1991: K vývoji jazykové kultury češtiny v letech 1918-1945. *NŘ*, 74, 1991, s. 169nn.
 - 1993a: 150 let Jungmannova Napominatele. *NŘ*, 76, 1993, s. 251nn.
 - 1993b: K vývoji českého pravopisu I., II. *NŘ*, 76, 1993, s. 57-71, 126-138.
- SGALL, P. – HRONEK, J. – STICH, A. – HORECKÝ, J. 1992: *Variation in Language.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1992.
- SGALL, P. – HRONEK, J. 1992: *Čeština bez příkras.* Jinočany: H&H, 1992.
- SGALL, P. – NOVÁK, P. 1964: K racionalizaci českého pravopisu. *SaS*, 25, 1964, s. 126nn.
- SGALL, P. – TRNKOVÁ, A. 1963: K metodám zkoumání běžně mluvené češtiny. *NŘ*, 46, 1963, s. 28nn.
- SGALL, P.
 - 1951: Stalinovy články o jazykovědě a pražský lingvistický strukturalismus. *SaS*, 13, 1951, s. 1nn.
 - 1962: Znovu o obecné češtině. *SaS*, 23, 1962, s. 37nn.
 - 1963: K diskusi o obecné a spisovné češtině. *SaS*, 24, 1963, s. 244nn.
 - 1981: K některým otázkám naší jazykové kultury. *SaS*, 42, 1981, s. 299nn.
 - 1994a: Spisovnost a kultura vyjadřování. *SaS*, 55, 1964, s. 34nn.
 - 1994b: Lingvistický pohled na český pravopis I., II. *SaS*, 55, 1964, s. 168nn., 270nn.
 - 1996: Uživatel spisovného jazyka a hyperkorektnost. In Šrámek, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes.* Brno: PedF MU, 1996, s. 53nn.
 - 2002: Čeština v běžném hovoru. In *Встречи этнических культур в зеркале языка.* ? : 2002. URL: <http://ufal.mff.cuni.cz/publications/year2002/sgall-mluvena_cestina.pdf> [cit. 2008-07-04].
- SCHMIDT, W. (ed.) 1984: *Geschichte der deutschen Sprache.* Berlin: Volkseigener Verlag, 1984.

- SCHMIEDTOVÁ, V. 1995: Postavení spisovného českého jazyka v současném kulturním klimatu. In Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O.: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 84nn.
- SKALIČKA, V. 1962: Poznámky o obecné češtině. *SaS*, 23, 1962, s. 201nn.
- SPILLNER, B. (ed.) 1990: *Sprache und Politik*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1990.
- STALIN, J. V.
- 1950a: O marxismu v jazykovědě. *SaS*, 12, 1950, s. 57nn.
 - 1950b: K některým otázkám jazykovědy. *SaS*, 12, 1950, s. 70nn.
- STARÝ, Z.
- 1992: *Psací soustavy a český pravopis*. Praha: Karolinum, 1992.
 - 1995: *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Karolinum, 1995.
 - 1995a: Jazykověda a teorie jazykové kultury. In Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O.: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 60nn.
- STEIN, E. 2000: *Česko – Slovensko. Konflikt, roztržka, rozpad*. Praha: Academia, 2000.
- STICH, A.
- 1969: Současné úkoly jazykové kultury. *NŘ*, 52, 1969, s. 155nn.
 - 1979: K pojmu jazykové kultury a jeho obsahu. In Kuchař, J. (ed.): *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha: Academia, 1979, s. 98nn.
 - 1991: O počátcích moderní spisovné češtiny. *NŘ*, 74, 1991, s. 57-62.
 - 1995: Česká spisovnost a nespisovnost – kořeny a přítomnost (Naše postoje k češtině 17. a 18. století). In Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O.: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 49nn.
- STRASSER, H. 1987: Prestige – Stigma. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – Mattheier, K. J. (eds.): *Sociolinguistics – Soziolinguistik*. Berlin – New York: De Gruyter, 1987, s. 140nn.
- SYLLABA, T. 1986: *Jan Gebauer*. Praha: Melantrich, 1986.
- ŠÍPKOVÁ, M.
- 1995: K dichotomii spisovnosti a nespisovnosti. In Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O.: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 89nn.
 - 2004: Dynamika a kodifikace. In Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.): *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: PedF MU, 2004, s. 147nn.
- ŠLOSAR, D. – VEČERKA, R. 1979: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Praha: SPN, 1979.
- ŠMEJKALOVÁ, M. 2005: *Vyučování českému jazyku na středních školách v letech 1918-1939*. Praha: PedF UK, 2005.
- ŠMILAUER, V.
- 1936a: Co se změnilo za padesát let v českém pravopise? *ČMF*, 22, 1936, s. 120nn., 225nn.
 - 1936b: Vojenské názvosloví ručních střelných zbraní a kulometů. *NŘ*, 20, 1936, s. 25nn, 77nn.
- ŠTÍCHA, F. 1995: K pojetí spisovnosti. In Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O.: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 57nn.
- TEŠNAR, H.
- 2000: K pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století. *NŘ*, 83, 2000, s. 243-252.

- 2003: Ještě k pravopisným polemikám v 1. polovině 19. století. *NŘ*, 86, 2003, s. 27-37.
- TEZE 1929/1970: Teze předložené prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. In Vachek, J. (ed.): *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, 1970.
- THE OXFORD COMPANION 1992: McArthur, Tom (ed.): *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford – New York: Oxford University Press, 1992.
- THE OXFORD DICTIONARY 2006: Pearsall, J. – Hanks, P. (eds.): *The Oxford Dictionary of English*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- TIEFTRUNK, K. 1881: *Dějiny Matice české*. Praha: Matice česká, 1881.
- TIMMERMANN, H. 1993 (ed.): *Die Entstehung der Nationalbewegung in Europa 1750 – 1849*. Berlin: Ducker & Humblot, 1993.
- TOMEK, V. V. 1855: *Kurzgefaßte böhmische Sprachlehre für Böhmen*. Praha: Calve, 1855.
- TOMÍČEK, J. S.
- 1850: *Pravopis český dle ústrojnosti českého jazyka*. Praha: 1850.
 - 1851: *Lehrbuch der böhmischen Sprache für Deutsche*. Praha: 1851.
 - 1856: *Česká mluvnice nově vzdělaná*. Praha: Calvova, 1856.
 - 1867: *Mluvnice česká*. Praha: B. Tempský, 1867.
- TRÁVNÍČEK, F.
- 1940: *Nástroj myšlení a dorozumění. Hrst úvah o spisovné češtině*. Praha: František Borový, 1940.
 - 1942: O jazykové správnosti. In Havránek, B. – Mukařovský, J. (eds.): *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Družstevní práce, 1942, 103nn.
 - 1948a: *Mluvnice spisovné češtiny I. Hláskosloví – tvoření slov – tvarosloví*. Praha: Melantrich, 1948.
 - 1948b: *Úvod do českého jazyka. Český jazyk jako celost*. Brno: Komenium, 1948.
 - 1951a: *Mluvnice spisovné češtiny II. Skladba*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
 - 1951b: Strukturalismus – nepřítel naší jazykovědy. *Tvorba*, 20, 1951, 893n.
 - 1952⁴: *Slovník jazyka českého*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1952⁴.
 - 1958: *Úvod do českého jazyka*. Praha: SPN, 1958.
- TRNKA, B. 1927: O jazykové správnosti. *ČMF*, 13, 1927, s. 193nn.
- TRUDGILL, P.
- 1974: *Sociolinguistics. An Introduction*. Harmondsworth: 1974.
 - 2002: *Sociolinguistic Variation and Change*. Washington: Georgetown University Press, 2002.
 - 2003: *A Glossary of Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- ULIČNÝ, O.
- 1995: Spisovná čeština a hodnotová orientace. In Janáčková, J. – Komárek, M. – Uličný, O.: *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993*. Praha: FF UK, 1995, s. 65nn.
 - 1996: Čeština devadesátých let dvacátého století. In Šrámek, R. (ed.): *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: PedF MU, 1996, s. 59nn.
 - 2004: K pojetí spisovné češtiny jako funkčního jazyka. In Minářová, E. – Ondrášková, K. (eds.): *Spisovnost a nespisovnost. Zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: PedF MU, 2004, s. 188nn.
- UTĚŠENÝ, S. 1980: K rozrůznění českého národního jazyka (Metodologické a terminologické poznámky). *SaS*, 41, 1980, s. 7nn.
- VÁHALA, F. 1956: Vyjde nové vydání pravidel českého pravopisu. *NŘ*, 39, 1956, s. 214nn.

- VACHEK, J.
- 1964: K obecným otázkám pravopisu a psané normy jazyka. *SaS*, 25, 1964, s. 117nn.
 - 1970 (ed.): *U základů pražské jazykové školy*. Praha: Academia, 1970.
 - 1972 (ed.): *Z klasického období pražské školy 1925-1945*. Praha: Academia, 1972.
 - 1982: English orthography. A functionalist approach. In *Standard languages. Spoken and written*. Manchester: Manchester University Press, 1982, s. 45nn.
 - 1999: *Prolegomena k dějinám pražské školy jazykové*. Jinočany: H&H, 1999.
- VALDMAN, A. 1990: Language planning in diglossic situations: Two case studies. In Spillner, B. (ed.): *Sprache und Politik*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1990, s. 22nn.
- VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, J. 2002: Ještě jednou o diglosii v Čechách, tentokrát i z genderového zorného úhlu. *SaS*, 63, 2002, s. 178nn.
- VARIANTENWÖRTERBUCH 2004: Ammon, U. a kol. (eds.): *Variante Wörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*. Berlin – New York: De Gruyter, 2004.
- VEITH, W. H. 1986: Substandard unter dialektologischem Aspekt. In Holtus, G. – Radtke, E. (eds.): *Sprachlicher Standard*. Tübingen: Niemeyer, 1986, s. 187nn.
- VIERECK, W. 1986: Zur Erforschung des Substandard Englisch. In Holtus, G. – Radtke, E. (eds.): *Sprachlicher Standard*. Tübingen: Niemeyer, 1986, s. 220nn.
- VLASÁK, J. V. 1850: *Krátká Mluvnice a Dobropisemnost Česká pro dům i školy vlastenské, hojnými příklady vysvětlené*. Praha: J. Pospíšil, 1850.
- VLASTIVĚDA II. 1936: Hujer, O. (ed.): *Československá vlastivěda II.: Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: Sfinx, 1936.
- VLASTIVĚDA III. 1934: Dědina, V. (ed.): *Československá vlastivěda III.: Jazyk*. Praha: Sfinx, 1934.
- VODIČKA, T. 1892: O novočeském jazyce spisovném. *Hlídky literární*, 9, 1892, s. 89nn., 130nn., 169nn.
- VON POLENZ, P. 2000: *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart*. Berlin - New York: De Gruyter, 2000.
- WEINGART, M.
- 1931: Václav Ertl: Časové úvahy o naší mateřštině. *ČMF*, 18, 1931, s. 363nn.
 - 1935: Individuální slovník hovorové češtiny. *NŘ*, 19, 1935, s. 334nn.
 - 1937 (ed.): *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné*. Praha: Melantrich, 1937.
- WEISBERGER, B. 1990: Politische Modelle für das Zusammenleben verschiedensprachiger Volksgruppen (Nationalitäten, Minderheiten) in europäischen Staaten. In Spillner, B. (ed.): *Sprache und Politik*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 1990, s. 60nn.
- WILSON, K. G. 1993: *The Columbia Guide to Standard American English*. New York: Columbia University Press, 1993.
- WOLF, B. 2000: *Sprache in der DDR. Ein Wörterbuch*. Berlin - New York: De Gruyter, 2000.
- ZUBATÝ, J.
- 1919: O českém pravopise. *NŘ*, 3, 1919, s. 65nn., 97nn., 129nn., 289nn.
 - 1920: O úpadku našeho knižního jazyka. Z instalační řeči rektorské ze dne 3. prosince 1919. *NŘ*, 4, 1920, s. 1nn.
 - 1923: Slovenčina a čeština. In *Sborník Matice slovenskej*. Turčianský sv. Martin: Matica Slovenská, 1923, s. 33nn.
 - 1929: Z novot našeho spisovného jazyka. *NŘ*, 13, 1929, s. 193nn.

- ВИНОГРАДОВ, В. В.
- 1978: *Избранные труды. История русского литературного языка*. Москва: Наука, 1978.
 - 1981: *Проблемы русской стилистики*. Москва: Наука, 1981.
- ГРАУДИНА, Л. К. – ДМИТРИЕВА, О. Л. – НОВИКОВА, Н. В. – ШИРЯЕВ, Е. Н. 1995: *Мы сохраним тебя, русская речь!* Москва: Наука, 1995.
- ГРАУДИНА, Л. К. – ИЦКОВИЧ, В. А. – КАТЛИНСКАЯ, Л. П. 1976: *Грамматическая правильность русской речи. Опыт частотно-стилистического словаря вариантов*. Москва: Наука, 1976.
- ГРАУДИНА, Л. К. – МИСЬКЕВИЧ, Г. И. 1989: *Теория и практика русского красноречия*. Москва: Наука, 1989.
- ГРАУДИНА, Л. К. – ШИРЯЕВ, Е. Н. 1996: *Культура русской речи и эффективность общения*. Москва: 1996.
- ГРАУДИНА, Л. К. 1980: *Вопросы нормализации русского языка. Грамматика и варианты*. Москва: Наука, 1980.
- ГУХМАН, М. М. 1985: *Функциональная стратификация языка*. Москва: Наука, 1985.
- КЁСТЕР-ТОМА, З. 1993: *Стандарт, Субстандарт, Нонстандарт*. Русистика / Russistik: die wissenschaftliche Zeitschrift für aktuelle Fragen des Russischunterrichts, 5, 1993, 2, s. 15-31.
- КОЛЕСОВ, В. В. 1998: *Русская речь. Вчера, сегодня, завтра*. Санкт-Петербург: Юна, 1998.
- КРЫСИН, Л. П. 1989: *Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка*. Москва: Наука, 1989.
- ПОТЕМКИНА, Т. В. – СОЛОВЬЕВА, Н. Н. 2004: *Русский язык и культура речи*. Москва: Гардарики, 2004.

Seznam zkratek

AV ČR	Akademie věd České republiky
ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis českého muzea
ČJL	Český jazyk a literatura
ČMF	Časopis pro moderní filologii
ČR	Česká republika
ČSAV	Československá akademie věd
ČSFR	Česká a Slovenská Federativní Republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČSR	Československá republika
č., čes.	český
čs., čsl.	československý
EU	Evropská unie
FF	Filozofická fakulta
FS	Federální shromáždění
KČSN	Královská česká společnost nauk
LF	Listy filologické
LN	Lidové noviny
MČ	Malice česká
MR	Ministerská rada
MU	Masarykova univerzita
NM	Národní muzeum
NŘ	Naše řeč
NS	Národní shromáždění
OMJ	O marxistickou jazykovedu
OU	Ostravská univerzita
PČP	Pravidla českého pravopisu
PedF	Pedagogická fakulta
PLK	Pražský lingvistický kroužek
PMČ	Příruční mluvnice češtiny
PSJČ	Příruční slovník jazyka českého
R-U	Rakousko-Uhersko
SaN	Spisovnost a nespisovnost
SaS	Slovo a slovesnost
SČJK	Spisovná čeština a jazyková kultura
SL	Sněmovna lidu
SN	Sněmovna národů
SPFFBU	Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity
SPN	Státní pedagogické nakladatelství
SR	Slovenská republika
SSČ	Slovník spisovné češtiny
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
ÚJČ	Ústav pro jazyk český
UJEP	Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
UK	Univerzita Karlova

Klíčová slova

- spisovný jazyk
- spisovnost
- spisovno
- standard
- kodifikace
- Dobrovský, Jungmann, Gebauer, Havránek, Pražský lingvistický kroužek